

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Dolník, Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny (výskumný program) ■ M. Majtán, Kompozitné štruktúry v slovenskej onymii ■ O. Orgoňová, Slovtvorná adaptácia galicizmov v slovenčine II ■ E. Liptáková, Komunikačno-pragmatická dimenzia okazionalizmov v hovorených prejavoch ■ L. Dvonč, Prídavné mená na *-ický* od vlastných mien

DISKUSIE A ROZHĽADY

J. Jacko, *Cyrlometodský* či *cyrilo-metodský* (*cyrlometodovský* či *cyrilo-metodovský*)?

SPRÁVY A RECENZIE

Dynamika jazyka a rozvíjanie komunikatívnej aktivity v materinskom jazyku a cudzích jazykoch. Š. Holič ■ ABRAHAMOWICZ, D. – JURCZAK-TROJAN, Z. – PAPIERZ, M.: Mały słownik polsko-słowacki. F. Buffa ■ Nové vydanie Krátkej gramatiky slovenskej Eugena Paulinyho. S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

Ivor Ripka

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Silvia Duchková, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Rudolf Krajčovič, Ema Krošláková, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Slavomír Odrejovič, Matej Považaj, Ivor Ripka, František Ruščák

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- J. Dolník, Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny (výskumný program)
3
- M. Majtán, Kompozitné štruktúry v slovenskej onymii
13
- O. Orgoňová, Slovtvorná adaptácia galicizmov v slovenčine II
24
- E. Liptáková, Komunikačno-pragmatická dimenzia okazionalizmov v hovorených prejavoch
30
- L. Dvonč, Prídavné mená na *-ický* od vlastných mien
38

DISKUSIE A ROZHĽADY

- J. Jacko, *Cyrlometodský* či *cyrilo-metodský* (*cyrlometodovský* či *cyrilo-metodovský*)?

.....
.....
49

SPRÁVY A RECENZIE

Dynamika jazyka a
rozvíjanie komu-
nikatívnej akti-
vity v materin-
skom jazyku a
cudzích jazy-
koch. Š. H o l i ě

.....
.....
54

ABRAHAMOWICZ,
D. – JURCZAK-
TROJAN, Z. –
PAPIERZ, M.:
Mały słownik
polsko-słowacki.
F. B u f f a

.....
.....
57

Nové vydanie Krátkej
gramatiky
slovenskej Euge-
na Paulinyho. S.
O n d r e j o v i ě

.....
.....
60

ROZLIČNOSTI

*Turecké, turkotatár-
ske či turkické
jazyky?* S. O n -
d r e j o v i ě

.....
.....
62

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 63 – 1998
ČÍSLO 1

Juraj Dolník

PRINCÍPY STAVBY, VÝVINU A FUNGOVANIA SLOVENČINY (VÝSKUMNÝ PROGRAM)

DOLNÍK, J.: Principles of the Structure, Change and Function of Slovak. Slovenská reč, 63, 1998, No. 1, pp. 3–13. (Bratislava)

In this article a research project is outlined that is a reaction to the present state of exploration of Slovak. At present there is a satisfying description of the structure, change and function of this language and now must follow a systematic explanation of the described facts. The article tries to give a contribution to a research conception that directs the attention to the system of explaining principles.

Úvod. – Súčasný jazykovedný obraz vývinu, stavby a fungovania slovenského jazyka zodpovedá tomu, čo môže poskytnúť deskriptívna lingvistika. Systém jazykovedných poznatkov o slovenčine, ktorý kontinuálne budovalo niekoľko generácií lingvistov, je v podstate ohraničený štruktúrno-funkčným opisom z diachrónneho aj synchronného hľadiska. Hoci chýbajú niektoré základné syntetické deskriptívne diela (najmä komplexný opis syntaxe a ucelená lexikológia), môžeme konštatovať, že slovenský jazyk je lingvisticky zobrazený na úrovni predexplanačnej fázy vedeckého poznávania. Odstránenie spomínaného deficitu je skôr záležitosťou organizácie a delby jazykovednej práce ako vyplnením medzery v sústave poznatkov, pretože jestvuje dostatok čiastkových opisov, ktoré treba len zjednotiť na spoločnej deskriptívnej báze. Neznamená to, pravda, že výskum slovenčiny na úrovni deskriptívnej lingvistiky sa už vyčerpal. Aj na tejto úrovni je poznávanie otvorené. Dosiahnutý stav poznania však umožňuje, ba si vyžaduje, aby sa výskum slovenského jazyka výrazne posunul smerom k jeho explanačnolingvistickému uchopeniu. Vývin poznávania slovenčiny dospel k bodu, pri ktorom sa do pozornosti jazykovedcov čoraz naliehavejšie vtierajú otázky smerujúce k vysvetľovaniu opísaných prvkov, jednotiek a štruktúr. Hranica medzi deskriptívnou a explanačnou lingvistikou nie je, pravda,

ostrá, takže aj doterajší opis obsahuje isté explanačné poznatky. Treba však dodať, že pojem explanačie zahŕňa vysvetľovania na kvalitatívne odlišných rovinách. Úloha, pred ktorou stojí ďalší výskum slovenčiny, spočíva v tom, aby sa systematicky skúmala z pozície explanačnej lingvistiky a aby sa vysvetľovanie neobmedzovalo len na vývody, pri ktorých vystačíme s empirickými zákonmi. Inak povedané, hlbšie poznávanie slovenčiny vyžaduje, aby epizodické vysvetľovania jej stránok v rámci deskripcie prerástli do sústavného explanačne zameraného výskumu orientovaného na teoretické zákony.

Cesta k systematickému explanačne zameranému uchopovaniu slovenčiny vedie cez spoznávanie princípov jej stavby, vývinu a fungovania. Explanačné myšlienkové zaobchádzanie s jazykom sa opiera o odhalené princípy ako základy vysvetľovania.

Princípy. – Pojem princípu patrí ku kľúčovým nástrojom vedeckého čiže aj lingvistického myslenia. Objavuje sa ako ťažiskový pojem jednak (1) pri charakterizovaní zameranosti poznávania a jednak (2) pri určovaní východísk a spôsobov poznávania. Vo vzťahu k (1) si pripomeňme napr. fundamentálne dielo H. Paula *Prinzipien der Sprachgeschichte* (Princípy dejín jazyka), princíp príznakovosti, na ktorom je založená teória prirodzenosti (porov. Dolník, 1993), alebo kooperačný princíp, na ktorom H. P. Grice (1975) načrtnol teóriu konverzačných implikátúr. Pretože v našom lingvistickom prostredí sa explicitne neuvádzajú informácie o súčasných generatívno-gramatických výskumoch, osobitne treba spomenúť koncepciu univerzálnej gramatiky, ktorá je zameraná na vysvetlenie gramatík jednotlivých jazykov s prihliadaním na ich osvojovanie dieťaťom. Univerzálna gramatika sa chápe ako sústava princípov, ktorá určuje množinu možných gramatík (porov. napr. Chomsky, 1981). Ťažiskom koncepcie je teda otázka, aké princípy sú v základe všetkých jazykov, ako aj otázka parametrov, ktoré sú asociačne zviazané s princípmi a ktorých hodnoty vymedzujú možné gramatiky (osvojovanie gramatiky je proces, v ktorom sa špecifikujú hodnoty parametrov na základe skúsenostných údajov získavaných v komunikácii). Vo vzťahu k (2) nám prichodí na um napr. princíp analýzy, ktorý presne opísal L. Hjelmslev (1972, s. 25–32), poučné dielo J. S. Stepanova (1972) alebo princípy poznávania lexikálnej zásoby prezentované I. Němcom (1980), resp. princípy poznávania sémantickej stavby lexikálnej jednotky a čiastkového systému (Blanár, 1984). Princípy poznávania sú, samozrejme, aj základom jazykovednej metodológie.

Pred vstupom do skúmania princípov stavby, vývinu a fungovania slovenčiny je užitočné pripomenúť si teoretickopoznávaci zmysel pojmu princíp. V Teórii poznania (1986, s. 190–191) nachádzame tento výstižný výklad: „Poznaný zákon sa mení na princíp, ktorý zjednocuje predtým oddelené poznatky o skutočnosti do určitého vedeckého systému. Z tohto hľadiska plní systémotvornú funkciu. Čím hlbšie

vedecký zákon preniká do podstaty vecí, tým je jeho schopnosť zjednocovať rozdielne a zdanlivo sa vylučujúce poznatky do uceleného systému väčšia. Vedecký zákon môže plniť funkciu systémotvorného princípu tak vo vzťahu k poznatkom o bezprostredne pozorovateľnej skutočnosti, ako aj vo vzťahu k empirickým a teoretickým zákonom.“ Poukazuje sa na integračnú, systémotvornú silu princípu. Princíp je to, čo je v základe poznávaného, na čom je poznávaný výsek skutočnosti založený, čo určuje štruktúru tohto výseku a riadi jeho fungovanie a vývin. Poznanie princípov podmieňuje pochopenie závislosti poznávaného od vzťahu (vzťahov), ktorý ho integruje do istého celku, ktorý ho teda predurčuje ako komponent tohto celku. Poznávanie tejto závislosti je cestou k vysvetleniu poznávaného. Poznávanie princípov ako explanačného základu je, prirodzene, zviazané s princípmi poznávania. Princípy poznávania sú ideovým základom poznávacieho procesu a integrátorom poznávacích postupov a operačných krokov. Napr. spomínaný L. Hjelmslev vyzdvihuje, že princípom analýzy musí byť prihliadanie na závislosti, ktoré podmieňujú existenciu jeho segmentov. To značí, že základom analýzy je idea o relevantnosti istých vzťahov vnútri textu a prihliadanie na tieto vzťahy zjednocuje postupnosť operačných krokov v rámci analýzy. Pred skúmaním princípov, na ktorých je založený príslušný výsek skutočnosti, sa explicitne či implicitne nastoľuje otázka princípov skúmania týchto princípov. Pred skúmaním princípov slovenčiny to nemôže byť inak.

Princípy stavby jazyka. – V súlade s citovaným výkladom z Teórie poznania pri skúmaní princípov ovládajúcich stavbu slovenčiny treba vychádzať z toho, že máme do činenia s princípmi rozličného integračného rozsahu a s princípmi, ktorých poznanie umožňuje explanačnú rozličnú hĺbku. Stretávame sa s princípmi, ktoré pôsobia v medziach jednej jazykovej roviny, ako aj s princípmi, ktoré sú v základe javov rozličných rovín. Napríklad na foneticko-fonologickej rovine pôsobí princíp sonórnosti, na ktorom je založená stavba slabiky (porov. Král – Sabol, 1987, s. 62). Na základe poznania tohto princípu vieme vysvetliť, prečo môže byť slabika v slovenčine (pravdaže, aj v iných jazykoch) utvorená zo samohlásky alebo z istého sledu hlások (a prečo nie z iného sledu). Slabiku môžu tvoriť len hlásky s najvyššou sonórnosťou a sled (postupnosť) hlások podľa sonórnosti. V poznaní tohto princípu sú zjednotené poznatky o pozorovateľnom výseku reči. Iným príkladom tohto druhu na lexikálnej rovine je princíp fiktívnej klasifikácie, na ktorom je založená metafora. Princíp „ako keby porovnávané entity patrili do jednej triedy“ štruktúrne zjednocuje metafory. Príkladom princípu, ktorého rozsah pôsobnosti presahuje hranice jednej roviny, je princíp dištinktivnosti, ktorý je v základe stavby foném a systémových sémantických jednotiek. Tento princíp zjednocuje stavbu jednotiek, ktoré sa na prvý pohľad výrazne odlišujú. Súčasne ilustruje poznatok, že akčný rádius princípu môže byť menší, ako sa očakáva pri jeho spoznávaní (je dobre známe, že princíp dištinktivnosti je silne oslabený pri denotatívach). Všetky roviny jazyka zasahuje princíp

analógie, na ktorom sa zakladá pravidelnosť jazykových štruktúr. Avšak ani jeho integračná sila nie je absolútna (aj v slovenčine sa vyskytuje dosť anomálnych štruktúr).

Explanačná hĺbka princípov závisí na jednej strane od stupňa ich všeobecnosti a na druhej strane od toho, či majú vnútrojazykovú alebo mimojazykovú povahu. Napríklad spomínaný princíp sonórnosti je (pravdepodobne) špecifickým prípadom všeobecnejšieho princípu dominancie, podľa ktorého konštrukcie sú vytvárané z perspektívy dominantného prvku. Ako mimojazykový princíp, z ktorého sa dá vysvetliť princíp sonórnosti, prichádza do úvahy zákon výdychového pulzu (porov. výklad R. Jakobsona a M. Halleho opretý o Stetsonov opis motorického korelátu fonologickej slabiky; citujeme podľa E. Paulinyho, 1979, s. 103): „Každá slabika vždy pozostáva z troch po sebe idúcich faktorov: uvoľnenie, vrcholenie, zakončenie pulzu. Prostredná z týchto troch fáz je jadrovým prvkom slabiky, kým druhé dve sú okrajové.“ Natíska sa otázka, akému mimojazykovému princípu je podriadený spomínaný všeobecný princíp dominancie. Táto otázka naznačuje, že skúmanie princípov stavby slovenčiny musí byť spojené s prihliadaním na univerzálne princípy, ktoré sú objasňované v rámci explanačne zameranej všeobecnej jazykovedy (porov. výsledky spomínaného výskumu univerzálnej gramatiky). Bezprostrednou úlohou slovenskej lingvistiky je však skúmanie nadrovinových princípov, ktoré zjednocujú stavbu jednotiek z rozličných podsystémov slovenského jazyka. Je to úloha spojená s prechodom od systematického opisu jednotlivých jazykových rovín k systematickému odhaľovaniu súvislostí medzi štruktúrami rozličných rovín. Ide o východiskovú otázku, čo zjednocuje tieto štruktúry. Obrazne povedané, ide o prechod od horizontálnych opisov systému súčasnej slovenčiny k jeho vertikálnemu uchopeniu.

Princípy vývinu jazyka. – Vývin slovenského jazyka je dobre opísaný. Uspokojivo sú opísané aj synchronne zmeny v slovenčine. S povahou diachrónnych aj synchronných zmien v jazyku súvisí, že sa pri nich častejšie kladla a kladie otázka zameraná na príčiny, a teda aj na princípy, na ktorých sa zmeny zakladajú. Pri opise slovenčiny z hľadiska jej dynamiky nachádzame bohatšie informácie o ich základe ako pri deskripcii jej stavby. Napríklad v oblasti morfológie sa zisťuje unifikačná tendencia v tvarotvornom základe aj vo formante a vysvetľuje sa takto: „Táto základná vývinová tendencia slovenskej morfológie bola po celý vývin slovenčiny a je aj dnes podporovaná všeobecne platným faktorom, ktorým je tvarová analógia. Tento princíp sleduje jednoliatosť, uniformitu tvarového systému jazyka najmä tým, že sa odstraňujú nepravidelnosti z predchádzajúceho stavu alebo vyvolané zásahmi z inej roviny“ (Dvonč, 1984, s. 109). Pre ďalší výskum v tejto sfére sa ponúka množstvo podnetov. Napríklad pri citovanom výklade vzniká otázka, s akými inými javmi súvisí tvarová analógia, čo je jej hlbším základom. Alebo pripomeňme si iný príklad z citovanej knihy. Pri výklade tvarovej homonymie autor poukazuje na Martinetovu

tézu o jazykovej ekonómii ako základnom princípe jazykového vývinu, ale potom konštatuje, že „s pohybom v slovenskej deklinácii je spojené zvyšovanie, ale aj znižovanie homonymity“ (tamže, s. 75). Očividne sa tu nastoľuje otázka platnosti často spomínaného princípu ekonómie ako vysvetľovacieho základu (o tejto otázke sa, pravda, v zahraničnej literatúre vedie bohatá diskusia).

V nadväznosti na doterajšie poznatky o diachrónnych a synchronných zmenách v slovenčine systematický výskum by sa mal uberať tak, že sa pozornosť upriami na súvislosti medzi zdanlivo rozmanitými dynamickými javmi a úsilie sa zameria na overovanie konkurenčných vysvetľovaní, ktoré ponúka súčasná lingvistická literatúra. Pri inej príležitosti (Dolník, 1993) sme už poukázali napr. na inšpiratívnosť explanačných teórií, ktorých kľúčovým pojmom je princíp prirodzenosti. Ak by sme vychádzali z týchto teórií, fundamentálnym ideovým podkladom výskumu princípov vývinu slovenčiny by bola téza o tom, že aj slovenčina popri bezpríznakových prvkoch a štruktúrach zahŕňa javy s rozličným stupňom príznakovosti a že vývin jazyka spočíva v odstraňovaní príznakových javov. Táto téza si, pravda, vyžaduje objasnenie otázky príznakovosti jazykových prvkov a štruktúr, teda otázky, čo je základom príznakovosti. Porovnanie možných odpovedí na túto otázku je dobrým teoretickopoznávacím východiskom pre výskum princípov riadiacich diachrónne a synchronne zmeny v slovenskom jazyku.

Pri skúmaní princípov dynamiky slovenčiny si treba uvedomiť možnosť voľby prístupu k nej. Máme na mysli možnosť objektivistického (extrakomunikačného) alebo subjektivistického (komunikačného) prístupu. Kým pri prvom prístupe sa porovnávajú stavy jazyka v rozličných obdobiach a zistené rozdiely sa registrujú ako vývinové zmeny, pri ktorých sa hľadajú argumenty v prospech toho, aby sa ukázala ich zákonitá povaha, druhý prístup spočíva v tom, že sa lingvista usiluje o rekonštrukciu reálnych jazykovo-psychologických a pragmaticko-komunikačných podmienok, ktoré môžu (ale nemusia) vyvolať isté zmeny v jazyku. Konfrontácia týchto dvoch prístupov s osobitnou zreteľnosťou nastolí starodávnu otázku zákonov, resp. zákonitostí vo vývine jazyka. Návrat k tejto otázke je potrebný aj z hľadiska rozvíjania teórie jazykovej kultúry, ako sme to rozviedli v štúdiu o spontánnych jazykových zmenách vo vzťahu ku kultivovaniu jazyka (Dolník, 1997). Poznávanie princípov dynamiky slovenského jazyka je jedným z predpokladov poznávacieho pokroku v oblasti kultivovania jeho spisovnej existenčnej formy. V pozadí doterajších jazykovokultúrnych úvah o spisovnej slovenčine je len objektivistický prístup k jazykovým zmenám.

Princípy fungovania jazyka. – Pojem fungovania jazyka sa dá vymedziť veľmi široko. Ide o pojem, ktorého sa dotýka sociolingvistika, štylistika, lingvistická pragmatika, kognitívna a počítačová lingvistika, ale aj parolová lingvistika zameraná na skúmanie prejavov systémových prvkov a štruktúr v reči. Vzhľadom na značný roz-

sah tohto pojmu systematický výskum príslušných princípov je neobyčajne náročný. Vo vzťahu k slovenčine je úloha potenciálnych bádateľov o to ťažšia, že niektorých stránok jej fungovania, používania sa doterajšie výskumy takmer nedotkli. Bohatú tradíciu má štylistický výskum spisovnej slovenčiny, dobrý poznatkový fond ponúka aj slovakistická sociolingvistika a isté poznatky máme aj z parolových výskumov. Bielymi miestami na lingvistickej mape slovenčiny sú poznatky o pragmatickej a kognitívnej stránke fungovania slovenčiny (s ktorou sa spája počítačový výskum). Odstránenie týchto bielych miest je v silách slovenskej lingvistiky.

Výskum princípov fungovania slovenčiny by mohol postupovať tak, že sa systematicky opíše jej sociolingvistické, štylistické, pragmatické, kognitívne aj parolové princípy, aby sa potom porovnávali a zredukovali na základnejšie, „hlbšie“ princípy. Za racionálnejší však považujeme postup, pri ktorom sa vychádza z toho, že lingvistická pragmatika je disciplínou obopínajúcou značnú časť otázok, ktoré sa kladú v ostatných spomínaných disciplínach (porov. s prehľadným výkladom S. C. Levinsona, 1983). Tento postup by spočíval v tom, že na počiatku výskumu sú v centre pozornosti princípy z „ohniska“ lingvistickej pragmatiky, za ktoré možno považovať konverzačné implikáty, a odtiaľ sa postupuje k princípom, ktoré sú základom ďalších druhov pragmatických implikácií. Ide o skúmanie princípov, na ktorých spočíva komunikačný obsah rečových produktov v najširšom zmysle. Sú to princípy, ktoré si osvojujú a uplatňujú (kognitívny aspekt fungovania jazyka) aj nositelia slovenčiny ako predpoklad racionálnej a účinnej komunikácie. Poznanie týchto princípov umožňuje vysvetlenie toho, čo je za známym všeobecným výrokom, že jazyková komunikácia zahŕňa oveľa viac ako vnímanie a porozumenie toho, čo je povedané. Princíp kooperácie, spoločenské, etické a iné princípy sú v základe implicitnej zložky jazykovej komunikácie, ktorá obsahuje informácie relevantné pre komunikantov v daných komunikačných podmienkach, resp. v danom interakčnom rámci. Spoznávanie týchto princípov je spoznávaním mechanizmu komunikačnej interakcie, t. j. toho, na čo sa odosielateľ spolieha pri formulovaní povedaného a o čo sa príjemca opiera pri interpretácii mieneného, zamýšľaného, zahrnutého do povedaného. V podstate ide o princípy, ktoré generujú rozličné druhy komunikačne relevantných inferencií (úsudkov, vyvodzovaní).

Pragmatické princípy fungovania jazyka tvoria základ pre vysvetlenie mnohých štylistických, resp. rétorických javov (irónie, metafory, hyperboly, rečnickej otázky a pod.). Ukazuje sa, že na nich sú založené isté parolové modifikácie systémového významu jazykových výrazov, takže tieto modifikácie sa dajú adekvátnejšie zachytiť z pragmatickej pozície ako zo sémantického stanoviska. Dá sa už vychádzať z hypotézy, že to, čo pribúda k sémantickému jadrú výrazu v istých kontextoch, je obsahový komponent inferovaný na základe istých pragmatických princípov. To značí, že podľa tejto hypotézy by sme ku klasickému sémantickému opisu rečovej (kontexto-

vej) modifikácie významu systémových jednotiek mohli pridať pragmatický výklad, ktorý sa opiera o isté pragmatické princípy používania (fungovania) jazyka.

V súvislosti s tým, že tu hovoríme o istej stránke pragmatického základu jazyka, vrátime sa nakrátko k otázke explanácie stavby a vývinu jazyka. Ak výraz „pragmatický“ vzťahujeme na vlastnosti (v širokom zmysle) a konanie nositeľa jazyka, mimojazykové vysvetlenie stavby a vývinu jazyka bude spočívať na pragmatickom základe. Vo vzťahu k spomínanému princípu prirodzenosti si na ilustráciu pripomeňme pokus W. Mayerthaler (1981) o univerzálnopragmatický výklad podstaty príznakovosti pri morfológických štruktúrach, ktorý spočíva v tom, že opozícia príznaková : bezpríznaková (štruktúra) sa vyvodzuje z protikladu prototypových a neprototypových vlastností hovoriaceho. Iným príkladom je vyvodzovanie jazykových zmien z istých princípov konania: konanie v súlade s týmito princípmi má za následok zmenu v jazyku (porov. Keller, 1989). Ukazuje sa, že ako základnú výskumnú ideu možno prijať všeobecnú tézu o pragmatickej motivácii stavby a vývinu a o fungovaní jazyka na základe pragmatických inferencií.

Súčinnosť a konflikt princípov. – Princípy sa vzájomne dopĺňajú, ale dostávajú sa aj do konfliktu. Príkladom súčinnosti princípov je „kooperácia“ princípu implikácie s princípom analógie pri slovtvorbe. Implikačný princíp je logicko--sémantickým základom slovtvorných možností istej lexikálnej jednotky a analogický princíp ako základ formálno-sémantickej pravidelnosti derivátov ho dopĺňa, aby tieto dva princípy kooperatívne riadili tvorenie lexikálnych jednotiek. Iným príkladom je vzájomný predpoklad princípov sonórnosti a kontrastu pri výstavbe slabiky. Ďalším príkladom je vyvodzovanie (konverzačných) implikatúr na základe koexistujúcich princípov kvality, kvantity, relevancie a modu (ide o známe maximy v tom zmysle, ako ich opísal H. P. Grice, 1975). Opačným prípadom je, keď sa princípy vzájomne vylučujú. Dobrým príkladom tohto prípadu je konflikt princípov opísaných v teórii prirodzenej morfológie (porov. napr. Wurzel, 1989, s. 492). Ide o konflikt medzi princípom morfosémantickej transparentnosti a princípom optimálnej dĺžky slova. Kým prvý princíp vyžaduje morfológické formy, pri ktorých sa kategórie vyjadrujú separátne (napr. kategórie čísla a pádu substantív v maďarčine), druhý princíp tomu zabraňuje, lebo podmienkou transparentnej formy je primárne predĺženie slovného tvaru. Krikl'ávim príkladom je aj konflikt medzi princípom (tvarovej) analógie a rytmickým princípom v slovenčine, ktorým sa narúša pravidelnosť vo fonológii a morfológii. Iným príkladom je možný rozpor medzi maximou kvantity a kvality v zmysle vyššie citovaného autora. Ak niekto neodpovedá na otázku s požadovanou určitosťou (nie je dostatočne informatívny, teda porušuje maximu kvantity), pretože nemá primerané množstvo informácií, rešpektuje maximu kvality (ak by sa chcel dôsledne držať maximy kvantity, musel by porušiť maximu kvality, teda podať informácie, pre ktoré nemá argumenty).

Poukaz na súčinnosť a konflikt princípov naznačuje potrebu skúmania vzťahov medzi nimi. Cieľom vzťahovej analýzy je špecifikácia kvality vzťahov, hierarchizácia princípov (najmä v prípade konfliktu) a zovšeobecňovanie, resp. redukovanie princípov (napr. spomínané maximy Grice zredukoval na princíp kooperácie). Spoznávanie vzťahov medzi princípmi je rozhodujúcim krokom k odhaleniu základov stavby, vývinu a fungovania jazyka.

Poznávanie princípov. – Pretože poznávanie princípov slovenčiny je poznávaním základov, z ktorých sa dá vyvodiť jej stavba, vývin a fungovanie, samozrejým princípom, ktorý riadi poznanie, je princíp abstrakcie. Tento princíp riadi skúmanie objektu tak, aby smerovalo k odhliadaniu od toho, čo znemožňuje vnímanie (v najvšeobecnejšom zmysle) jeho podstaty. O formálnej a dialektickej abstrakcii vedúcej k poznaniu podstaty na rozličnej rovine (rozličnej „hlbky“) nás dobre poučí už citovaná Teória poznania. Podnecuje na uvedomenie si toho, od čoho treba odhliadať pri odhaľovaní všeobecnej, abstraktnej, ako aj reálnej podstaty skúmaného výseku skutočnosti. Poznanie podstaty rozličnej úrovne je poznaním princípu istej vysvetľovacej sily. Problém poznávania princípov stavby, vývinu a fungovania jazyka (ako aj iných objektov) však spočíva v tom, že ich odhaľovanie je späté s určením ich poľa pôsobnosti, resp. že sa vyhľadávajú pre istú množinu faktov, ktoré na prvý pohľad nie sú v žiadnej súvislosti. Na ilustráciu uvedieme citát z diela už spomínaného S. C. Levinsona (1994, s. 103), ktorý sa dotýka explanačnej sily princípov generujúcich implikatury: „...niekoľko základných princípov poskytuje vysvetlenia pre celý rad zdanlivo nezávislých faktov. V ďalších častiach vysvetlíme napríklad, prečo nie je v angličtine lexéma *nall* s významom ‚not all‘, do akej miery robil Aristoteles chyby v svojej logike, ako je to s ‚Moorovým paradoxom‘, prečo môžu zjavné tautológie ako *Vojna je vojna* sprostredkovať istý konceptuálny zmysel, ako fungujú metafory a ešte všeličo iné“. Je zrejmé, že vymedzovanie poľa pôsobnosti predpokladaného princípu vyžaduje hľadanie javov, ktoré vykazujú také vlastnosti, že sa môžu považovať za „kandidátov“ na tie fakty, ktoré sú ovládané týmto princípom. Poznávanie princípov sa teda riadi ideou, podľa ktorej ich uchopovanie sa zakladá na odhaľovaní súvislostí medzi faktami, za ktorými sa ukáže jednota rozmanitého. Otázka je, aké postupy nás privedú k relevantným súvislostiam medzi faktami, k uchopeniu princípov.

V prvom rade si uvedomujeme, že v lingvistickej literatúre sa už opísalo množstvo princípov stavby, vývinu a fungovania jazyka. Pri systematickom výskume slovenčiny z tohto hľadiska ide o to, aby sa na ňu aplikovali opísané princípy, a to s maximálnou dôslednosťou, aby sa ukázalo celé pole ich pôsobnosti v našom jazyku a ich reálna riadiaca sila v ňom, resp. obmedzenosť ich platnosti. Ďalej ide o to, aby sa spresnil, resp. modifikoval opis princípov, aby sa skúmali vzťahy medzi princípmi a aby sa ukázala špecifickosť slovenčiny vo vzťahu k univerzálnym princípom.

Nezaobíde sa to bez vyrovnávania sa so súčasným stavom poznania princípov. Ak chceme napr. systematicky opísať pôsobenie známeho princípu ekonómie v slovenskom jazyku, musíme sa najprv vyrovnat' so samotným pojmom jazykovej ekonómie (je známe, že tento pojem je obsahovo rozptýlený), potom vymedziť všetky fakty, ktoré sa na tomto princípe zakladajú, analyzovať jeho fungovanie (jeho riadiacu silu), ukázať v tejto súvislosti prípadné špecifiká slovenčiny a analyzovať súčinnosť, resp. konflikt tohto princípu s inými princípmi. Postup výskumu smeruje k tomu, aby sa vysvetlil celý okruh faktov v oblasti stavby, vývinu a fungovania slovenčiny na základe princípu ekonómie a súčasne sa ukázala reálna sila tohto princípu vzhľadom na pôsobenie iných princípov.

Pri hľadaní spomínaných relevantných súvislostí medzi faktami sa môžeme oprieť o postup, ktorý je spätý s vysvetľovaním pomocou analogických modelov. Vychádza sa z toho, že istá oblasť zo skúmaného poľa objektov je dobre preskúmaná, čiže sú známe zákony, ktoré ju ovládajú, a že táto oblasť s formulovanými zákonmi môže byť modelom pri skúmaní ďalších oblastí. Logici hovoria v tejto súvislosti o nomologickom izomorfizme, čím majú na mysli to, že dva systémy vykazujú analogické zákony, t. j. zákony so zhodnou syntaktickou štruktúrou (syntakticky izomorfné zákony). Skúmanie opreté o ideu analogických modelov nie je v lingvistike neznáme. Pripomeňme si napríklad hľadanie nomologického izomorfizmu medzi fonologickou oblasťou a inými oblasťami jazyka v období rozvíjania štrukturalistického uchopovania jazyka. Heuristická hodnota tejto idey spočíva v tom, že podnecuje na hľadanie všetkých súvislostí medzi oblasťami, v ktorých pozorujeme analógiu. Inšpiruje poznávací subjekt k tomu, aby zistil, či, resp. do akej miery sa dajú preniesť poznatky zo (pre neho) známej oblasti skúmaných objektov do (pre neho) menej známej, resp. menej preskúmanej oblasti. Treba, pravdaže, počítať s tým, že predpokladaný izomorfizmus medzi faktami z rozličných oblastí sa môže ukázať len ako istá podobnosť, ktorá iba „predstiera“, že príslušné fakty spadajú pod predpokladaný princíp. Preto si treba uvedomiť, že sa vychádza z predbežnej, hypotetickej analógie. Hľadá sa analógia medzi rovinami jazykového systému, medzi jazykovými a mimojazykovými celkami, ako aj medzi jazykovým a nejazykovým správaním.

Pri poznávaní princípov má rozhodujúci význam určenie ich závažnosti v stavbe, vývine a fungovaní jazyka, čo je mimoriadne náročná úloha. Bude užitočné odcitovať upozornenie F. de Saussura (1989, s. 98): „O princípu arbitrárnosti znaku nikdo nepochybuje, často je však snazší určitou pravdu objaviť, než jí prídeliť miesto, ktoré jí patrí. Tento princíp dominuje v celej lingvistike jazyka a má nedozírné dôsledky. Je pravda, že se na prvni pohled nejeví všechny stejně průkazné: dospíváme k nim až po mnoha oklikách a spolu s nimi pak i k prvořadě důležitosti tohoto principu.“ Postup skúmania sledovaných princípov vedie v konečnej fáze k ich hierarchizácii z hľadiska ich závažnosti pre vysvetlenie stavby, vývinu a fungovania jazyka.

Záver. – Poznanie stavby, vývinu a fungovania slovenčiny dospelo k hranici medzi základným opisom a vysvetľovaním opísaného na základe princípov. Systematický výskum princípov, ktoré sú v základe nášho jazyka, predpokladá:

- a) objasnenie podstaty princípov a ich funkcie pri vysvetľovaní opísaných jazykových faktov, ako aj ich integračnej roly pri poznávaní rozmanitých prejavov jazyka,
- b) inventarizovanie doposiaľ viac alebo menej epizodicky opísaných princípov stavby slovenčiny a prihliadanie na doteraz neuplatnené (ale v lingvistickej literatúre opísané) princípy vo vzťahu k nášmu jazyku,
- c) sprehľadnenie opísaných princípov vývinu slovenčiny (vrátane princípov ako základu jej synchronnej dynamiky) a ich konfrontáciu s princípmi zakotvenými v iných koncepciách vývinu jazyka,
- d) zistenie stavu opisu fungovania slovenčiny z hľadiska otázky, či, resp. do akej miery sa už prihliadalo na princípy, ktoré riadia pragmaticko-komunikačnú stránku nášho jazyka,
- e) predbežnú predstavu o súčinnosti a konflikte princípov a ich hierarchizácii z hľadiska ich závažnosti, ich úlohy v stavbe, vývine a fungovaní slovenčiny,
- f) predbežnú koncepciu postupov smerujúcich k uchopeniu vnútrojazykových aj mimojazykových princípov s uvedomovaním si rozličnej „hlĺbky“ vysvetľovania na základe odhalených princípov.

Výskum stavby, vývinu a fungovania slovenčiny je úloha, ktorá vyžaduje sústredenie bádateľských síl na dlhšie obdobie. Katedra slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského vstupuje do tohto výskumu v rámci grantového projektu.

Literatúra

- BLANÁR, V.: Lexikálnosémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 208 s.
- ČERNÍK, V. – FARKAŠOVÁ, E. – VICENÍK, J.: Teória poznania. Bratislava, Pravda 1986. 371 s.
- DOLNÍK, J.: Motivácia ako princíp prirodzenosti v morfológii (na príklade substantívnej deklinácie v slovenčine). Jazykovedný časopis, 43, 1993, s. 3–13.
- DOLNÍK, J.: Spontánne jazykové zmeny a kultivovanie jazyka. Jazykovedný časopis, 48, 1997, s. 30–42.
- DVONČ, L.: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava, Veda 1984. 181 s.
- GRICE, H. P.: Logik und Konversation. In: Handlung, Kommunikation, Bedeutung. Red. G. Meggle. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1979, s. 197–240.
- HJELMSLEV, L.: O základech teorie jazyka. Praha, Academia 1972. 156 s.
- CHOMSKY, N.: Regeln und Repräsentationen. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1981.

- KELLER, R.: Erklärung und Prognose von Sprachwandel. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 42, 1989, s. 383–396.
- KRÁL, Á. – SABOL, J.: Fonetika a fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 388 s.
- LEVINSON, S. C.: Pragmatik. 2. vyd. Tübingen, Max Niemayer 1994. 422 s.
- MAYERHALER, W.: Morphologische Natürlichkeit. Wiesbaden, Athenaion 1981.
- NĚMEC, I.: Rekonstrukce lexikálního vývoje. Praha, Academia 1980. 310 s.
- PAULINY, E.: Slovenská fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 216 s.
- SAUSSURE, de F.: Kurs obecné lingvistiky. Praha, Academia 1994. 467 s.
- STEPANOV, J. S.: Metody i principy sovremennoj lingvistiky. Moskva, Nauka 1975.
- WURZEL, W. U.: Zur Erklärbarkeit sprachlichen Wandels. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 42, 1989, s. 488–510.

Milan Majtán

KOMPOZITNÉ ŠTRUKTÚRY V SLOVENSKEJ ONYMII*

MAJTÁN, M.: Compound Structures in the Slovak Onymy. Slovenská reč, 63, 1998, No. 1, pp. 13–24. (Bratislava)

Lexicological as well as onomastic investigation of the Slovak national language starting from the earliest times reveals compound structure throughout individual classes of proper names. The greatest number of examples provide historical as well as the present personal names. Compound structure in individual classes of proper names are often not formed only by compound process; number of them originate from other classes of compounds (appellative or proper) formed by simple proper name-formation (onymization) or by other onymic formants (suffixes, prefixes, etc.).

Kompozitá nie sú natoľko príznačné pre slovanské jazyky ako napr. pre nemčinu, avšak už od obdobia praslovanskej jazykovej jednoty patrilo tvorenie kompozít medzi normálne slovotvorné postupy (napr. *zlodej*, *čarodej*, *muchomor*). Za kompozitné štruktúry (kompozitá) pokladáme jednoslovné zloženiny, zložené slová, ktoré vznikli kompozíciou, zložením alebo zrastom dvoch plnovýznamových slovných základov. Z toho vyplýva, že za kompozitné štruktúry nepokladáme slová, ktoré vznikli prefixáciou alebo sufixáciou, ani viacslovné slovné spojenia.

Tak ako pri skúmaní vývinu ktoréhokoľvek z jazykov indoeurópskej jazykovej rodiny, aj pri lexikologickom i onomastickom bádani vo sfére slovenského národného jazyka možno od najstarších čias sledovať kompozitné štruktúry aj vo všetkých

* Podstatná časť textu tohto príspevku odznela na medzinárodnej slavistickej konferencii o kompozitách v onymii slovanských jazykov, ktorá sa konala v Lubline 21.–24. novembra 1997.

triedach vlastných mien. Najviac príkladov ponúkajú historické i súčasné osobné mená. Pri analýze nejde však iba o vlastné mená, ktoré vznikli kompozíciou, ale o vlastné mená s kompozitnou štruktúrou, ktoré mohli vzniknúť z kompozít iného druhu (apelatívnych či propriálnych) iba propriálizáciou (onymizáciou) alebo pomocou ďalších onymických formantov, teda sufixáciou, prefixáciou a pod.

Niektoré mená sa v staršej slovenčine a vo viacjazykovom prostredí starého Uhorska vyvíjali podľa osobitných zákonitostí. Nejde iba o striedanie podôb typu *Budimír/Budmer*, *Budislav/Budslav/Buclav*, *Ladislav/Ladslav/Laclav*, *Radislav/Raslav*, *Trebohost/Treb(h)ost* a pod. Už v minulosti sme si všimli podoby *Lastomír* i *Las-komer*, ktoré sa vyvinuli z mena *Vlastimír*; podoby *Ladomír* i *Ladomer*, ktoré mohli vzniknúť z mena *Vladimír*; podobne ako podoby *Ladislav*, *Ladslav*, *Laclav* vznikli z mena *Vladislav*. Rovnako nemôže uniknúť pozornosti striedanie podôb *Latibor* a *Ratibor*, *Ladomer* a *Radmer*, ako ani formalizované „nehistorické“ používanie (a nepoužívanie) spájacích vokálov.

Osobné meno *Latibor* je známe z Turca od 13. stor. a dodnes sa zachovalo v liptovských názvoch vrchov *Latibor/Latiborská* a *Latiborská hoľa*, ako aj v názvoch *Latiborská dolinka* z Partizánskej Ľupče a *Latibor/Latiborie* z Ivachnovej. Oproti tomu osobné meno *Ratibor* ako pomenovanie osoby zo slovenského jazykového územia dosiaľ nepoznáme. Ako názvy majera, lesa, potoka z Oravského Podzámku a v podobe s asibiláciou (ktorá tam v apelatívach nie je), teda *Racibor*, sú známe od 16. stor. Možno teda uvažovať o pôvode osoby, jej mena a potom názvov spomenutých objektov zo severnejšieho poľského jazykového prostredia. S menom a s názvami utvorenými z osobného mena *Ladomer* je to zložitejšie. V názve obce a potoka cez ňu pretekajúceho sa vo falzách, konfirmáciách a odpisoch listín súvisiacich so založením (r. 1075) a s majetkami Svätobeňadického opátstva striedajú zápisy *Ladomera/Lodomera* a *Radmera*. Mohlo by tu teda ísť o podobný vývinový proces ako pri menách *Latibor* a *Ratibor*. Turkológ J. Blaškovič vykladal meno *Ladomer* zo starotureckého mena *Aldamur*, ľudová asociatívna etymológia utvorila ešte niekedy v 16. stor. podobu *Hladomer*.

Už sme spomenuli, že najviac kompozitných štruktúr je v osobných menách.

A. Osobné mená

1. Veľkomoravské osobné mená. – Pre staršie obdobia jazykového vývinu nám chýba jazykové vedomie, a preto musí pomáhať porovnávací metóda a rekonštrukcia. Takisto možno iba predpokladať, že univerbizácia želania (typu *budi slav!* > *Budislav*) sa uskutočnila pri vzniku mena, pri nominácii, a nie ešte pred týmto procesom vývinom apelatívnych štruktúr.

Za najstaršie zložené slovanské osobné mená predkresťanského typu doložené zo slovenského územia sa pokladajú mená kniežat Rastislava, Pribinu a Svätopluka, Svätoplukovej ženy Svätožizny a ďalšie slovanské, resp. západoslovanské

mená z 9. stor. zapísané medzi menami Pribinových veľmožov a menami pútnikov z tzv. Cividalského evanjelia (Stanislav, 1939–1940; 1947–1948). Zo slovanských zložených mien je najviac mien s druhým komponentom *-mirь/ -měрь* (*Bьdiměрь, Čaměрь, Čьstimirь, Drьžiměрь, Go(ji)měрь, Goniměрь, Chotimirь, Lichoměрь, Lutomirь, Mьneměрь, Nosomirь, Pačemirь, Trьpiměрь, Večeměрь, Vitěmirь, Židěmirь* a pod.) a *-slavь* (*Bědoslavь, Braslavь, Godislavь, Měrislavь, Mьstislavь, Prědeslavь, Pribyslavь, Radoslavь, Rastislavь, Soběslavь, Sьdislavь, Želeslavь*), viac mien má druhú časť *-dragь* (*Gostidragь, Mьnědragь, Sebědragь, Sěmidragь, Svoьdragь*), *-myslь* (*Čьtomyslь, Dobromyslь, Primyslь, Seběmyslь, Sěmimyslь, Vitomyslь, Žitomyslь*), *-gojь* (*Mirogojь, Ratigojь, Soběgojь, Sьdigojь*), doložené sú aj mená so slovnými základmi *-borь* (*Nitraborь*), *-dějь* (*Dobrodějь*), *-plьkь* (*Sveťoplьkь/Sveťeplьkь*), *-radь* (*Sqđ'eradь*), *-těchь* (*Kolotěchь, Sebětěchь*), *-vidь* (*Dragovidь*), *-žirь* (*Nosižirь, Sěmižirь*), *-žiznь* (*Dobrožiznь, Semižiznь*) a ďalšie.

2. Povel'komoravské osobné mená. – Z povel'komoravského obdobia z písomností 11.–15. stor. sú doložené desiatky mien želacieho charakteru s rozmanitými štruktúrami (hviezdičkou označené mená možno rekonštruovať iba z toponymie), napr. *Babirad, Berislav, Bohdan, Bohumil/Bohumel, Bohumír/Bohumer, Bohurad, Bohuslav, Bohuslava, *Bol(e)host, Bolerad, *Božetech, Bratslav, Budimír/Budmer, Budislav/Budslav, *Budižir, *Čarad, Časlav, *Čavoj, Dedbor, *Dedislav, Dedomest, *Dislav, *Dobrohost, Dobroslav, Domahosta, Domaslav, Drahomil/Drahmel, Drahorad, Drahslav, *Hodislav, *Hostomysel, Chotimír, Chotslav, Jaromír, Jaroslav, Kazimír/Kazmer, Kojislav, *Konirad, *Konislav, Ladislav/Ladslav, Ladamír/Ladomer, *Lastomír, Latibor, Ludmila, Milhost, Milhosta, Miroslav, *Mojtech, Mutmer, Namslav, *Prejaslav, Pribyslav, Prosimír, *Radhosta, *Radmer, Radislav/Raslav, *Radivoj, Rastislav, *Ratibor, Ratmír, Ratislav, Rostislav, *Sebedrah, *Sebedruh, Sebeslav/Sobeslav, *Semerad, *Semetech, *Setech, Stanislav, Stibor, Stojislav, Svo(j)rad/Sverad, Svojslav/Sveslav, *Tebeslav (Cibislav), *Treboded, *Trebohost/Treb(h)ost, *Trusmer, *Tvrdomest, Vanislav, Venceslav/Vencslav/Václav, *Vetislav, Vinobor, *Vi(t)slav, Vladislav, Vojslav, Vojtech, Vratislav/Vratslav, Zdimer, Zdislav, *Želehost, *Želobud* a pod. (porov. aj Bartek, 1940). Niektoré mená tohto typu, ako sme už spomenuli, sú známe aj (alebo iba) zo starej slovenskej toponymie (pozri ďalej).

Oproti starším dokladom z 9. stor. v menách z 12.–15. stor. možno dobre postihnúť väčšiu frekvenciu mien s komponentmi *-slav, -rad, -těch, -bor* a naproti tomu absenciu mien s druhou časťou *-děj, -goj, -pluk, -žizň* a pod. (Majtán, 1977). Pripomeňme tu aj chronológiu. Pri slovanských zložených osobných menách predkresťanského typu nestačí poznať iba chronológiu genézy mien, ako ju poznáme napr. z prác T. Milewského (1960, 1969) a neskôr K. Rymuta (1981). Napriek veľkej

zlomkovitosti známeho historického materiálu možno sledovať aj distribúciu a frekvenciu rozličných typov týchto mien (i jednotlivých mien). V slovenskom jazykovom prostredí možno zreteľne vyčleniť niekoľko období s osobitnými spôsobmi a tendenciami využívania mien: a) 9.–10. stor. (obdobie Veľkej Moravy), b) 11.–14. stor. (obdobie hegemonizácie kresťanskej kultúry), c) 15.–18. stor. (formovanie dvojmennej pomenúvacej sústavy) a d) 19.–20. stor. (obdobie národného obrodzenia).

Podľa J. Stanislava (1967, s. 115–119) z veľkomoravského obdobia možno zistiť viac ako 80 zložených slovanských osobných mien západoslovanského (veľkomoravského) typu. Iné typy a mená sú známe z ďalších období. Mimoriadne veľký pohyb v používaní slovanských osobných mien kompozitného typu nastal v epoche národného obrodzenia ako odraz myšlienkového prúdenia súvisiaceho s národným vývinom a s formovaním ideí slovanskej vzájomnosti. Tento proces spočíval v oživení niektorých už v stredoveku v slovenskom prostredí používaných mien, v cieľavedomom preberaní mien tohto typu z iných slovanských, najmä južnoslovanských jazykov a v hromadnom tvorení nových mien podľa starých slovanských modelov (Majtán, 1986, 1996a). Z geolingvistického hľadiska možno hovoriť o celoslovanských, západoslovanských, česko-slovenských, resp. o poľsko-slovenských a o slovenských menách (pravda, so zreteľom na genézu a používanie pred obdobím národného obrodzenia).

3. Krstné mená. – Predkresťanské zložené osobné mená sa v prvých fázach šírenia kresťanstva používali aj ako krstné mená. Pri krstných menách ide iba o ich novú funkciu. Cirkev v prvých fázach šírenia kresťanstva pripúšťala možnosť používať ako krstné mená aj predkresťanské mená, postupne ich však vedome nahrádzala kresťanskými, najmä novozákonnými, ale aj starozákonnými menami a menami svätých. Spočiatku sa aj niektoré kresťanské mená prispôbovali tomuto typu. Zo slovenského prostredia možno uviesť ako príklady mená *Janislav*, *Petrislav*. Z Oravy koncom 14. stor. (1371) sa zaznamenáva nemecko-slovanské meno notára palatína Ladislava Opoľského *Schwanzomir Wiesner*.

V období národného obrodzenia sa z inoslovanského jazykového prostredia dostali do slovenčiny mená ako *Blahomil*, *Blahoslav*, *Bohuchval*, *Borivoj*, *Božidar*, *Branimír*, *Branislav*, *Bratislav*, *Bratolub*, *Bronislav*, *Budivoj*, *Ctimír*, *Ctislav*, *Čedomír*, *Česlav*, *Dalibor*, *Dalimil*, *Dalimír*, *Dobrodej*, *Dobromil*, *Dobromír*, *Dobromysel*, *Drahomír*, *Držislav*, *Duchoslav*, *Hnevomír*, *Horimír*, *Horislav*, *Hostimil*, *Hostislav*, *Hostivít*, *Chranislav*, *Lubohost*, *Lubomír*, *Luboslav*, *Lutobor*, *Mečislav*, *Milivoj*, *Milorad*, *Miloslav*, *Miroslav*, *Mstislav*, *Myslibor*, *Nehoslav*, *Ostromír*, *Pravoslav*, *Radoboj*, *Radomír*, *Radoslav*, *Slavibor*, *Slavoľub*, *Slavomil*, *Slavomír*, *Spytihnev*, *Spytimír*, *Stanimír*, *Stojmír*, *Sudimír*, *Sudivoj*, *Svätoboj*, *Svätobor*, *Svätomír*, *Svätoslav*, *Svetislav*, *Svetoslav*, *Svetozár*, *Tichomír*, *Tomislav*, *Tvrdomír*, *Vatroslav*, *Veleslav*, *Velimír*, *Velislav*, *Vladimír* (!), *Vladivoj*, *Vlastibor*, *Vlastimil*, *Vlastimír* (!),

Vlastislav, Vojmír, Všemil, Všeslav, Vševlad, Želimír, Želislav, Žitomír, Žitoslav a ďalšie.

V tom čase sa začali používať (ako krstné mená, literárne osobné mená i pseudonymy) aj mená *Belomír, Blahoboj, Blahomír, Blahosej, Blahoslav, Blahovoj, Blahozvest, Bohoboj, Bohoľub, Bojmír, Bolemil, Borimír, Borislav, Ctiboh, Ctirad, Čestmír, Čistoslav, Domoľub, Drahoľub, Hrdoslav, Hromislav, Krasislav, Krasomil, Krasoslav, Krešimír, Kvetoslav, Levoslav, Ludomír, Ludoslav, Múdroslav, Ostrivoj, Pomniboh, Pravdoľub, Pravdomil, Pravoľub, Pravomil, Pravoslav, Samoslav, Silorád, Siloslav, Slavislav, Slavoboj, Stratimír, Tichomil, Vánkomil, Vekoslav, Vieroľub, Vieroslav, Víťazoslav, Zemislav, Zoroslav, Zvonimír* a ďalšie. Z nich by bolo možné vyčleniť mená, ktoré na pamätnom výlete na Devín 24. apríla 1836 a neskôr prijímali mladí štúrovci, študenti bratislavského evanjelického lýcea a členovia česko-slovenskej spoločnosti, keď si dávali sľub pracovať na prebúdzaní a zveľaďovaní slovenského národného života. Na pamäť tohto sľubu prijali k svojim krstným menám ďalšie slovanské mená, ktoré potom aj používali vo svojej literárnej tvorbe a v korešpondencii za alebo aj pred svojím pôvodným krstným menom alebo aj namiesto neho: Ľudovít Štúr prijal vtedy meno *Velislav*, Jozef Ľudovít Hurban – *Miloslav*, Michal Hodža – *Miloslav*, Andrej Braxatoris (Sládkovič) – *Krasislav* a pod.

4. Prezývky. – Podľa modelov zložených osobných mien predkresťanského typu sa tvorili aj niektoré prezývky. Na rozdiel od predkresťanských mien prevládala v nich expresívna charakteristika, napr. *Babirad, Babirát, Pičirad, Bolebruch, Husivarga, Koziroh, Mokropysk, Kašivar, Konival, Kožehuba, Kuroplach, Kureplaško, Dojkrava, Kalivoda, Kalvoda, Kazinota, Kolbabka, Kolibab, Kolibaba, Kolivoška, Kosinoha, Kypikaša, Lapihuska, Mastibruch, Mastihlav, Mastihuba, Mutivoda, Nedajchleba, Nejedzchleba, Palivoda, Parikrupa, Parimucha, Pivoda, Pivoluska, Praštihora, Rajnoha (< Hrajnoha), Strašifťák, Straškrava, Strelimucha, Šumichrast, Valihora, Valihrach, Varivoda, Trubiroh, Cicholes (< Ticho lez), Darmovzal, Chudomel, Suchomel, Ranostaj, Stoklas, Obrobta, Ozembuch, Horeháj, Nechojdomov* a pod. Ani pri tomto type mien nemožno bezpečne zistiť, či sa univerbizácia (kompozícia) uskutočnila ešte v apelatívnej sfére (nadávka) alebo až pri proprializácii (prezývka).

5. Prímená a priezviská. – V prímenách a priezviskách kompozitného typu možno rozoznávať viacero druhov a rozličné motivácie:

a) neutrálna, neexpresívna charakteristika z viacsovných spojení, napr. *Novisedlák, Starikmeť, Novosad, Novosedlík*. Pri nich by azda bolo možné pripustiť, že kompozitné konštrukcie vznikli súčasne so vznikom týchto prímen. Prímená (priezviská) *Očenáš, Pomajbo (< Pomáhaj Boh)* vznikli však skôr z prezývok, ich univerbizácia sa uskutočnila iste ešte v apelatívnej sfére. Priezvisko z názvu najkraj-

šej kresťanskej modlitby má tiež jednoslovnú podobu, k druhému priezvisku si možno z ľudových rozprávok pripomenúť podobnú kompozíciu v častici *bodaj* (< *Boh daj!*) alebo v pozdrave známom z ľudových rozprávok *Pamodaj šťastia* (< *Pán Boh daj!*);

b) expresívna charakteristika z prezývok (porov. prezývky);

c) neutrálna charakteristika podľa zamestnania: *Koželuh*, *Pivovarčí/Pivarčí*, *Pi(vo)varník*;

d) rodinný pôvod z predkresťanských mien a z nich utvorených krstných mien (priezviská typu *Stanislav* – porov. krstné mená), v živých menách však aj z mien a priezvisk rodičov, napr. (syn) *Hricodzuri*, (syn) *Jančijura*, (syn) *Timkomižiondi*, (syn) *Vargomihal'a* a pod.; v menách žien sa využíval aj spôsob pomenovania pomocou prechýlenej jednoslovej podoby utvorenej z dvojčlenného mužovho osobného mena, napr. *Sabopálka*, známy z maďarčiny;

e) územný pôvod z osadných názvov kompozitného typu, napr. *Cimoracký* (< *Timoradza*), *Krivoklátsky* (< *Krivoklát*), *Polerecký* (< *Polerieka*), *Sebechlebský* (< *Sebechleby*) a pod., i z viacslovných zložených ojkónym, napr. *Belohorský* (< *Biela hora*), *Belopotocký* (< *Biely Potok*), *Dobrovodský* (< *Dobrá Voda*), *Novomeský* (< *Nové Mesto*), *Ostrolucký* (< *Ostrá Lúka*), *Svätojánsky* (< *Svätý Ján*) a pod.

6. Pseudonymy. – Z množstva pseudonymov 19. a 20. stor., ktoré vznikli podľa vzoru starých alebo obrodeneckých slovanských zložených osobných mien, z priezvisk, prezývok alebo z toponým s kompozitnými štruktúrami, pripomeňme tu aspoň najznámejšie pseudonymy *Hviezdoslav*, *Tichomír*, *Laskomerský*, *Maginhradský*, *Tesnokalský*.

Prezývkam a „hovoriacim“ literárnym osobným menám sú najbližšie pseudonymy (alebo časti viacslovných pseudonymov), ako sú *Činorád* (*Činorád Verný*), *Dratvoslav* (*Dratvoslav Podošva*), *Mydloslav* (*Mydloslav Vech'ovič*), *Smažislav* (*Smažislav Vareška*), ako aj mená *Krivošlapka* (*Stará Krivošlapka*) či *Kyjnakyj* alebo *Železolom*.

Niektoré kompozitné štruktúry pseudonymov majú pôvod v zložených slovách z apelatívnej časti slovnej zásoby, napr. *Bohuporučený*, *Bohuznámy*, *Dobreznámy*, *Pravdomluvná*, *Roduverný*, *Rodobranec*, *Svetobôľsky*, *Ozembuch*, *Perohryz*, *Hromotresk*, *Stokráskin*, *Zimozel* a pod. (porov. Ormis, 1944).

7. Literárne osobné mená. – Zložené mená sú známe aj

a) z umeleckej literatúry, napr. mená z veselohier Jána Chalupku *Tesnošil*, *Krivosúd*, *Daryber*, *Vodupil*, *Kuriplach*, dokonca *Čurimuri*, ženské mená *Beloritka*, *Svrboritka*, *Trasoritka* (Majtán, 1972); mená z románu *Červené víno* od Františka Hečka *Bolebruch*, *Deográcia*, *Hromputna*, *Heškoza*, *Ejhledjefka*, *Mastihuba* (Majtán, 1984) alebo mená postáv prekladu Chevalierovho románu *Clochmerle* (Zvonod-

rozdo) od Blahoslava Hečka *Cicifrk, Čalaprka, Lojkopúň, Obropťa, Stonoha, Strašifťák* (Horák, 1976) a pod.;

b) zo slovenských ľudových rozprávok, napr. *Zlatovláska, Laktibrada/Loktibrada, Ko(vo)vlad, Popolvár* (< *Popolval*), *Kopivrch, Lomidrevo, Valibuk, Valihora, Valivrch, Mejolovo, Mejskala, Mejzelezo, Miesižezezo, Skalymej, Železomej, Zemotras, Vševed* (Majtán, 1980). Mená tohto typu sú známe aj z českých, poľských, ukrajinských a iných ľudových rozprávok;

c) z autorských rozprávok súčasnej detskej literatúry mená antropomorfných bytostí, napr. myšiak *Polchvost*, d'atle *Jednoočko* a *Modrohlávok*, čarodejník *Železohnát*, mrázik *Sivofúzik* (Nábělková, 1986, s. 63), alebo *Červenočiapočka, Hnedochvost, Žltoškvrnka*, kozliatka *Všadebrada, Všadejama, Všadekapusta* (Nemčoková, 1996, s. 255) a i.

B. Osadné názvy.

Medzi osadnými názvami sa vyskytujú zložené štruktúry niekoľkých typov:

1. Od stredoveku sú známe osadné (i terénne) názvy typu *Beloveža, Dubodiel, Krivoklát, Mokroluh, Novohrad, Novosedlica, Polerieka, Ružindol, Solivar, Starhrad, Veľopolie, Zubrohlava*, ale aj *Polhora*, a názvy typu *Vrchdobroč, Vrchpredmier, Vrchrieka, Vrchslatina, Vrchteplá* (Peciar, 1968), hoci možno predpokladať aj ich vznik z predložkových konštrukcií. Iba v posledných desaťročiach sa uplatnili v slovenčine názvy obcí kompozitného typu *Novosad, Suchohrad, Vinodol, Vinosaďy*, hoci ide o starý slovotvorný typ.

2. Z tvarov nepriamych pádov vznikol neúradný, neštandardizovaný názov viacerých obcí *Novejša* (= Nová Ves: v *Novej (V)si*, z *Novej (V)si* > *Novejša*).

3. Osobitným typom sú osadné i terénne názvy *Hostihora, Chyžnianvoda, Kral'ovianstrana, Lukovianstudňa, Rybárpole* (Tóvik, 1971; Uhlár, 1975; Doruľa, 1981).

4. Oproti dvojslovným úradným názvom existujú staršie neúradné zložené osadné i terénne názvy *Dobronivá* (Dobrá Niva), *Dačolóm* (Dačov Lom), *Oremlaz* (Oremov laz).

5. Názvy *Cinobaňa, Lovinobaňa* predstavujú výsledok dávneho kontaktu s maďarčinou (možno tu pripomenúť aj niekdajšie maďarské názvy banských miest na Slovensku *Bakabánya* – Pukanec, *Besztercebánya* – Banská Bystrica, *Breznóbánya* – Brezno, *Libetbánya* – Ľubietová, *Selmecbánya* – Banská Štiavnica).

6. Ojkonymá utvorené z kompozitných názvov zamestnania, tzv. služobnicke názvy, napr. *Brezolupy, Medovarce, Obsolovce* (= **Psolovce*: zo *Psoloviec* > z *Obsoloviec*), *Voderady, Dubokany* (< *kaniti* „poskytovať službu“), *Krškany, Vozokany, Žarnosek* (Krajčovič, 1957, 1964) a pod. Názvy tohto typu nevznikli pravdepodobne kompozíciou, ale proprializáciou služobnických apelatív kompozitného typu

**medovarci*, **psolovci*, **voderadi*, **vozokani* a pod. Sem by bolo azda možné zaradiť aj osadný názov *Timoradza*.

7. Ojkonymá z obyvateľských mien prezývkového typu, napr. *Rakoluby*, *Sebechleby* (< *chlebiti* „pochlebovať“), *Upohlav* (< **Lupohlavy*, **Hlupohlavy?*), *Visolaje* (< **Lisolaje?*) a pod., vznikli tiež pravdepodobne z hotových kompozitných štruktúr obyvateľských prezývok.

8. Ojkonymá utvorené z osobných mien kompozitného typu vznikali od najstarších čias. Sú to názvy typu *Bohdanovce*, *Bohuslavice*, *Boleráz* (< *Bolerad+jb*), *Buclovany* (< *Budslav+jane*), *Budimír*, *Budmerice*, *Čaradice*, *Čavoj*, *Dobrohošť*, *Dobroslava*, *Kazimír*, *Laclavá*, *Ladomer*, *Ladomirov*, *Ladomirová*, *Lastomír*, *Majcichov* (< *Mojtěch+ovb*), *Motešice* (< *Mojtěch+itjo*), *Racibor*, *Raslavice*, *Sebeslavce*, *Senohrad* (< *Semeradz* < *Sěmirad+jb*), *Trebostovo*, *Tvrdomestice*, *Vislava*, *Želobudza* a pod.

Je známe, že zložené osobné mená doložené v geografických názvoch si zasluhujú a vyžadujú osobitnú pozornosť. Možno tu nájsť mená z rozličných chronologických vrstiev. Značná časť starých osobných mien je známa iba z geografických názvov a bez súčasného štúdia geografických, najmä osadných názvov nemožno získať úplný inventár najstarších osobných mien (Svoboda, 1964, s. 25; Karaš, 1956 a i.).

Z analýzy slovenských zložených osobných mien vyplynulo, že mená *Bačimír*, *Božetech*, *Čarad*, *Čavoj*, *Dobrohošť*, *Lastomír*, *Mojtech*, *Radmer* (*Radimír*), *Ratibor*, *Sebedrah*, *Sebedruh*, *Semerad*, *Semetech*, *Treboded*, *Trebohošť/Treb(h)ost*, *Trusmer*, *Tvrdomest*, *Vetislav* sa v priebehu vývinu slovenského národného jazyka zaznamenali iba z historickej (alebo súčasnej) ojkonymie.

9. Názov *Radatice* (< *Radačov* + *Meretice*) je výsledkom neuváženeho „zlučovania“ názvov pri zlučovaní obcí (takto mali byť „zlúčené“ aj názvy obcí *Svinia* a *Lažany* na **Svižany*).

C. Terénne názvy

Zložené názvy nie sú neznáme ani v hydronymii a v oronymii.

1. Z viacslovných spojení vznikali kompozitné zrazy i „klasické“ kompozitá so spájacím vokálom (z niektorých z nich vznikli potom osadné názvy). Pripomeňme tu aspoň názvy *Dlhenivy*, *Gregáňdolina*, *Malolučňiak*, *Novosad*, *Papajvršok*, *Skalolam*, *Španihrad*, *Španistráne*, *Špandolina*, *Španpotok*, *Trojchotár*, *Trojštít* a pod. Osobitný typ tvoria názvy *Vrchbán*, *Vrchdetva*, *Vrchdiel*, *Vrchdubie*, *Vrchháj*, *Vrchhora*, *Vrchlazy*, *Vrchpole* a pod. (Peciar, 1968). Iné typy kompozít sú v názvoch *Bozajvršok*, *Čertoryje*, *Konotopa* (Šmilauer, 1934), *Polerieka* (Krajčovič, 1980), *Chvalabohu*, *Parichvost* a pod.

2. Staré zložené osobné mená nie sú petrifikované iba v ojkonymii, ale aj v hydronymii (Šmilauer, 1934) a v oronymii (Uhlár, 1976), aj v názvoch iných nesídlných geografických objektov.

Z osobných mien kompozitného typu vznikli terénne názvy *Babirádka, Bogdalice, Bogdaň, Bogdanec, Bogdanky, Bogdanov, Bogdanová, Bogdanovka, Bohdalec, Bohdalky, Bohdan, Bohmelec, Bohmilka, Bohmilovec, Braclavka, Buclavce, Buclavky, Budislav, Budislava, Budižir, Cibislavka, Čarad, Čarada, Čaradovská, Čáslav, Čáslavy, Čavojov, Dedislavov potok, Dislav, Dislavy, Dislaviny, Dislavka, Dobroslavie, Domoslava, Drahoradská, Hodislavy, Kazimer, Kazimerie, Kazimierka, Kazimír, Kazimírová, Konerad, Konislav, Konislava, Konislavce, Láclav, Láclavka, Láclavky, Laclavová, Láclavovská, Ladislav, Ladislava, Laskomer, Laskomerka, Latiborie, Latiborská, Nereslavová, Racibor, Raciborie, Raclavová, Raslava, Raslavová, Radivoj, Radivojčik, Semeriadze, Stanislavce, Stanislavec, Stibor, Stiborová, Svorad, Svorad', Svoradina, Svoradovec, Svoradovo, Svoratiny, Vislavec, Vislavce, Vojtechová, Želehost', Želobudzská skalka* a pod. Pochopiteľne, že tieto názvy nevznikli kompozíciou, ale z kompozitných štruktúr zložených osobných mien.

Iba z terénnych názvov poznáme zložené osobné mená, ako sú *Babirad, Bratislav, Budižir, Hodislav, Konirad, Konislav, Radivoj, Tebeslav (Cibislav), Želehost'/Želíhost, Želobud*, a iba zo starej hydronymie je známe meno *Dedislav*. Poznamenáme, že mená *Konerad, Konislav* nemusia súvisieť so slovom *kôň*, ako to predpokladal V. Uhlár (1976). Slovný základ **konь-* je protikladom k základu **če-* súvisiacemu so slovami *začať, začiatok* a nepochybne má spojitosť so slovami *koniec, končiť*.

3. Z ojkónym s kompozitnou štruktúrou utvorených zo zložených osobných mien vznikli terénne názvy, ako sú napr. *Budimírka, Budimírske, Čavojce, Čavojec, Dobroslavské, Lodomierky, Lodomirčik, Lodomirka, Lastomírske, Milhostské, Nedožerská, Raslavické, Sebeslavec, Sebeslavské, Semeteška, Vislavka, Vislavské, Želobudzský potok* a pod.

4. Kompozitné štruktúry v terénnych názvoch sú aj z adjektív utvorených z kompozitných osadných názvov, napr. *Babindolské, Polhorská, Vozokanské, Voderadské* a pod. Takúto podobu majú aj názvy, ktoré vznikli z adjektív utvorených z viacslovných osadných názvov, napr. *Dlhopol'ka, Maloslatinské* a pod.

5. Mimoriadne zaujímavý je výskyt kompozitných štruktúr (zrastov) v názvoch typu *Kameňvoda, Kravakameň*, ktoré vznikli z málo známych terénnych názvov vetného typu *Ďe s kameňa voda padá, Kde krava na kameň stupela* (Mazúr, 1973).

D. Kozmické názvy

Kompozitnú štruktúru majú názvy planét z epochy národného obrodovania *Dobropán* (Merkúr), *Hladolet* (Saturn), *Kráľomoc* (Jupiter), *Krasopani/Krasopanna* (Venuša), *Smrtonos* (Mars).

Napokon možno pripomenúť vlastné mená kompozitného typu neslovanského pôvodu prevzaté z latinčiny, nemčiny i maďarčiny, napr. osobné mená *Benedikt*, *Leopold*, *Teodor*, *Gerlach*, *Richard*, *Rudolf*; geografické názvy *Iľanova* (< lat. *Villa Nova*), *Kežmarok* (< nem. *Käsemarkt*), *Krompachy* (< nem. *Krummbach*), *Limbach* (< nem. *Leimbach*), *Ružbachy* (< nem. *Rauschenbach*), *Ružomberok* (< nem. *Rosenberg*), *Telgárt* (< nem. *Tiergarten*), *Kysak* (< maď. *Köszeg*), *Lakšár* (< maď. *Laksár*), *Štampoch* (< nem. *Steinbach*) a pod. Ich analýza však nie je predmetom tohto príspevku.

Z hľadiska charakteru komponentov slovenských vlastných mien kompozitného typu možno konštatovať, že v starších i novších osobných menách (a v toponymách z nich utvorených) prevládajú verbálne (slovesné) slovné základy na prvom i na druhom mieste, nie sú však neznáme ani menné (substantívne a adjektívne) štruktúry. Menné základy sa vyskytujú v obidvoch hlavných triedach proprií; za charakteristické konštrukcie geografických toponým možno pokladať menné štruktúry, služobnícke a prezývkové ojkonymá majú často substantívno-verbálnu štruktúru. Podrobná historicko-etymologická analýza slovenských zložených vlastných mien – najmä zložených osobných mien predkresťanského typu – ostáva ešte úlohou.

Literatúra

BARTEK, H. [R-r]: Starodávne osobné mená slovenské. *Slovenský jazyk*, 1, 1940, s. 67–72, 115–117, 148–150, 227–229.

DORULA, J.: Z histórie posesív na *-an* a *-oviech* v slovenčine. In: *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. 20. Red. Z. Stieber. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981, s. 61–69.

HORÁK, G.: Charakterizačné vlastné mená v prekladoch Chevalierovho románu *Clochmerle*. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 12. 1973. Zv. 3. Slavistika. V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia (Prešov 3.–7. mája 1972). Zborník materiálov. Red. M. Blicha – M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 287–290.

KARAŠ, M.: O staropolskich imionach dwuczłonowych zachowanych w nazwach miejscowych. *Onomastica*, 2, 1956, s. 260–281.

KRAJČOVIČ, R.: *Boleradz* či *Boleráz*. *Jazykovedný časopis*, 7, 1953, s. 63–86.

KRAJČOVIČ, R.: K etymológii slovenského názvu *Voderady*. *Onomastica* (Krakov), 3, 1957, s. 88–92.

KRAJČOVIČ, R.: Pokus o výklad osadných názvov typu *Vozokany*. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Philologica* 16 (A). Bratislava 1964, s. 83–87.

KRAJČOVIČ, R.: Z lexiky staršej slovenskej hydronymie v slovanskom kontexte. *Slavica Slovaca*, 15, 1980, s. 217–224.

MAJTÁN, M.: Mená literárnych postáv a satira Jána Chalupku. *Slovenská reč*, 37, 1972, s. 290–293.

MAJTÁN, M. (1977a): Dedičstvo praslovančiny v najstarších slovenských vlastných menách. In: *Jazykovedné štúdie*. Zv. 14. Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977, s. 193–206.

- MAJTÁN, M. (1977b): Z najstarších slovenských osobných mien. *Onomastica* (Krakov), 22, 1977, s. 134–142.
- MAJTÁN, M.: Mená rozprávkových hrdinov typu *Lomidrevo*. *Kultúra slova*, 14, 1980, s. 104–107.
- MAJTÁN, M.: Vlastné mená v románoch Františka Hečku. *Slovenská reč*, 49, 1984, s. 156–161.
- MAJTÁN, M.: Chronologické a geografické rozvrstvenie zložených slovanských osobných mien. *Slovenská reč*, 51, 1986, s. 206–210.
- MAJTÁN, M.: Toponymum *Senohrad* pochádza z osobného mena *Sēmīrad*? *Slavica Slovaca*, 30, 1995, s. 143–145.
- MAJTÁN, M. (1996a): Chronológia slovanských zložených osobných mien v slovenčine. In: 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“ (Prešov 25.–26. októbra 1995). Zborník referátov. Red. M. Majtán a F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta UPJŠ Prešov – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV Bratislava 1996, s. 173–180.
- MAJTÁN, M. (1996b): Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava, Veda 1996. 192 s.
- MAJTÁN, M.: Zložené slovanské osobné mená v slovenskej toponymii. In: *Onomastica XLIII*, 1998 (v tlači).
- MAZÚR, S.: Ďalší vývin názvov vetného typu. In: IV. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 9.–10. novembra 1971). Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 169–170.
- MILEWSKI, T.: Polskie imiona złożone nie znane innym językiem słowiańskim. *Slavia Occidentalis*, 20, 1960, s. 101–107.
- MILEWSKI, T.: Indoeuropejskie imiona osobowe. Wrocław – Warszawa – Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1969.
- NÁBĚLKOVÁ, M.: Pes *Zagroš* a sučka *Zadva*, vlk *Hlt*, lev *Lev*, čmeliak *Smeliak* – čiže mená hrdinov v detskej literatúre. *Onomastický zpravodaj ČSAV* (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), 27, 1986, s. 57–82.
- NEMČOKOVÁ, O.: Z problematiky mien vo zvieracej autorskej rozprávke. In: 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“ (Prešov 25.–26. októbra 1995). Zborník referátov. Zost. M. Majtán a F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta UPJŠ Prešov a Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave 1996, s. 253–256.
- ORMIS, J. V.: Slovník slovenských pseudonymov. Martin, Slovenská národná knižnica 1944. 370 s.
- PECIAR, Š.: Miestne mená typu *Vrchteplá*. *Slovenská reč*, 33, 1968, s. 199–200.
- PLESKALOVÁ, J.: Nejstarší typy českých složených antroponym. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. A 41. 1993, s. 87–97.
- RYMUT, K.: Warstwy chronologiczne w słowiańskich dwuczłonowych nazwach osobowych. In: Četrta jugoslovanska onomastična konferenca (Portorož, od 14. do 17. oktobra 1981). Red. F. Jakopin. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1981, s. 471–477.
- STANISLAV, J.: Pribinovi veľmoži. *Linguistica Slovaca*, 1–2, 1939–1940, s. 118–147.
- STANISLAV, J.: Zo štúdia slovanských osobných mien v Evanjeliiu civídalskom (Ev. Civ.). *Slavia*, 18, 1947–1948, s. 87–100.
- STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 3. Texty. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 552 s.
- ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava 1932. 564 s.
- TÓBIK, Š.: Aus der Toponymik von Gömör. In: Prešov Studies in Linguistics. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae, Jazykovedný zborník 3. Bratislava 1971, s. 105–114.
- UHLÁR, V.: Kompozitá typu *Kraľovianstrana*, *Sliačanlasy* a *Rybárpole*. *Slovenská reč*, 40, 1975, s. 48–55.
- UHLÁR, V.: Názvy vrchov z osobných mien. In: VI. slovenská onomastická konferencia (Nitra 4.–6. apríla 1974). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 223–231.
- UHLÁR, V.: Názov liptovského vrchu *Konislav*. *Kultúra slova*, 28, 1994, s. 155–160.

Oľga Orgoňová

SLOVOTVORNÁ ADAPTÁCIA GALICIZMOV V SLOVENČINE II

ORGOŇOVÁ, O.: Derivational Adaptation of Gallicisms in Slovak II. *Slovenská reč*, 63, No. 1 pp. 24–30. (Bratislava)

In general, the main feature of transferred words is the reduction of their semantic structures. In case of hybrids having adopted Slovak ending this reduction was detected on both: invariant as well as individual levels of component structure of the word. In the phase of integration, the following semantic derivation (e. g. polysemisation) of such hybrids leads to a secondary extension of their semantic structures including even „atypical“ semantic components (f. e. „result“ or „product“ in case of deverbatives with the formant *-ovanie*). The article is dealing with the reasons and the consequences of such adaptational changes of the specific layer of Slovak lexicon – that of the French origin.

Pri skúmaní rôznokoreňových slovotvorne motivovaných galicizmov sme sa opierali o Horeckého model invariantných štruktúrnych typov pomenovaní (Horecký, 1994), pričom na ukážku sme interpretovali 10 tried deverbatívnych substantív. Na rozdiel od Horeckého sme v našej interpretácii zaradili do tried rôznokoreňové deriváty s rovnakým formantom *-áž* a zistili sme, že napriek obmedzenému inventáru prevzatých pomenovaní francúzskeho pôvodu s týmto formantom (111 lexikálnych jednotiek) sú pokryté všetky typy invariantných štruktúrnych významov.

Tento výsledok sa stal podnetom na naše ďalšie skúmanie onomaziologic-ko--onomatologických štruktúr galicizmov v slovenčine. Z nášho rozoberaného príkladu deverbatív s formantom *-áž* vyplynuli súčasne tri problémové otázky:

1. Možno galicizmy s opisovanou štruktúrou (rôznokoreňový verbálny slovotvorný základ + slovotvorný formant *-áž*) hodnotiť v slovenčine ako deriváty, alebo je pre slovenského používateľa ich slovotvorná stavba ako nedostatočne priehľadná (semitransparentná) irelevantná a potom je irelevantná i celá predchádzajúca analýza?
2. Ak odôvodníme opodstatnenosť slovotvornej štruktúry prevzatých motivátov zakončených na *-áž*, ako možno vysvetliť variabilitu významov v pozícii onomaziologickej bázy (Dokulil, 1962), ktorá je formálne vyjadrená spomínaným formantom *-áž*?
3. V čom spočíva špecifikum produktov vymedzených fáz integračného procesu, ktoré sme pomenovali ako hybridizácia (prechod medzi transferenciou a integráciou) a integrácia v užšom zmysle?

1. Z komplexnej kvantitatívnej analýzy slovníka galicizmov v slovenčine (podľa Slovníka cudzích slov, 1983, a vlastnej excerptie) sme získali údaj o počte transferovaných galicizmov na *-áž*, z čoho je 76 deverbatív, a to 71 transferovaných a 5 „falošných“ galicizmov s francúzskou formou bez reálneho modelového výrazu vo francúzštine, prípadne s hybridnou inojazyčno-francúzskou formou (*autofretáž*, *automasáž*, *blamáž*, *šéfmontáž*, *termokarotáž*). Spomedzi 35 desubstantívnych galicizmov na *-áž* sme identifikovali ďalších 6 analogických pseudogalicizmov, a to *gramáž*, *litráž*, *amperáž*, *biodrenáž* vrátane slovensko-francúzskych hybridov *senáž* a *listáž*. Prítomnosť takmer 10 % pseudogalicizmov v celkovom počte sledovaných derivátov na *-áž*, signalizujúca životaschopnosť tohto formantu i ako osamostatneného slovotvorného prostriedku, bola pre nás prvým dôvodom, pre ktorý sme sa rozhodli rešpektovať slovotvornú motiváciu týchto galicizmov i v slovenčine. Predpoklad, že štruktúra galicizmov na *-áž* je relevantná aj v slovenčine, podporujú i ďalšie ukazovatele z kvantitatívnej a následnej kvalitatívnej charakteristiky variantných, resp. konkurentných slovotvorných derivátov so slovenskými formantmi *-ovanie*, okrajovo *-ácia* (spolu 56). Treba pritom zdôrazniť, že ide o produkty prvostupňovej hybridizácie, teda nie o výsledky nezávislej – druhostupňovej integračnej derivácie v užšom zmysle (napríklad *kesónovanie*, *bazénovanie*, *kaširovanie*), ktorá v prípade dejových substantív na *-ovanie* súvisí s rozširovaním slovotvorných paradigiem, radov či hniezd okolo základových transferovaných lexikálnych jednotiek v závislosti od komunikačných potrieb. Takéto integračné slovotvorné motiváty tvoria v našom kvantitatívnom prehľade samostatný inventár s 32 jednotkami.

Nahrádzanie pôvodného francúzskeho formantu slovenskými ekvivalentnými segmentmi potvrdzuje schopnosť slovenského používateľa binárne rozčleňovať transferovaný derivát na slovotvorný základ a slovotvorný formant a nahrádzať formant domácimi ekvivalentnými prostriedkami. Nejde o žiadne špecifikum vzhľadom na cudzojazyčné výpožičky a ich slovotvorné prostriedky, je to typický jav v oblasti slovotvorby vôbec, ako to konštatuje K. Buzássyová (1974, s. 76): „Často možno od toho istého slovesa odvodiť niekoľko formálne rozdielnych derivátov s tým istým kategoriálnym významom. To znamená, že slovotvorné paradigmy sú bohaté na varianty. Tým sa odlišujú od flektívnych paradigiem, kde sú dvojtvary zriedkavé.“ Z konfrontačného hľadiska pri prechode cudzích slov do cieľového preberajúceho jazyka pritom treba potvrdiť platnosť tohto javu nielen vo fáze integrácie cudzích slov v novom systéme, ale už aj v predchádzajúcej fáze – transferencii, keď preberajúci systém prijíma viacero variantov pomenovaní z pôvodného spoločného modelu, prípadne z viacerých variantných modelov (porov. S: *dekolté* i *dekolt* od F: *décolleté* popri S: *dekoltáž* od F: *décolletage*).

Napokon náš príklon k slovotvornej štrukturácii transferovaných galicizmov na *-áž* potvrdzuje i kvalitatívna, t. j. sémantická stránka týchto tried derivátov. Už

v predchádzajúcej štúdií o slovotvornej adaptácii galicizmov v slovenčine (Orgoňová, 1997) sme naznačili možnosti sémantickej, prípadne stylistickej diferenciacie variantných pomenovaní s ekvivalentnými formantmi *-áž/-ovanie* (porov. *bombáž – bombírovanie*). Z prehľadu invariantných významov deverbatívnych pomenovaní na *-áž* vyplynulo, že *-áž* je polyfunkčný formant, ktorého uplatnenie je doložené pri všetkých 10 triedach deverbatív. Po distribúcii našich registrovaných prvostupňových hybridov s formantom *-ovanie* do príslušných tried podľa invariantného významu sme získali odlišný výsledok. Neobsadená zostala predovšetkým trieda č. 1 čiže názvy produktov a trieda č. 6 (názvy výsledkov akcie), čo je dané gramatickou stránkou tvaru slovesných podstatných mien od bezprefixálnych slovies zakončených na *-ovať*. Tieto slovesá sa v slovenčine primárne spájajú so subkategoriálnym významovým prvkom nedokonavosti, čo je nekompatibilné so sémou výsledkovosti (Rez+), ktorá figuruje v reťazci sém týchto pomenovaní. Takisto neboli doložené triedy pomenovaní č. 4 (názvy nástrojov produkcie), č. 5 (názvy prostriedkov produkcie), č. 8 (názvy nevýrobného miesta) a č. 9 (názvy nevýrobných nástrojov). Ak zoberieme do úvahy celkový počet našich zhodnocovaných hybridov (49), pripúšťame možnosť náhodnej absencie pomenovaní z niektorých neobsadených tried, avšak obsadenie 1. a 6. triedy jednoznačne zostalo podmienené špecifickými okolnosťami prechodu galicizmu do slovenčiny či jeho adaptácie, ako to ukážeme ďalej. Výsledok konfrontácie sémantiky formantov *-áž/-ovanie* teda ukazuje, že nejde o sémanticky rovnocenné formálne prostriedky slovotvorby, pretože *-áž* ako rozsiahlejší 10-významový polysémant má univerzálnejšie uplatnenie, čo si vysvetlíjeme zastretosťou pôvodnej sémantiky tohto formantu v slovenčine.

Výsledkom tejto úvahy je téza, že slovotvorná stavba transferovaných derivátov na *-áž* je síce semitransparentná čiže ťažšie priehľadná, ale nezanedbateľná.

2. Pri explikácii variability významov v pozícii onomaziologickej bázy pomenovaní zakončených na *-áž* vychádzame z už známych poznatkov zo slovotvorných rozborov slovenských morfológických typov (Furdík, 1993, s. 60 n.). Hodnotený prípad pomenovaní na *-áž* je pozoruhodný nielen z hľadiska lexikálnej sémantiky (vdďaka svojej variabilite), ale aj z hľadiska morfológie. Väčšia časť pôvodných francúzskych pomenovaní zakončených na *-age* predstavuje totiž z morfológického hľadiska slovesné podstatné mená, čiže slovenským náprotivkom sledovaného francúzskeho segmentu *-age* je – ako sme už empiricky zistili z lexikografických podkladov – segment *-ovanie*. Tým sa vysvetľuje v prvom rade vysoký počet substantív tohto typu vo francúzštine, čo sekundárne ovplyvňuje aj zastúpenie takýchto výrazov v inventári galicizmov v slovenčine. Ekvivalentnosť formantov morfológických tvarov slovesných podstatných mien vo francúzštine i slovenčine, ktoré sa lexikalizovali ako spredmetnené deje, čo z hľadiska ich onomaziologickej štruktúry interpretujeme podľa Dokulila (1962) ako transpozičné typy motivátov, sa prejavila na

materiáli galicizmov už pri prvostupňovej hybridizácii, keď okrem prevzatého francúzskeho výrazu (napr. *aviváž*, *etalonáž*) vznikli konkurentné hybridné pendanty (*avivovanie*, *etalonovanie* – porov. Orgoňová, 1997). Tieto hybridy sa v slovenskej formálnej morfológii zaraďujú do skloňovacieho typu *vysvedčenie*, ktorý je „monopolným skloňovacím typom pre slovesné podstatné mená ako najproduktívnejší slovotvorný typ z druhej transpozičnej kategórie substantív – z kategórie *spredmetnenia deja*“ (Furdík, 1993). J. Furdík na s. 68 v poznámke k citovanej výpovedi ešte spresňuje, že počet slovesných podstatných mien je prakticky nekonečný, keďže ich je toľko, koľko je slovies. Tým možno vysvetliť i široké spektrum ich invariantných významov. Vzhľadom na lexiku francúzskeho pôvodu sú isté obmedzenia danej kategóriálnymi, prípadne subkategóriálnymi komponentmi či sémami z komponentovej stavby deverbatív, ktoré sa vo francúzštine a slovenčine celkom nestotožňujú. Napríklad francúzština na rozdiel od slovenčiny nediferencuje dokonavý a nedokonavý vid ako vyhranenú morfológickú kategóriu, ale ukončenosť, neukončenosť deja a pod. diferencuje sústavou difúzných prostriedkov, a to morfológických (prostredníctvom systému slovesných časov), ale aj lexikálnych (napr. verbonominálnymi či verboadverbiálnymi konštrukciami) a syntaktických (spojkami a spojkovými súsloviami v súvetiach). J. Šabršula (1986) pritom poukazuje na inklináciu vidu k istým modifikáciám deja v rámci spôsobu slovesného deja a ako príklad menuje spätosť rezultatívnosti a dokonavého vidu, momentnosti a dokonavého vidu, duratívnosti a nedokonavého vidu.

Predpokladom variability invariantných významov prevzatých francúzskych deverbatív zakončených v slovenčine na *-áž* bude teda rovnako ako v prípade deverbatív slovenského pôvodu či aspoň so slovenským zakončením *-ovanie* ich kvantitatívny výskyt, ako aj ich vlastný morfológický štatút gramatického hybridu dejového pomenovania a substancie. Vzhľadom na hierarchizovanú komponentovú stavbu významu lexikálnej jednotky (Dolník, 1990) to znamená kríženie, resp. kombinovanie kategoriálnych komponentov, t. j. komponentov na najvšeobecnejšej úrovni komponentovej analýzy, ktoré síce netvorí jadro lexikálneho významu, ale to vzhľadom na skúmanie invariantných (nie jednotlivých individuálnych) významov ani nie je nutné.

Širšie spektrum obsadených invariantných významov galicizmov na *-áž* v porovnaní s hybridmi na *-ovanie* (najmä prvostupňovými, ale v trochu menšej miere aj druhostupňovými, teda integrovanými v užšom zmysle) vrátane pomenovaní z 1. a 6. triedy vyplýva teda z absencie gramatickej kategórie vidu vo francúzštine ako kategórie, ktorá v slovenčine obmedzuje tvorbu deverbatívnych pomenovaní s významom rezultatívnosti od nedokonavých slovies. K. Buzássyová v *Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989, s. 113–139) na základe vyexcerpovaných dokladov síce konštatuje možnosť významového posunu verbálnych substantív od deja k výsledku deja, napríklad od významu „po-

stup“ k významu „výsledná úprava“ (*pocínovanie, pogumovanie*), avšak vo všetkých prípadoch základových slovies ide o prefixálne dokonavé, prípadne obojvidové slovesá. Príklady na posun od deja k produktom sa tu neuvádzajú. V prípade špecifického lexikálneho materiálu galicizmov na *-ovanie* perspektíva obsadenia 1., resp. 6. triedy rezultatívnych pomenovaní slovesného pôvodu sa spája s reštruktúrovanými polysémickými lexikálnymi jednotkami, pri ktorých v prípade sémanticky derivovaných druhotných významov ako produktov implikačných či klasifikačných zmien (Dolník, 1990) pripúšťame možnosť posunu významu smerom k rezultatívnosti. Príklad: S: *apretovanie* – 2. jazyková a štylistická úprava rukopisov (6. trieda) popri konkurentných formách *apretúra* a *apretácia*. Tu však treba pripomenúť, že ide jedine o druhostupňové hybridy, teda hybridy integrované v užšom zmysle na sémantickej úrovni s prípadnou následnou slovotvornou deriváciou, podnietenou zmenou sémantiky lexikálnej jednotky, teda súčasne i zmenou jej príslušnosti k istému lexikálnemu poľu (porov. napríklad Zemskaja, 1992, s. 21: „Derivačný potenciál slova vnímanavo reaguje na zmenu jeho významu. So zmenou sémantiky slova sa menia jeho novoutvárajúce sa schopnosti. Začína vytvárať deriváty charakteristické pre novú lexikálno-sémantickú skupinu...“). Uplatnenie „atypických“ invariantných významov pri galicizmoch na *-ovanie* napokon spôsobuje aj špecifický mimojazykový faktor – spôsob prieniku výrazu do slovenčiny, a to sprostredkovane cez iný jazyk (najčastejšie prostredníctvom nemčiny). Do slovenčiny tak prichádza výraz už sčasti formálne i sémanticky reštruktúrovaný. Príklad: S: *kašírovanie* [fr. > nem.] – 1. štukatérske práce z náhradných materiálov (príležitostné dekorácie a pod.) – (1. trieda). Francúzskym motivantom tohto výrazu je sloveso *acher*, avšak v jeho sémantickej štruktúre význam „napodobňovať, imitovať, zlepovať“ nefiguruje. Sémantický posun (vzhľadom na individuálny aj invariantný význam) vznikol v sprostredkujúcom jazyku nemčine, ktorý upravil i formu výrazu aglutinovaním typického segmentu *-ir-* k pôvodnému koreňu francúzskeho slovesa. Tak sa vytvoril falošný galicizmus, ktorého hlavný význam patrí do triedy názvov produktov. Slovenskému výrazu *kašírovanie* zodpovedá francúzske substantívum *imitation* a pre adjektívnu formu *kašírovaný* jestvujú výrazy *factice, faux, artificiel*. Treba však poznamenať, že ide o ojedinelý doklad tohto druhu v našom materiáli.

Na rozdiel od slovenčiny vo francúzštine v princípe nejestvuje jednoznačné vidové obmedzenie, a preto v sémantike slovesných podstatných mien na *-age* > *-áž* voľnejšie figurujú i komponenty ako rezultatívnosť (REZ+).

3. V uvedených analýzach sa opakovane objavila potreba špecifikovať dve etapy integračného procesu, čiže odčleniť hybridizáciu (ako prechod medzi transferenciou a integráciou) a vlastnú integráciu (v užšom zmysle). V analýze opodstatnenosti slovotvornej stavby transferovaných francúzskych motivátov na *-áž* v slovenčine boli pritom v konfrontácii relevantné len prvostupňové hybridy ako produkty tzv.

hybridizácie. Pri posudzovaní variability invariantných významov nastolenej v druhej problémovej otázke sme dospeli k vymedzeniu galicizmov z druhej etapy integračného procesu, konkrétne sémantických derivátov už transferovaných hybridov, pri ktorých sa otvára možnosť rozširovať ich zastúpenie aj v triede invariantných významov č. 1 (názvov produktov) v dôsledku vzniku či rozširovania polysémie reštruktúrujúcich sa polysémantov.

Pri triedení materiálu nám ako kritérium na odčlenenie produktov týchto dvoch časovo diferencovaných etáp pomáhala konfrontácia s lexikálnymi jednotkami zdroja preberania – francúzštiny. To znamená, že zatiaľ čo hybridy z prvej etapy mali vo francúzštine náprotivok (v prípade deverbatív na *-ovanie*, *-ácia* francúzsky výraz na *-age*), napríklad S: *bronzovanie* – F: *bronsage*; S: *flambovanie* – F: *flambage*; S: *brunovanie* – F: *brunissage*, produkty druhej etapy integrácie boli vytvorené výhradne v slovenskom derivačnom procese a vo francúzštine nemusia mať svoj modelový výraz, či všeobecnejšie náprotivok v štruktúre slovtvorného hniezda, prípadne – ako sme už viackrát upozornili – vznikajú formálne príbuzné, no významovo nesúvisiace medzijazykové „homonymá“ či paronymá čiže faux--amis. Napríklad S: *alitovanie* = hut. hliníkovanie (F: *aluminage*) popri F: *alitement* od slovesa *aliter* = nútený pobyt chorého v posteli. Druhá skupina produktov druhej etapy integrácie sa navrstvuje kvalitatívne na hybridy z prvej etapy pri rozširovaní sémantiky pôvodne monosémických transferovaných a hybridizovaných galicizmov, resp. hybridov s pôvodne užšou sémantickou štruktúrou. Napríklad slovenský výraz *apretovanie* (1. *tech.* postup, pri ktorom sa vykonáva konečná úprava výrobkov) od francúzskeho *apprêtage* sa rozšíril i o 2. význam „jazyková a štylistická úprava rukopisov“ (figuruje i v sémantických štruktúrach ďalších dvoch viacvýznamových derivátov *apretácia*, *apretúra*), avšak neprítomný v sémantickej štruktúre modelového výrazu *apprêtage* vo francúzštine.

Záver. – Po skompletizovaní materiálu hybridných galicizmov z analyzovaných tried deverbatív na *-ovanie* s rešpektovaním členenia podľa etapy adaptačného procesu sme dospeli k výsledkom presahujúcim slovtvorbu. Ukazuje sa, že všeobecnou vlastnosťou hybridov z 1. etapy je redukcia potenciálneho inventára invariantných významov (napríklad tu strata zastúpenia v 1., 5., 6., 8., 9. triede), čo zodpovedá vo všeobecnosti produktom transferencie i na úrovni ich individuálnych významov. Súčasne však tieto hybridy predstavujú spojnicu medzi transferenciou a jej produktmi a integráciou v užšom zmysle ako východisková forma pre ďalšiu sémantickú aj slovtvornú deriváciu. Galicizmy z druhej etapy integrácie v slovenčine zasa odkryli perspektívu pre druhotné rozširovanie spektra invariantných významov (v 1. a 6. triede deverbatív) viažucich sa na novovzniknuté individuálne významy v rozširujúcich sa sémantických štruktúrach adaptujúcich sa galicizmov. Vďaka klasifikačným či implikačným zmenám vo vzťahu k hlavnému významu sa od tohto významu

oddávajú nielen individuálnymi sémami, ale môžu sa vo svojej komponentovej stavbe odlišovať i na úrovni morfológických subkategoriálnych komponentov (viď, spôsob slovesného deja a pod.), čo vedie ku vzniku ich osobitných charakteristík vo formálnej i sémantickej oblasti, ako sú napríklad špecifické deklinačné paradigmy, štatút obojvidovosti a pod.

Literatúra

- BUZÁSSYOVÁ, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava, Veda 1974. 238 s.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 334 s.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 264 s.
- DOLNÍK, J.: Lexikálna sémantika. Bratislava, Univerzita Komenského 1990. 304 s.
- FURDÍK, J.: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Modrý Peter 1993. 200 s.
- HORECKÝ, J.: Semantics of Derived Words. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae. Prešov, Filozofická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach 1994. 72 s.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 944 s.
- ORGOŇOVÁ, O.: Slovtvorná adaptácia galicizmov v slovenčine. Slovenská reč, 62, 1997, s. 146–154.
- ŠABRŠULA, J.: Vědecká mluvnice francouzštiny. Praha, Academia 1986. 386 s.
- ZEMSKAJA, E. A.: Slovoobrazovanie kak dejatel'nost'. Moskva, Nauka 1992. 222 s.

L'udmila Liptáková

KOMUNIKAČNO-PRAGMATICKÁ DIMENZIA OKAZIONALIZMOV V HOVORENÝCH PREJAVOCH

LIPTÁKOVÁ, L.: Communicative and Pragmatic Dimension of Occasional Lexical Units in Spoken Communication. Slovenská reč, 63, 1998, No. 1, pp. 30–38. (Bratislava)

Communicative and pragmatic analysis of the collected 1300 occasional vocabulary units has shown that in various types of spoken communicative situations, occasional lexical units fulfil various specific functions which can be differentiated with respect to the age of their author and to the communicative situation. Children's occasional lexical units above all reflect their restricted communicative competence. In the communication of adults, occasional lexical units originate either spontaneously or intentionally, where they aim at a novelty of expression, or at showing empathy or the emotional state of the speaker. „Spoken“ occasional lexical units serve as a means of economy of expression as well.

Príspevok je čiastkovým výsledkom podrobnejšieho skúmania okazionalizmov v rôznych typoch a sférach hovorenej komunikácie (termíny komunikačný typ, komunikačná sféra porov. Bosák, 1995).

Okazionalizmy, t. j. príležitostné, neuzuálne výrazy, chápeme ako nové jednotky reči, resp. doteraz slovotvorne nerealizované systémové možnosti jazyka, ktoré vznikajú v jedinečnom a individuálnom kontexte (porov. Buzássyová, 1980, 1990; Martincová, 1983). Pod okazionalizmy teda zahŕňame tak príležitostné, ako aj potenciálne slová (Buzássyová, 1979).

V príspevku sa pokúsime naznačiť komunikačno-pragmatickú dimenziu neuzuálnych slov vznikajúcich v hovorených komunikátoch. Chceme nájsť odpovede na otázky: 1. kto ich tvorí (autor), 2. kedy vznikajú (typy komunikácie, komunikačné situácie), 3. prečo vznikajú (na základe akých komunikačných potrieb). Analýza 1300 zozbieraných lexikálnych jednotiek z hľadiska sémanticko-formálneho vzťahu slovotvornej motivácie (Furdík, 1996) a z hľadiska absolútneho či graduálneho charakteru definičných vlastností okazionalizmov (Lykov, 1976; Buzássyová, 1990) je predmetom našich ďalších úvah.

Zachytené okazionalizmy členíme podľa troch komunikačných faktorov, ktorými sú vek autora, prostredie komunikácie a vzťah medzi komunikačnými partnermi. Podľa veku autora osobitne skúmame detské okazionalizmy a okazionalizmy tvorené dospelými používateľmi jazyka.

1. Detské okazionalizmy nemožno skúmať bez poznania osobitostí detského myslenia. Okazionalizmy zaplňajú medzery v uzuálnom inventári používateľa jazyka (porov. Kastovsky, 1982, s. 163), a preto je logický ich zvýšený výskyt v reči detí. Deti totiž počas svojho kognitívneho a socializačného vývinu narážajú na množstvo problémových situácií, ktoré vzhľadom na dosiahnutý stupeň osvojenia jazyka podnecujú detskú rečovú produkciu. Príčina tvorenia nekonvenčných lexikálnych jednotiek deťmi má teda primárne poznávací charakter.

Detské komplexné myslenie diferencuje predmety a deje len na základe náhodných (Příhoda, 1963, s. 243), ale pre dieťa podstatných znakov. Dieťa vyžaduje, aby sa jeho poznanie okolitého sveta premietalo do reči, preto vedome i nevedome dáva prednosť „svojim“ neuzuálnym výrazom pred výrazmi dospelých: pôrodnicu nazýva *bábätkáreň*, vianočku, ktorá bola upečená na veľkonočné sviatky, volá *veľkonočka*, fontána je preň *zemepádom*, magnetogón *kazetofónom*, kraslice, ktoré sa mu nezdarujú krásne, ale iba pekné, pomenúva *peknice*.

Dieťa myslí konkrétne, v pomenovaní sa premieta jeho konkrétna skúsenosť s predmetom alebo javom, a preto telocvičňu nazýva *cvičiarňou*, plastelínu *modelínou*, koľajnice *vláčikovodmi*, nožnice *strihačkami*, kráľa *koruniakom*, televízneho hlásateľa *hovoričom*... Mnoho detských okazionalizmov súvisí s dôslednou systematickosťou v určitej etape vývinu detskej reči, ktorú psycholingvisti vysvetľujú ako prejav fungovania vrodenej pravidiel alebo ako prejav systémového či analogického myslenia dieťaťa (Nebeská, 1992, s. 99). Tak vznikajú napríklad okazionalizmy

koniatko – žriebä, *sliepkoš* – kohút, *pôň* – poník; podľa *kormidlovať* je *kormidlovník* (miesto *kormidelník*), podľa *starenka* je *starenko* (miesto *starček*)...

Výraznou črtou detského myslenia je dynamickosť. Potvrďuje to nápadná dejovosť detských okazionalizmov: *vreckovka* – *fukovka*, *lopta* – *hopsačka*, *kotúľka*, *telefón* – *zvoňadlo*, *vraviak*, *parfum* – *voňadlo*, *dvojčatá* – *podobníci*. V detskej rečovej produkcii je výrazne zastúpené zoslovesňovanie podstatných mien, ktoré prebieha spontánne všade tam, kde dieťa potrebuje zdôrazniť činnosť, pohyb a kde možné opisné vyjadrenie je preň zdĺhavé a nekonkrétne. Takéto desubstantívne slovesá pomenúvajú všetky typické činnosti dieťaťa: *gumkovať sa* (skákať cez gumu), *karatovať* (napodobňovať karate), *kaskadérovať* (napodobňovať činnosť kaskadéra), *švihadlovať* (skákať cez švihadlo), *trojkolkovať* (jazdiť na trojkolke), *divadlovať* (hrať divadlo), *hojdačkovať sa* (hojdať sa na hojdačke), *kvietkovať* (zbierať kvietky), *hokejovať* (hrať hokej)... Takýto spôsob pomenúvania činnosti je pre deti typický, opakuje sa, a to nielen v slovenskom jazykovom prostredí (porov. podobné príklady od ruských detí, Čukovskij, 1970).

S konkrétnosťou a dynamickosťou detského myslenia súvisí i tvorenie univerbizovaných výrazov, pri ktorom uzuálne viacslovné pomenovanie dieťa nahrádza systémovo možným jednoslovným (vodič kamiónu – *kamioniar*, vodič autobusu – *autobusiar*, jedenie zmrzliny – *zmrzlinovačka*, dievča, ktoré skáče cez gumu – *gumistka*, pomalý človek – *pomalec*...).

Kým u menších detí je vytváranie neuzuálnych slov často nezámerné a súvisí s pomenovacou potrebou, s narastajúcim vekom, na vyššom stupni ovládania jazyka sa objavuje zámerné vymýšľanie okazionalizmov. Pravdepodobne súvisí s tým, že deti obľubujú neobyčajné slová najmä pre ich „nový zvuk“. V období puberty zase deti rady používajú reč ako prostriedok výstrednosti. Predpubescenti a pubescenti sa usilujú o nápadnosť vyjadrenia alebo o rečovú hru: *telepetor* – televízor, *šiestok*, *siedmok* – sobota, nedeľa, *manduška* – mandarínka, *škul'ky* – okuliare, *malča* – malinovka...

2. Okazionalizmy, ktorých autormi sú dospelí hovoriaci, členíme podľa prostredia na okazionalizmy vznikajúce a) v súkromnom a b) vo verejnom komunikačnom prostredí. Kritériom na vymedzenie súkromnosti, resp. verejnosti komunikačného prostredia je druh vzťahu medzi komunikantmi.

2.1. Súkromné komunikačné prostredie je prostredie s blízkym, dôverným vzťahom komunikantov. Ide o komunikáciu v rodine a medzi priateľmi.

V materiáli sú výrazne zastúpené študentské okazionalizmy, ktoré sme získali najmä z prostredia vysokoškolského internátu, v tomto prípade fungujúceho ako miesto priateľskej komunikácie. Z komunikačných motívov sa tu pri okazionalnej slovotvorbe azda najviac prejavuje zmysel pre recesiu (*sadisti* – pracovníci sadu, *tmóny* – častice, ktoré prenášajú tmu [asociácia s fotónmi], *tyblčko* – tvoje jablčko,

nočník – nočný stolík...) a snaha o nápadnosť vyjadrenia, ktorá vo svojej realizácii niekedy pripomína alebo využíva slangovú lexiku (*mercík* – mercedes, *okulták*, *okultáčik* – okultista, *pokosnelo*, *okosilo sa* – ochladilo sa, *kofeinka* – káva, *hrčibúdka* – rádio, *peniaščokáreň* – peňaženka, *hulisko* – zafajčený bar...).

Nielen u študentov, ale aj u iných používateľov jazyka oboch pohlaví, rôznych profesijných skupín a rozličného veku sa objavuje tendencia pri istej komunikačnej potrebe utvárať neuzuálne, nekonvenčné slová. Výnimkou nie je ani komunikácia v rodine. Spontánnosť ako podstatná vlastnosť súkromnej komunikácie a vedomie, že komunikačne je „všetko dovolené“ (t. j. aj využívanie prostriedkov zo všetkých variet národného jazyka), sa stávajú živnou pôdou pre slovotvorné experimentovanie.

Okazionalizmy sa niekedy stávajú súčasťou rodinného kódu (o osobitnom kóde páru porov. Leisi, 1990), t. j. spôsobu vyjadrovania typického pre konkrétnu rodinu. Spontánne vzniknuté príležitostné výrazy začínajú za istých okolností členovia rodiny reprodukovat'. Tieto novotvary sa potom stávajú súčasťou spoločného skúsenostného komplexu v komunikačnej kompetencii rodinných príslušníkov (porov. Kořenský a kol., 1987). Ako súčasť rodinného kódu funguje napr. okazionalizmus *hadžadžo*, ktorý je mimo konkrétnej rodiny nezrozumiteľný. Má význam „jedlo pripravené z rôznych zvyškov“ a bol motivovaný výpoveďou „Nahádz, čo máš!“ Podobne citoslovce *hu-hu* po takto vyjadrenej reakcii návštevníka na príliš kyslý citrónový nápoj začalo v rodine označovať citrónádu. Takisto je v istej rodine jasné, že *buldogy* sú papuče starého otca, *kolodomky* sú papuče, ktoré sa nosia „okolo domu“, a zrazenina *samupore* znamená „idem sama umyť poháre“. Uvedené okazionalizmy teda strácajú vlastnosť nereprodukovanosti, ale zachovávajú si svoju „okazionalnosť“ najmä viazanosťou na jedinečný kontext a jedinečných komunikantov.

Výraznou komunikačnou funkciou okazionalizmov je vyjadrovanie emocionálneho stavu autora alebo jeho citového vzťahu k adresátovi, prípadne vyvolanie emocionálnej reakcie komunikačného partnera. Rôznymi expresívnymi formami sa nimi zhmotňujú tak kladné, ako aj záporné emócie (*zbožňovadlo*, *fučko* – dieťa, *trepadlo*, *tvrdohlávka* – láskavé hodnotenie nositeľov inak záporných vlastností, *nervolezec* – ten, kto lezie na nervy, nadávky – *izergľoš* [podľa literárnej postavy M. Gorkého Izergil], *prasopes* – zlý človek...). Niekedy autor tvorí okazionalizmy ako súčasť svojej komunikačnej stratégie s ohľadom na recipienta. Chce napríklad zámerne zjemniť vyjadrenie alebo zmierniť napätú situáciu v rozhovore.

Okazionalizmy utvorené s cieľom pomenovať jav výstižnejšie, ako to robí uzuálna lexikálna jednotka, sú syntaktickou i sémantickou skratkou, pričom to, čo sa má pomenovaním zdôrazniť, je výsledkom výlučne subjektívneho rozhodnutia produktora. Na ilustráciu niekoľko príkladov v kontexte:

„Ak sa mi plášť nepodarí vyčistiť, budem ho musieť vziať do *škvrnárne*“ (= čistiarne).

„Odlož krém (aby stuhol) do *stuhovačky*“ (= chladničky).
 „Nič sa mi nechce a ešte musím ísť do *receptárne*“ (= lekárne).
 „Ty si riadny *puďlík*. Správaš sa úplne puďdovo, vôbec nerozmýšľaš.“
 „Čo máš *počutiny*?“ (Zdalo sa, že niekto klope, ale za dverami nestál nik.)
 „Tá mrkva je len pre tvoje *drtinožky*“ (= zuby).
 „Vieš, ja som taký *nikotíneč*“ (= fajčiar).

Pri vzniku týchto okazionalizmov možno zohral rolu i efekt predtým povedaného alebo mysleného (na plášti mám škvrny – *škvrnáreň*, chcem, aby krém stuhol – *stuhovačka*, potrebujem lieky na recept – *receptáreň*).

Podobne ako deti aj dospelí bez väčších zábran tvoria neuzuálne desubstantívne slovesá (*ovocinovať* – jesť ovocie, *orieškovať sa* – jesť oriešky, *praženicovať sa* – pripraviť praženicu, *ribezl'ovať* – oberať ríbezle, *popolníkovať* – odklepávať popol z cigarety do popolníka, *erikovať sa* – lyžovať sa na vrchu Erika, *ováciovat'* – vítať s ováciami, *džúsnuť si* – vypiť si džús, *otaláriť sa* – obliecť si talár). Kým u detí je tento spôsob okazionalnej slovo tvorby výrazom dynamickosti psychickej štruktúry, u dospelých komunikantov ho považujeme primárne za realizáciu úspornosti.

Okazionalizmy v súkromnej komunikácii sa v neposlednom rade tvoria na zaplnenie prázdnych miest v uzuálnom inventári komunikantov. Ide najmä o neuzuálne, ale systémovo možné názvy osôb, ktoré hovoriaci z rôznych komunikačných pohnutí (úspornosť, vyjadrenie emócií, humor, výstižnosť...) uprednostní pred parafrastickým pomenovaním: *dvojmyselník* – ten, kto hovorí dvojmyselne, *papučiar*, *podpapučiar*, *papučista* – ten, kto je pod papučou, *pýriteľ* – ten, kto spôsobí, že sa druhý zapýri, *vybavovačka* – tá, ktorá niečo vybavuje...

2.2. Vo verejnom komunikačnom prostredí sa vzťah komunikantov na osi dôverná – neformálna – neoficiálna – polooficiálna – oficiálna posúva smerom k pravému pólu.

2.2.1. Ako osobitnú podskupinu tu vyčleňujeme okazionalizmy vznikajúce v bežnej komunikácii, t. j. v neoficiálnej, neformálnej komunikácii medzi známymi komunikantmi v rozličných bežných komunikačných situáciách, v neformálnych kolegiálnych rozhovoroch na pracovisku a v bežnej komunikácii medzi študentmi v škole alebo v internáte.

Takzvané bežné okazionalizmy sa tvoria na pozadí podobných komunikačných potrieb ako súkromné okazionalizmy. Aj v tomto type komunikácie sa produkcia príležitostných slov opiera nielen o prostriedky spisovného jazyka (*smarkovníky* – vreckovky, *kosný čaj* – studený čaj, *odšrajbnúť* – odpísať). Oblúbeným motivantom bývajú i hovorové lexémy: *štikat'* (dierkovať cestovný lístok) – *štikač*, *štikátor*, *štikatér*, *štikmajster* (sprievodca vo vlaku, ktorý dierkuje cestovné lístky).

Bežné okazionalizmy teda často slúžia na výstižné a úsporné pomenovanie toho, čo by sa ináč muselo pomenovať opisne, napr. *aktuár* (zapisovateľ aktuálnych udalostí na výlete), *halabalistka* (tá, ktorá robí všetko halabala), *holdér* (ten, kto niečomu holduje), *polievkár* (ten, kto chodí v študentskej jedálni iba na polievku)...

V tomto type komunikácie sa okazionalizmy využívajú na explicitné vyjadrovanie emócií v menšej miere ako v súkromnom prostredí. Stúpa zámernosť ich tvorenia a hovoriaci ich využívajú najmä na oživenie rozhovoru. V súvislosti s väčším počtom účastníkov komunikácie treba tvorbu okazionalizmov chápať aj ako istý výraz seba prezentácie človeka. Nesporným spštením vyjadrenia sú napríklad takéto príležitostné slová:

„Už sme z toho zhonu všetci *amortizovaní*“ (= unavení, opotrebovaní).

„Hašlerky sú strašné *derjazyky*.“

„Kolega každé ráno nosí do práce vo vedierku čerstvé jahody zo záhradky. Ale po týchto prudkých dažďoch už *dovedierkoval*.“

Podobne ako v súkromí aj v bežnej komunikácii sa študenti hádam ešte viac snažia byť nápadní aj svojou rečovou kreativitou. V početných príkladoch, ktorých autormi sú najmä vysokoškoláci, sa potvrdzuje záľuba v rečových hrách a vo vymýšľaní neuzuálnych slov. Je to napríklad typické skracovanie výrazov (*filka* – filozofická fakulta, *okazač* – okazionalizmus, *frantíci* – františkáni...) alebo intenzívne hodnotenie toho, čo sa pomenúva (*hatlamáľština* – neoblúbený cudzí jazyk, *humanizátor* – prednášateľ posadnutý témou humanizácie, *hevierovka* – vyučujúca, ktorá sa zaoberá tvorbou Heviera, *kevin* – popletený človek [podľa filmovej postavy], *lepidlo*, *prilepka* – dotieravý človek...).

I v bežnom type komunikácie sa na dosiahnutie ekonómie vyjadrenia hojne tvoria desubstantívne slovesá (*fóliovať* – zhotovovať fólie, *missovať* – súťaziť o titul Miss, *vrátnicovať* – mať službu na vrátnici, *kenovať* – hrať hru Keno, *vyturistikovať sa* – turisticky sa dobre vyžiť, *zoskúšobnieva sa* – blíži sa skúšobné obdobie...).

2.2.2. Ďalšou podskupinou v rámci verejného komunikačného prostredia sú okazionalizmy tvorené v tzv. mediálnej komunikácii čiže v rozhlasovom a televíznom vysielaní. Ich autormi sú profesionálni používatelia jazyka: humoristi v zábavných reláciách, redaktori a moderátori v rôznych typoch programov, speváci, herci, textári, ale i politici ako hostia publicistických i neformálnych relácií.

Okazionalizmy produkované humoristami v zábavných reláciách sa vyznačujú intencionálnosťou, sú súčasťou umeleckého zámeru autora vyvolávať u recipienta predovšetkým humorný efekt: *Milí večerníci a večernice!* (oslovenie divákov večernej relácie), *rozosmutniť* (opak k *rozveseliť*), *zázimník* (podľa *záletník*), *senník* (záznamník snov)...

Snaha o neošúchanosť vyjadrenia motivuje individuálnych produktorov z uvedených profesií tvoriť originálne novotvary:

„Proti tebe som nikdy *nekalvodoval*...“ (politik v diskusii takto vtipne vyjadril význam „tebe som nikdy neoponoval“ – od propria *Kalvoda*).

„To nie je premiéra, ale *verniéra*“ (dvorný textár týmto výrazom vyjadril vernosť speváčke).

V publicistických rozhlasových a televíznych žánroch sa okazionalizmy niekedy používajú ako frapantný prostriedok na vyjadrenie hodnotiaceho postoja autora:

„...súboj pripomínal skôr *antihádzanú*“ (športový redaktor v správach).

„...bola to *žrdkohra*“ (športový redaktor takto hodnotil zápas, v ktorom sa namiesto strieľania gólov triafali žrdky).

„...naša kultúra sa *hamburgerizuje*“ (spisovateľ v rozhlasovej relácii o kultúre).

Tak ako v predchádzajúcich druhoch komunikácie i v mediálnej komunikácii sa realizuje výrazná komunikačná funkcia neuzuálnych slov pomenúvať úspornejšie a mnohokrát kontextovo výstižnejšie to, čo sa v úze pomenúva parafrasticky. Napríklad *hobista* (ten, kto má hobby), *oskarovec* (držiteľ filmového ocenenia Oscar), *prázdninár* (ten, kto má prázdniny), *tipovač*, *tipér* (ten, kto tipuje), *telefónovač* (ten, kto telefonuje), *tlieskač* (ten, kto tlieska), *žrebovač* (ten, kto žrebuje), *ostrolaktový* (taký, ktorý má ostré lakty), *horoskopovať* (čítať horoskopy), *zakvízovať si* (zasúť a-žiť si v kvíze)...

V mediálnom interview, ale i v bežnom rozhovore sme zachytili použitie okazionalného výrazu ako vtipného medzireplikového nadväzovacieho prostriedku (porov. Schröder, 1992; Fleischer – Barz, 1992, s. 83):

a) A: „...je obdivuhodné, že ste *vyviseli* (= ostali visieť) v peletóne...“

B: „Sama som rada, že som tam *uvisela*“ (= ostala visieť).

b) A: „...na tejto fotografii ste *moreplavci* či *plesoplavci*?“

B: „*Atrakioplavci*.“ (fotografia z vodnej atrakcie pre deti na Štrbskom plese)

2.2.3. Oblasťou verejnej hovorenej komunikácie, v ktorej sa prejavy z času na čas ožívujú okazionalnými výrazmi, je i polooficiálna komunikácia. Ide o odborné polooficiálne diskusie a rozhovory, v ktorých sa oficiálne pasáže striedajú s fázami uvoľnenia a neformálnosti. Dalo by sa to iste zdokumentovať príkladmi z viacerých komunikačných sfér. V našom materiáli máme doklady najmä na okazionalizmy v prehovoroch učiteľov počas vyučovania na všetkých stupňoch škôl.

„Deti, v tomto *nesklade* (= neporiadku) sa chcete učiť?“

„Deti, vymyslel som pre vás takú *potvorovinu*“ (= huncútsku vec).

„...môžeme to odniesť *vlastnonožne*“ (= vlastnoručne).

A ešte niekoľko príkladov z iných polooficiálnych komunikačných situácií:

„Mili *kolokvianti*“ (= účastníci kolokvia).

„Prečo by sme *krachárom* (= študentom, ktorí neurobili skúšky) mali umožniť opakovať ročník?“

„Poznáte *autopsívne* (= z autopsie) vývin od konca minulého roku...“

Každá z vyčlenených skupín okazionalizmov má svoje špecifiká. Podľa našej mienky možno formulovať aj isté spoločné znaky. Zistili sme, že neuzuálne slová v hovorenej komunikácii uspokojujú rôzne komunikačné potreby a organicky sa začleňujú do rečových prehovorov ako spestrujúci prvok. Na rozdiel od O. Martincovej (1983, s. 141) si nemyslíme, že okazionalizmy sú jednotky so značne zníženou komunikatívnou funkciou. Ako sme mohli vidieť vo viacerých príkladoch, v konkrétnej komunikačnej situácii sa nimi môže niekedy komunikovať úspešnejšie než pomocou uzuálnych slov. Všetky okazionalizmy sú totiž výsledkom momentálnych psychických asociačných procesov, autorovho prežívania, a tak recipientovi odovzdávajú nielen vecnú, ale explicitne či implicitne aj emocionálnu informáciu. Provokovaním recipientových asociácií niekedy fungujú ako výrazná komunikačná skratka, čo takisto môže zvýšiť efektívnosť rozhovoru. Pravda, komunikačná účinnosť okazionalizmu závisí aj od toho, ako recipient pozná jazykový systém (neplatí to o detských okazionalizmoch) a ako dokáže v momente narušenia svojho očakávania počas komunikačnej udalosti asociačnými procesmi okazionalizmus dekódovať. Nadávame sa, že okazionalizmy v hovorených prejavoch sú nositeľmi špecifickej komunikačnej funkcie, a to funkcie uspokojovať potrebu človeka po emocionalite v každodennej komunikácii (v podobnej súvislosti takúto komunikačnú funkciu formuluje W. Fleischer, 1975). Spolu s inými rečovými faktmi sa okazionalna slovtvorba stáva zdrojom estetiky nielen vo zvláštnom, umeleckom, ale aj v bežnom komunikovaní.

Literatúra

- BOSÁK, J.: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolinguistica Slovaca. 3. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Red. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 17–42.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: O vzťahu potenciálnych a príležitostných odvodených slov k jazykovej norme. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 124–127.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Okazionalizmy v slovenskej literatúre. In: Studia Academica Slovaca. 9. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1980, s. 91–108.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Okazionalna slovtvorba ako indikátor synchronnej a diachrónnej dynamiky. In: Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Zost. V. Blanár. Bratislava, Jazykovedný ústav E. Štúra SAV 1990, s. 63–73.
- ČUKOVSKIJ, K.: Ot dvuch do piati. Moskva, Detskaja literatura 1970, s. 5–105.
- FLEISCHER, W. – MICHEL, G.: Stilistik der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1975. 394 s.
- FLEISCHER, W. – BARZ, I.: Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1992, s. 83.
- FURDÍK, J.: Jazykový status slovtvorne motivovaného slova. In: Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae. Studia Philologica. Annus III. Red. Z. Stanislavová. Prešov 1996, s. 48–56.

KASTOVSKY, D.: Wortbildung und Semantik. Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann 1982, s. 151–168.

KOŘENSKÝ, J. – HOFFMANOVÁ, J. – JAKLOVÁ, A. – MÜLLEROVÁ, O.: Komplexní analýza komunikačního procesu a textu. České Budějovice, pedagogická fakulta 1987. 150 s.

LEISI, E.: Paar und Sprache. Linguistische Aspekte der Zweierbeziehung. 3. vyd. Heidelberg – Wiesbaden, Quelle u. Meyer 1990. 167 s.

LYKOV, A. G.: Sovremennaja ruskaja leksikologija (Russkoje okkazionalnoje slovo). Moskva, Vysšaja škola 1976. 118 s.

MARTINCOVÁ, O.: Problematika neologismů v současné spisovné češtině. Praha, Univerzita Karlova 1983. 160 s.

NEBESKÁ, I.: Úvod do psycholingvistiky. Praha, H & H 1992. 127 s.

PŘÍHODA, V.: Ontogeneze lidské psychiky I. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1963. 461 s.

SCHRÖDER, M.: Wortbildung in Familiengesprächen. In: Beiträge zur Phraseologie, Wortbildung, Lexikologie. Frankfurt am Main, Verlag Peter Lang 1992, s. 93–99.

Ladislav Dvonč

PRÍDAVNÉ MENÁ NA **-ICKÝ** OD VLASTNÝCH MIEN

DVONČ, L.: Adjectives with Suffix *-ický* Derived from Proper Names. Slovenská reč, 63, 1998, No. 1, pp. 38–48. (Bratislava)

Adjectives with suffix *-ický* derived from proper names does not represent every time relational adjectives. Forms with domestic word-formative suffix *-ský* are, as a rule, transformed into relational adjectives.

Jednou z odvodzovacích prípon, ktorou sa tvoria vzťahové prídavné mená, je aj slovotvorná prípona *-ický* s variantom *-atický*, teda slovotvorná prípona *-ický/ -atický*. Táto prípona má v prevzatých slovách takú istú funkciu ako prípona *-ský* (Horecký, 1971, s. 177). Podľa autora (s. 177–178) touto príponou sa tvoria viaceré prídavné mená od rozličných podstatných mien. Na prvom mieste autor spomína prídavné mená od názvov vecí, napr. *scénický*, *telegrafický*, *hieroglyfický*, *vulkanický*, *gastrický*, ale najčastejšie od názvov abstraktných pojmov a predstáv, napr. *baladický*, *strofický*, *parabolický*, *hygienický*, *chemický*, *chirurgický*, *aviatický*, *gramatický*, *psychický*, *psychiatrický*, *extatický*, *exegetický* atď. Je tu aj niekoľko prídavných mien k názvom krajín: *indický*, *belgický*, *frygický* (teraz už podoba *frýgický* podľa podoby *Frýgia*, resp. aj *Frýg*), *baskický*, *italický*, *anglický*, *fenický*. Od názvov osôb sú podľa autora utvorené napr. prídavné mená *sapfický*, *aristokratický*, *asketický*, *farmaceutický* a od podstatných mien na *-ista* napr. *socialistický*, *komu-*

nistický, deistický, anarchistický. Poznamenáva pritom, že temer všetky takéto prídavné mená možno dávať do vzťahu aj k abstraktným slovám na *-izmus*, napr. *asketizmus, socializmus, realizmus* a pod. Variant *-atický* je v prídavných menách odvodených od mien ženského (v gréčtine stredného) rodu: *dráma – dramatický, klíma – klimatický, enzým – enzymatický, parenchým – parenchymatický*. Vo všetkých prípadoch, ako sa ďalej uvádza, nastáva krátenie korenej dĺžky (príklady sa neuvádzajú). Prípona *-ický* sa pripája k slovo tvornému základu zakončenému na spoluhlásku (*jamb – jambický*), na *-us, -ius* (*logaritmus – logaritmický*), *-um, -ium* (*centrum – centrický, klimakterium – klimakterický*), *-os* (*kozmos – kozmický*), *-a* (*báza – bázičný*), pričom tieto zakončenia odpadajú. Podobne odpadá aj zakončenie *-ia* (*ortopédia – ortopedický*), *-ika* (*metodika – metodický*), *-ita* (*alkalita – alkalický*). Spoluhláskové alternácie nastávajú v type *teokracia – teokratický, extáza – extatický* a *genéza – genetický*. Základom odvodzovania okrem jednoduchých slov môžu byť aj dvojslovné pomenovania: *dialektický materializmus – dialektickomaterialistický, patologická anatómia – patologickoanatomický*. Prídavné mená na *-cký* môžu byť bližšie určené predponami: *predmarxistický, protidylycký, poloautomatický, plnoautomatický*. Podľa autora v najnovšom čase vznikajú zložené priradovacie prídavné mená typu *fyzikálno-chemický, analyticko--kritický* atď. Podradovacie zložené prídavné mená tohto typu sú len novšie, napr. *družstevno-ekonomický, spoločensko-politický*. Napokon autor poznamenáva, že v starších obdobiach bola častá podoba *-ičný*: *praktičný, filozofičný, kritičný*. Stopy tohto stavu sú v abstraktných pomenovaniach typu *kritickosť/kritičnosť*. Niektoré z takýchto prídavných mien, ako autor uzatvára tento výklad, patria vlastne k vlastnostným prídavným menám.

K týmto výkladom pokladáme za potrebné uviesť niektoré svoje poznámky alebo pripomienky. Autor uvádza zväčša iba hotové prídavné mená na *-ický*, neuvádza podstatné mená, od ktorých sú takéto prídavné mená utvorené, napr. *scénický, parabolický, ischiatický, belgický, baskický*. Podstatné mená, ku ktorým patria prídavné mená, spomína iba pri variante *-atický*, napr. *dráma – dramatický*. Myslím, že aj v prípadoch, kde ide o príponu *-ický*, je vhodné spomínať východiskové podstatné mená, teda *scéna – scénický, balada – baladický*. To je potrebné najmä preto, že niekedy nie je podstatné meno známe alebo sa bežne nepoužíva, napr. *gastria – gastrický*. V niektorých prípadoch nastávajú značné vokalické alebo konsonantické zmeny, alternácie, takže je rozdiel medzi základom prídavného mena a podstatného mena, od ktorého je takéto prídavné meno utvorené, napr. *ischias – ischiatický, extáza – extatický, exegeza – exegetický*.

Autor tiež uvádza, že vo všetkých prípadoch nastáva krátenie korenej dĺžky. Zároveň však na s. 178 spomína tvorenie *báza – bázičný*, kde takéto krátenie nenastáva. Na s. 177 sa spomína prídavné meno *frygický*, nezaznamenáva sa však názov

krajiny, od ktorého je toto prídavné meno utvorené. Slovník slovenského jazyka I (1959, s. 418; ďalej SSJ) zaznamenáva názov krajiny *Frýgia* s dlhým *y*, ďalej je tu meno príslušníka kmeňa *Frýg* alebo *Frýgijec* a prídavné meno *frýgický* so zachovaním dlhého *y*, takže ani tu pri tvorení prídavného mena na *-ický* krátenie v základe nenastáva. Podoby *Frýg*, *Frýgijec*, *Frýgia*, *frýgický* sú aj v Slovníku cudzích slov (Ivanová-Šalingová – Maniková, 1979, s. 310; ďalej SCS). K menu *Pýtia* patrí prídavné meno *pýtický* so zachovaním dĺžky (SSJ III, 1963, s. 678; SCS, s. 733). Bude potrebné presnejšie zistiť prípady s krátením dĺžky, napr. *askéta* – *asketický*, a prípady, v ktorých krátenie nenastáva, napr. *Pýtia* – *pýtický*, *Frýgia* – *frýgický* atď. Zachovávanie dĺžky v základe je podľa mňa prejavom všeobecnejšie sa uplatňujúcej tendencie v oblasti zachovávaní kvantity pri derivátoch, s čím sa stretávame aj pri tvorení slov na *-ár/-iar*, *-ák/-iak/-ak* a pod., napr. *písať* – *pisár*, ale *bájka* – *bájar*, *drôt* – *drotár*, ale *drôt* – *drôtiak*, *rúbať* – *rubač*, ale *rúbačka*, *rúbaň*, *rúbanisko*, *vydávať* – *vydavateľ*, ale *podávať* – *podávateľ*. O tendencii zachovávať dĺžku v derivátoch svedčia najmä prípady, keď sa popri kodifikovaných podobách s krátením v bežnej jazykovej praxi uplatňujú podoby so zachovávaním dĺžky, napr. *klúč* – *klučiar* a popritom aj *klúčiar*, *brúsiť* – *brusiar*, *brusiareň* a popritom aj *brúsiar*, *brúsiareň*. Zrejme tu pôsobia deriváty so zachovaním dĺžky, napr. *brúsiť* – *brúsný*, *brúsik*, *brúska*, *klúč* – *klúčenka*, *klúčny*. V spomínanom výklade sa hovorí ďalej o tom, že spoluhláskové alternácie nastávajú v type *teokracia* – *teokratický*, *extáza* – *extatický* a *genéza* – *genetický*. Pripojiť možno prípad *ischias* – *ischiatický*. Čo sa týka prípadu *teokracia* – *teokratický*, možno uviesť, že napr. prídavné meno *aristokratický* autor odvodzuje od pomenovania osoby, teda od slova *aristokrat*, nie od slova *aristokracia*, takže aj prídavné meno *teokratický* by sme mohli chápať ako derivát pomenovania osoby *teokrat*. Pokiaľ ide o typy *extáza* – *extatický* a *genéza* – *genetický*, v ktorých ide o spoluhláskové alternácie, treba uviesť, že už napr. v prípade *báza* – *bázický* sa spoluhlásková alternácia neuplatňuje. Nielen prípady uplatňovania sa vokalických alternácií (skracovania samohlások v základoch slov), ale aj prípady uplatňovania sa spoluhláskových alternácií, resp. prípady uplatňovania sa alebo neuplatňovania sa takýchto alternácií bude potrebné presnejšie preskúmať a vymedziť.

Istá pozornosť sa prípone *-ický* venuje aj v publikácii *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 288–291) v kapitole *Konkurencia adjektív s internacionálnymi a domácimi formantmi*. My sa na tomto mieste nemienime zaoberať tvorením prídavných mien cudzou slovotvornou príponou *-ický/-atický*, ale chceme venovať pozornosť iba prídavným menám na *-ický*, ktoré sú utvorené od vlastných mien. Jednotlivé prípady si všimneme v abecednom poradí. Tieto deriváty sú zaujímavé z významového hľadiska.

Anglický. – J. Horecký zaznamenáva prídavné meno *anglický* ako derivát od názvu krajiny, pričom názov krajiny nespomína. SSJ I (s. 33) zaznamenáva názov *Anglicko*, k tomu v zátvorkách *star. i Anglia*; popri týchto názvoch sa v hesle zaznamenávajú odvodené obyvateľské meno *Angličan*, prechýlená ženská forma *Angličanka* a prídavné meno *anglický*. Pretože derivát *anglický* sa v našom jazyku používa dávno, musíme predpokladať jeho utvorenie od staršej podoby *Anglia*. V súčasnosti sa berie ako derivát názvu *Anglicko*, resp. sa priraduje ako derivát k názvu *Anglicko*. Podľa SSJ *Anglicko* je „západoeurópsky štát na ostrove Veľká Británia“, toto určenie nie je však správne. V skutočnosti *Anglicko* je „hist. krajina Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Sev. Írska, jadro brit. štátu a impéria“ (Malá encyklopédia zemepisu sveta, 1976, s. 28), iba v bežnej reči sa namiesto názvu štátu *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska* alebo namiesto vžitej skrátenej podoby *Veľká Británia* používa názov *Anglicko*, napr. *cestovať do Anglicka*. Popri *Anglicku* sú vo Veľkej Británii ďalšími historickými krajinami či historickogeografickými oblasťami Wales, Škótsko a Severné Írsko. Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ, 1987, s. 37) pri hesle *anglický* uvádza výklad: príd. k *Anglicko*.

Baskický. – J. Horecký (s. 177) uvádza tento derivát ako prídavné meno k názvu krajiny. SSJ I (s. 74) zaznamenáva prídavné meno *baskický* v hesle *Baskovia*. Od prídavného mena *baskický* je utvorené pomenovanie *Baskičan*, od neho ďalej prechýlená ženská podoba *Baskičanka* (Dvonč, 1969, s. 63–64). Myslíme, že prídavné meno *baskický* sa viaže predovšetkým na pomenovanie *Bask*, ako napr. prídavné meno *britský* na pomenovanie *Brit*.

Belgický. – Podľa J. Horeckého ide o prídavné meno k názvu krajiny, názov krajiny sám neuvádza. SSJ I (s. 80) zaznamenáva na prvom mieste podobu *Belgicko*, za ňou ako rovnocennú podobu *Belgia*. KSSJ prídavné meno *belgický* neuvádza. Malá encyklopédia zemepisu sveta (s. 66) uvádza iba podobu *Belgicko*, podobne sa aj v publikácii *Vžité slovenské názvy štátov a závislých území* spomína iba podoba *Belgicko* ako vžitá jednoslovná slovenská podoba oficiálneho názvu štátu *Belgické kráľovstvo*. V súčasnosti sa už jednoznačne používa podoba *Belgicko* a k nej prídavné meno *belgický* podobne ako *Baskicko – baskický*. Podoby na *-sko* alebo *-cko* bývajú aj v iných prípadoch namiesto starších podôb na *-ia*, napr. *Albánia – Albánsko*, *Macedónia – Macedónsko*, pravda, niektoré podoby na *-ia* sa naďalej používajú a nenahrádzajú sa podobami na *-sko*, napr. *Mauritánia*, *Bolívia*, *Gambia*, *Zambia*, *Tanzánia*. Prídavné meno *belgický* je jednoznačne vzťahové prídavné meno k názvu *Belgicko*, prípadne k staršej podobe *Belgia*.

Fenický. – Toto prídavné meno zaznamenáva J. Horecký (s. 177) ako prídavné meno k názvu krajiny, názov krajiny pritom nespomína. SSJ I (s. 394) zaznamenáva názov *Fenícia* ako starovekú krajinu v Sýrii, ďalej je tu obyvateľské meno *Feničan*,

prechýlená ženská podoba *Feničanka* a prídavné meno *fenický*. KSSJ prídavné meno *fenický* neuvádza. Je otázne, či v tomto prípade ide skutočne o derivát na *-ický* so základom *Fen-*. Zdá sa, že tu ide skôr o tvorenie od základu so skrátením *i* na *i* (alternácia *i/i*), teda základom je tu *Fenic-*, prípona je *-ký*. Prídavné meno *fenický* sa používa ako vzťahové prídavné meno, napr. *fenickí obyvatelia*, *fenické mestá*, *fenická kultúra* a pod.

Frýgický. – J. Horecký (s. 177) uvádza prídavné meno *frygický* ako prídavné meno, ktoré je utvorené od názvu krajiny, názov krajiny výslovne nespomína. V prídavnom mene *frygický* je krátke *y*. SSJ I (s. 418) uvádza heslo *Frýgovia* i *Frýgijci* (jedn. č. *Frýg*, *Frýgijec*) s významom „staroveký maloázijský kmeň“, ďalej zaznamenáva prídavné meno *frýgický* s významom „pochádzajúci z Frýgie, zhotovený vo Frýgii a pod.“. Ako vidieť, zaznamenávajú sa tu už iba podoby s dlhým *y*. Aj v SCS (s. 310) sú podoby *Frýg*, *Frýgijec*, *Frýgia*, *frýgický* s dlhým *y*. Slovo *frýgický* má podľa tohto slovníka význam „týkajúci sa Frýgie, pochádzajúci z Frýgie, zhotovený vo Frýgii“. Prídavné meno *frýgický* je najznámejšie zo spojenia *frýgická čiapka* s významom „symbolizujúca slobodu, revolúciu a republiku“ (SSJ I, s. 418); v hudbe sa používajú spojenia *frýgická stupnica*, *frýgická tónina* s významom „odvodené od tretieho stupňa durovej stupnice“ (SSJ I, tamže). V týchto spojeniach význam prídavného mena *frýgický* ako vzťahového prídavného mena už vlastne ustupuje, tu už ide o ustálený význam celých spojení – podstatných mien *čiapka*, *stupnica* a *tónina* s prídavným menom *frýgický*, ktoré takto predstavujú isté ustálené spojenia. So zreteľom na to je otázne, či možno používať prídavné meno *frýgický* aj v takých prípadoch, kde ide skutočne o význam vzťahového prídavného mena, teda či možno hovoriť napríklad o *frýgických obyvateľoch*, o *frýgických mestách* a podobne. V takýchto a podobných prípadoch by bolo vhodnejšie používať skôr prídavné meno so základnou slovotvornou príponou *-ský* na vyjadrenie vzťahového významu. Podľa toho by prichádzala do úvahy podoba *frýgijský*, ako je napr. k názvu *Gambia* prídavné meno *gambijský*, k názvu *Zambia* *zambijský*, k názvu *Kolumbia* derivát *kolumbijský* a pod. Za takéto tvorenie hovorí aj derivát *Frýgijec*, ktorý sa používa na pomenovanie príslušníka starovekého kmeňa popri bezpríponovom pomenovaní *Frýg*, takže v prípadoch *Frýgijec* a *frýgijský* ide o podobné tvorenie (v obidvoch prípadoch sa slovotvorná prípona pripája k základu rozšírenému o spoluhlásku *j*: *Frýgij-ec*, *frýgij-ský*). Podľa toho môžeme alebo by sme mohli hovoriť o *frýgijských obyvateľoch*, o *frýgijských mestách* a podobne.

Gordický. – V SSJ I (s. 438) sa zaznamenáva prídavné meno *gordický* ako samostatné heslo a uvádza sa spojenie *gordický uzol* s významom „ťažká, nerozluštiteľná otázka a pod. (podľa gréckeho mýtu o nerozviazateľnom uzle na lykovom povraze v Gordiu)“. Ďalej sa tu uvádza frazeologický výraz *pretať gordický uzol* s významom „razom rozhodnúť v zamotanej veci, rozlúštiť ťažkú úlohu“. Podľa SCS

slovo *gordický* je prídavné meno podľa vlastného mena, takisto sa tu zaznamenáva spojenie *gordický uzol* „nerozviazateľný uzol na lykovom povraze v starovekom meste Gordiu v Malej Ázii“, pren. kniž. *rozťat' g. uzol* „rúzne rozriešiť spleť, zložitú vec, situáciu“. KSSJ (1997, s. 168) zaznamenáva prídavné meno *gordický* a pri ňom spojenie *gordický uzol* ako knižné s významom „ťažký, skoro neriešiteľný problém“, za tým je spojenie *preťat', rozťat' gordický uzol* s významom „rúzne vyriešiť ťažký problém“. Je známe, že Alexander Veľký povestný uzol rozplietol tak, že ho jednoducho preťal. V Slovníku spisovného jazyka českého I (SSJČ, 1960, s. 546) sa popri prídavnom mene *gordický* zaznamenáva aj podoba *gordijský* ako zastaraná a okrem toho podoba *gordský*. Výklad spojenia *gordický uzol* je tu podrobnejší. Podľa starogréckej povesti je to nerozviazateľný uzol v chráme maloázijského mesta Gordia, ktorý Alexander Veľký rozťal mečom. Ďalej sa spomína prenesené použitie s významom „spleť, ťažko riešiteľná otázka, záležitosť“ a s príkladom *g. uzol našej politiky*. Je tu aj frazeologické spojenie *pretnout, rozetnout g. uzol* s významom „rozriešiť, rozuzliť spleť otázku, záležitosť“.

Prídavné meno *gordický* je známe iba zo spojenia *gordický uzol* s pevným významom. Táto podoba je vlastne izolovaná, neviaže sa už k názvu *Gordium* ako vzťahové prídavné meno. Podľa toho nemôžeme hovoriť napríklad o obyvateľoch Gordia ako o „gordických“ obyvateľoch, ani napríklad o uliciach v Gordiu ako o „gordických“ uliciach. Nazdávame sa, že v takýchto prípadoch musíme používať inú podobu prídavného mena, ktorá bude skutočným vzťahovým prídavným menom. Myslíme, že takouto podobou by mala byť podoba *gordijský*, ako je napr. k staršiemu názvu *Brundisium* prídavné meno *brundisijský* (dnešný názov je *Brindisi* s prídavným menom *brindiský* alebo *brindisijský*). S prídavným menom *gordijský* korešponduje podobne utvorené obyvateľské meno *Gordijčan* (prechýlená ženská podoba *Gordijčanka*). Nazdávame sa, že pri prídavných menách *gordický* a *gordijský* ide o podobný prípad, ako je to pri dvojici *jerichovský* a *jerišský* (Dvonč, 1994, s. 6). Podoba *jerichovský* sa používa iba v spojení *jerichovská trúba* (príp. *trúba jerichovská*) s významom „nadávka tlčhubovi, hlupákovi“ (SSJ I, s. 650), v iných prípadoch sa toto prídavné meno nepoužíva; nehovoríme napr. o „jerichovských“ obyvateľoch, o „jerichovských“ uliciach a podobne. V takýchto a podobných prípadoch používame alebo máme používať podobu *jerišský* so slovtvornou príponou *-ský* (a s alternáciou *ch/š*). Prídavné meno *jerichovský* nie je už podľa toho vzťahovým prídavným menom k názvu *Jericho*, ako by sa zdalo z jeho uvádzania pri názve *Jericho* v SSJ I (s. 650). O vzťahovom prídavnom mene by sme mohli hovoriť iba v prípade, že by sa tvar *jerichovský* voľne používal s akýmkoľvek podstatným menom v súvislosti s názvom *Jericho*. To isté platí aj o prídavnom mene *gordický*, ktoré sa nepoužíva ako vzťahové prídavné meno k názvu *Gordium*.

Indický. – Podľa J. Horeckého (s. 177) prídavné meno *indický* patrí medzi prídavné mená k názvom krajín. V danom prípade ide o skutočné vzťahové prídavné meno, napr. *indická vláda* (vláda v Indii), *indické rieky* (rieky v Indii). Podľa našej mienky prídavné meno *indický* treba dávať do súvislosti nielen s názvom *India*, ale aj s pomenovaním *Ind* podobne ako napr. *Brit – britský*, *Francúz – francúzsky* atď.

Italický. – Podľa J. Horeckého (s. 177) prídavné meno *italický* je utvorené od názvu krajiny. Názov krajiny autor neuvádza, no zrejme ide o názov *Itália*. Nazdávame sa, že prídavné meno *italický* sa viaže skôr na pomenovanie *Italik* ako na pomenovanie *Itália*. Aj v SSJ I (s. 623) sa prídavné meno *italický* uvádza v hesle *Italikovia* aj *Italici*, k názvu *Itália* (tamže) sa v tomto slovníku zaznamenáva prídavné meno *italský*. V SCS (s. 417) sa prídavné meno *italický* vykladá ako „vzťahujúci sa na Italikov, súvisiaci s Italikmi“, nie s Itáliou. V SSJČ I sa prídavné meno *italický* spracúva v hesle *Italik*, pričom Italik je podľa tohto slovníka „príslušník niektorého z indoevropských kmenů obývajúcich starovekou Itáliou“ (s. 752).

Koptický. – SSJ I (s. 744) zaznamenáva heslo *Kopti*, pri ktorom je prihniezďované prídavné meno *koptický* so spojeniami *koptická cirkev* a *koptická liturgia*. SCS (s. 485) uvádza heslo *Kopti* s prechýlenou ženskou podobou *Koptka*. Ako samostatné heslo sa uvádza prídavné meno *koptský* s dvoma významami: 1. týkajúci sa Koptov, 2. týkajúci sa koptičtiny. Okrem toho sa tu samostatne uvádza aj heslo *koptčina* i *koptičtina*, v ktorom sa hovorí o koptskom jazyku a o koptskej kresťanskej cirkvi. Prídavné meno *koptický* sa tu ani v jednom hesle nespomína. Podstatné meno *koptčina* nadväzuje na prídavné meno *koptský* a podoba *koptičtina* nadväzuje na prídavné meno *koptický*. V danom prípade môžeme podľa toho hovoriť o koexistencii prídavného mena *koptický* s cudzou slovtvornou príponou *-ický* a prídavného mena *koptský* s domácou slovtvornou príponou *-ský*. Ide tu o jeden z prípadov konkurencie adjektív s internacionálnymi a domácimi formantmi (Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989, s. 207–293). V češtine k pomenovaniu *Kopt* je základná podoba prídavného mena *koptský* s príponou *-ský*, podoba *koptický* sa hodnotí ako zriedkavejšia a trochu zastaraná (SSJČ I, s. 949). Spracovanie v SCS ukazuje na to, že aj v slovenčine sa podoba *koptský* s príponou *-ský* hodnotí ako bežnejšia, podoba *koptický* s príponou *-ický* skôr ako menej bežná alebo výnimočná.

Lesbický. – V SSJ II (1960, s. 33) sa v hesle *lesbický* zaznamenáva spojenie *lesbická láska* s výkladom „neprirodzená pohlavná náklonnosť ženy k žene“. V SCS (s. 518) sa v hesle *lesbický* uvádza v zátvorkách vysvetlenie, že ide o prídavné meno podľa ostrova Lesbos, nasleduje spojenie *lesbická láska* s výkladom „neprirodzená pohlavná náklonnosť ženy k žene“. Ako vidíme, prídavné meno *lesbický* nevyjadruje vzťah k názvu *Lesbos*, aj keď je od tohto názvu utvorené. Pri prídavnom mene *lesbický* nejde o vzťahové prídavné meno, ktorými bývajú prídavné mená s cudzou slovtvornou príponou *-ický*. Ak máme vyjadriť vzťah k názvu *Lesbos*, môžeme

utvoriť iné prídavné meno. Prídavné meno *lesbický* a rovnako aj podstatné meno *lesbizmus*, ktoré sa tiež zaznamenáva v našich slovníkoch, ukazujú, že odvodzovacím základom sa stáva časť názvu *Lesbos* bez koncového *-os*. Podľa toho môžeme utvoriť vzťahové prídavné meno *lesbiansky* (s príponou *-iansky* podobne ako napr. *Detva – detviansky*, *Gortva – gortviansky*), obyvateľské meno *Lesban* a prechýlenú ženskú podobu *Lesbianka* (s dĺžením v základe podľa dĺžky v prídavnom mene *lesbiansky*). V SSJ VI (1968, s. 279) je pri názve *Lesbos* iné skloňovanie aj iné odvodzovanie. Uvádza sa *Lesbos, -u*, čo znamená, že tento názov sa má skloňovať s ponechaním koncového *-os*, resp. s pridávaním pádových prípon k celému názvu: *Lesbosu*, v *Lesbose* a pod. Zaznamenáva sa tu aj obyvateľské meno *Lesbosan*, ženská podoba *Lesbosanka* a prídavné meno *lesboský*. Na rozdiel od tohto pomenovania sa v tomto slovníku inak postupuje pri názve *Rodos* (v súčasnosti sa veľmi často používa pravopisná podoba *Rhodos*): *Rodos, -du/-u* m. ostrov (Gr.); *Rodosan, Rodosanka, rodský* i *rodoský*. Je zaujímavé, že pri názve *Rodos* sa uvádza iba obyvateľské meno *Rodosan* (žen. *Rodosanka*), nie aj podoba *Rodčan* so slovotvornou príponou *-čan* (ako napr. *Madrid – Madridčan, Poprad – Popradčan*), ktorá sa pripája k slovotvornému základu *Rod-*. V prospech riešenia, ktoré je v SSJ, hovorí azda to, že slová *lesbický* a *lesbizmus* na základe svojich významov sa odtrhli od názvu *Lesbos*. V SSJČ I (s. 1093) sa uvádza ako osobitné heslo názov *Lesbos*, pri ňom sa zaznamenáva aj prídavné meno *lesbický* so spojením *lesbická láska* s vysvetlením, že je to podľa starogréckej poetky Sapfo z Lesbu (teda v češtine sa uplatňuje tvar *Lesbu*, t. j. skloňovanie s vynechávaním koncového *-os*). Tento slovník zaznamenáva aj všeobecné podstatné meno *lesbičanka* s výkladom „žena oddávajúca sa lesbickej láske“. Podľa nášho názoru nie je správne uvádzať prídavné meno *lesbický* v jednom hesle pri názve *Lesbos*, lebo ako sme ukázali, toto prídavné meno nie je vzťahové prídavné meno viažuce sa na názov *Lesbos*. To, že tu nejde o vzťahové prídavné meno, nepriamo ukazuje aj spracovanie hesla *Lesbos* v SSJ VI (1968, s. 279), pri ktorom sa neuvádza prídavné meno *lesbický*, ale *lesboský*. V slovenských slovníkoch sa prídavné meno *lesbický* neuvádza pri názve *Lesbos*, ale zaznamenáva sa vždy samostatne ako osobitné heslo, čo pokladáme za správne riešenie.

Lýdický. – SSJ II (1960, s. 70) zaznamenáva prídavné meno *lýdický* so spojením *lýdická stupnica*, ktoré má význam „klasická, v ktorej je poltón medzi prvým a druhým a medzi piatym a šiestym stupňom“, ďalej je tu spojenie *lýdická kvarta* s výkladom „v ktorej je poltón medzi prvým a druhým stupňom“. SCS prídavné meno *lýdický* nezaznamenáva, podobne ani KSSJ. Prídavné meno *lýdický* je utvorené slovotvornou príponou *-ický* od názvu krajiny *Lýdia*. V češtine je názov *Lýdie*, ktorý sa uvádza ako samostatné heslo v SSJČ, k nemu sa v tomto slovníku uvádzajú prídavné mená *lýdsky* a *lydický* so spojeniami *l. král, l. písmo, l. král Kré-sos*, hud. *l-cká tónina* s výkladom „starocirkevná tónina od f do f¹ s poltónom medzi

4. a 5., 7. a 8. tónom“. Spracovanie v českom slovníku ukazuje na rozdielne používanie prídavného mena *lýdský* a *lydický*. Zdá sa, že aj v slovenčine ide o rozdielne používanie prídavného mena *lýdsky* a *lydický*. Prídavné meno *lýdsky* predstavuje vzťahové prídavné meno k názvu *Lýdia*, napr. *lýdsky kráľ Krézus*, *lýdske peniaze*, *lýdska ríša*, *lýdske mestá*, prídavné meno *lydický* sa využíva v hudbe. Podľa toho nemožno pri názve *Lýdia* uvádzať ako rovnocenné prídavné mená *lýdsky* a *lydický*. K názvu *Lýdia* patrí iba podoba *lýdsky* s príponou *-ský* (skrátenu na *-sky*), podoba *lydický* sa musí považovať za samostatnú lexikálnu jednotku; v lexikografických dielach ju treba uvádzať v samostatnom hesle s uvedenými ustálenými spojeniami.

Platonický. – V SSSJ III (1963, s. 84) sa uvádza ako samostatné heslo prídavné meno *platonický* s výkladom „týkajúci sa starogréckeho idealistického filozofa Platóna“ a so spojením *p-a filozofia*. Za týmto heslom je heslo *platonický* s týmto výkladom: 1. hlásaný Platónom, *platonický*: *p-é idey*; 2. (obyč. o citoch, o láske) ideálny, bez zmyselnosti: *p. vzťah*, *p-á láska*, *p-é rojčenie*; 3. formálny, nekonkrétny: *p. záujem*, *p-é vyhlásenie*. V SCS sa prídavné meno *platonický* ako samostatné heslo neuvádza, spomína sa pri výklade prvého významu prídavného mena *platonický*. Prídavné meno *platonický* sa vykladá takto: 1. *platonický*, hlásaný Platónom, 2. (o cite, o láske) ideálny, bez vedomého primiešavania zmyselnosti, obmedzujúci sa na duševné porozumenie, duševnú náklonnosť, ideálny, 3. formálny, neúčinný, založený na abstrakcii. Podľa SCS sa prídavné meno *platonický* môže v prvom prípade používať rovnako ako prídavné meno *platonický* (týkajúci sa Platóna, vzťahujúci sa na Platóna), čo by znamenalo významovú totožnosť prídavných mien *platonický* a *platonický* v jednom prípade. Dnes už to tak nie je, obe prídavné mená sú dnes významovo diferencované. Prídavné meno *platonický* je vzťahové prídavné meno s významom „týkajúci sa Platóna“, prídavné meno *platonický* sa používa vo význame „ideálny, bez zmyselnosti“ alebo vo význame „formálny, nekonkrétny“. Podľa toho hovoríme o *platoníckej filozofii* a o *platoníckej láske*. KSSJ (1987, s. 291) uvádza iba prídavné meno *platonický* s dvoma významami, ktoré sme práve uviedli. Okrem toho zachytáva podstatné meno *platonizmus*, no neuvádza prídavné meno *platonický*. Spracovanie prídavného mena *platonický* v tomto slovníku pokladáme za správne, nazdávame sa však, že sa tu malo uviesť aj prídavné meno *platonický* na odlišenie významu medzi oboma prídavnými menami.

Pýtický. – SSSJ III (1963, s. 678) zaznamenáva v osobitnom hesle meno *Pýtia*, v tom istom hesle sa uvádza aj prídavné meno *pýtický* s výkladom „nejasný, zmätentý“ a s príkladmi *pýtická odpoveď* a *pýtická veštbá*. Výklad prídavného mena *pýtický* by sa mal spresniť alebo doplniť. *Pýtia*, ako sa uvádza v tomto slovníku, bola starogrécka veštkyňa v Delfách, ktorej veštby sa vyznačovali dvojznačnosťou a záhadnosťou: jej veštby sa mohli chápať dvojako alebo rozdielne, takže veštba bola v každom prípade správna. Podľa toho prídavné meno *pýtický* nemožno charakteri-

zovať iba prídavnými menami „nejasný, zmätený“, treba tu použiť aj výklad „dvojnásobný, umožňujúci dvojaký výklad“. Takýto správny výklad je v KSSJ (1987, s. 364): „záhadný, dvojnásobný“. Potvrďuje ho aj výklad vyjadrenia *hovorí ako Pýtia*, ktoré sa tu vysvetľuje takto: „dvojnásobne, záhadne“. Základná je dvojnásobnosť, z nej vyplýva záhadnosť. V SCS je výklad: „záhadný, dvojnásobný“. Na prvom mieste by sme uviedli prídavné meno *dvojnásobný*, potom prídavné meno *záhadný*. Nazdávame sa, že v spisovnej slovenčine tu nastal významový posun. Prídavné meno *pýtický* už nie je vzťahové, má význam „dvojnásobný, dvojnásobný, záhadný“. Podľa toho za správne pokladáme uvádzať prídavné meno *pýtický* v samostatnom hesle, nie v jednom hesle spolu s menom *Pýtia*, ako je to v SSJ. Ako vzťahové prídavné meno sa k menu *Pýtia* v spisovnej slovenčine používa podoba *pýtijský*. Napr. v titulku *Záhadné a slávne sídlo pýtijskej kňažky v Delfách* (Slovenská Republika-Víkend, 14. 7. 1995, s. 18).

Náš rozbor prídavných mien na *-ický* od vlastných mien ukazuje, že tieto prídavné mená nepredstavujú vždy vzťahové prídavné mená. Vzťahovými prídavnými menami sa stávajú prídavné mená s domácou slovtvornou príponou *-ský, (-sky)*, napr. *lýdsky* (*lýdsky kráľ, lýdska ríša*) na rozdiel od prídavného mena *lýdický*, ktoré sa používa v istých hudobných termínoch; podobne napr. *platónsky* (*platónska filozofia*, t. j. filozofia filozofa Platóna) a *platonický* (ideálny, neformálny a pod.). Ide o konkurenciu domácej a internacionálnej slovtvornej prípony s významovým rozlišovaním. Vzťahovými prídavnými menami sú prídavné mená na *-ický* len v istých vymedzených prípadoch, napr. *anglický, baskický, belgický* a pod.

Literatúra

- DVONČ, L.: *Bask – Baskičanka*. Slovenská reč, 34, 1969, s. 63–64.
 DVONČ, L.: *Jericho*. Nedeľná Pravda, 3, 1994, č. 21, s. 6.
 HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.
 HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Veda 1989. 440 s.
 IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.
 Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 592 s. – 2. vyd. 1989. – 3., dopl. a preprac. vyd. 1997. 944 s.
 Malá encyklopédia zemepisu sveta. Zostavovateľ slovenského vydania P. Mariot (z poľ. originálu). Bratislava, Obzor 1976. 560 s.
 Příruční slovník naučný. Zv. 2. Red. V. Procházka. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1963. 920 s.
 Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

Slovník spisovného jazyka českého. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1960–1971. 4 zv.

Vžitě slovenské názvy štátov a závislých území. (Paralelný angl. názov.) 1. vyd. Bratislava, Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 1996. 72 s.

Jozef Jacko

CYRILOMETODSKÝ ČI CYRILO-METODSKÝ (CYRILOMETODOVSKÝ ČI CYRILO-METODOVSKÝ)?

JACKO, J.: *Cyrlometodský* or *cyri-lo-metodský* (*cyrlometodovský* or *cyri-lo-metodovský*)? Slovenská reč, 63, 1998, No. 1, pp. 49–53. (Bratislava)

In the paper there are analysed the present modifications as well as practice of writing hyphen in the case of compound adjectives. The author recommends to observe the Rules of the Slovak Orthography from the year 1991 and to use the form *cyrlometodský*.

M. Považaj v príspevku *Cyrlometodský* (*cyrlometodovský*) či *cyri-lo-metodský* (*cyri-lo-metodovský*)? (1997) so zreteľom na všeobecné zásady o písaní spojovníka v zložených prídavných menách žiada napriek dlhej tradícii zmeniť pravopisnú kodifikáciu zložených prídavných mien utvorených zo spojenia *Cyrl a Metod*, v ktorom je zlučovacia vzťah, v prospech podôb *cyri-lo-metodský*, resp. *cyri-lo--metodovský*. M. Považaj upozorňuje, že podoby so spojovníkom sa už uvádzajú v treťom, doplnenom a prepracovanom vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka (KSSJ) z r. 1997 a treba ich zachytiť aj v pripravovanom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu (PSP). Je paradoxné, že pravopisné, ale aj iné zmeny sa v poslednom čase uvádzajú najprv v doplnených a prepracovaných vydaniach slovníkov, a nie v najzákladnejšej pravopisnej príručke, ktorou sú PSP. Pravopis je vec konvencie aj tradície; o kodifikačných zmenách (úpravách) treba konzultovať a diskutovať. So závermi M. Považaja nemôžeme súhlasiť z viacerých dôvodov.

M. Považaj v prvom rade poukazuje na to, že zložené prídavné meno s významom „súvisiaci s účinkovaním slovanských apoštolov Cyrila a Metoda“ sa píše bez spojovníka v PSP z r. 1991, resp. v KSSJ (1987, 2. vyd. 1989). V staršej kodifikácii (porov. PSP z r. 1940, PSP z r. 1953, 11. vyd. z r. 1971, Slovník slovenského jazyka I [SSJ] z r. 1959) sa zaznačovala podoba zloženého prídavného mena *cyrlometodejský*, v ktorej sa zachovávala staršia podoba mena *Metod*, a to podoba *Metodej* (v Zaunerovej Praktickej príručke slovenského pravopisu z r. 1966 sa dokonca zaznačuje ešte aj podoba *cyrlomethodejský*, pravda, označená hviezdikou, čo signalizovalo, že ide o nekorektnú podobu). Pripomíname, že PSP z r. 1953, 11. vyd. z r. 1971 pri mene *Metod* uvádzajú na prvom mieste podobu prídavného mena *meto-*

dovský, na druhom mieste podobu *metodejský*. SSJ VI (1968) pri mene *Metod* zaznamenáva v zátvorke staršiu podobu *Metodej*, tvary prídavného mena v podobe *metodejský* i *metodovský*.

Okrem príručiek, ktoré uvádza M. Považaj, treba spomenúť Pravidlá slovenskej výslovnosti Á. Kráľa (1984), kde sa prídavné meno *cyrilometodovský* píše bez spojovníka. M. Ivanová-Šalingová – Z. Maníková v Slovníku cudzích slov (1979, 1983) registrujú podoby *cyrilometódsky* i *cyrilometodovský*. Nesystémové je dlhé *ó* v prídavnom mene *cyrilometódsky*, ktoré zaznamenáva aj Veľký slovník cudzích slov (Šaling – Ivanová-Šalingová – Maníková, 1997). Okrem prídavného mena *cyrilometódsky* autori uvádzajú aj prídavné meno *cyrilometodovský*. Bez spojovníka uvádza prídavné meno *cyrilometodský* (*predcyrilometodský*) E. Pauliny v Dejinách spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť (1983) v spojeniach *cyrilometodské obdobie*, *predcyrilometodské obdobie*, *predcyrilometodské kresťanstvo*. Bez spojovníka sa prídavné meno *cyrilometodovský* píše v Malej encyklopédii Slovenska (1987) v hesle *cyrilometodovská tradícia*.

M. Považaj pripomína, že druhá časť zloženého prídavného mena *cyrilometodský* je utvorená priamo od mena *Metod* príponou *-ský* podľa modelu *Ján – jánsky*, kým druhá časť zloženého prídavného mena *cyrilometodovský* je utvorená rozšírenou príponou *-ov-ský* (*-ov + -ský*) podľa modelu *Štúr – štúrovský*. Autor konštatuje, že toto tvorenie má svoju oporu v slovtvornom systéme spisovnej slovenčiny, i keď tvorenie príponou priamo od mena sa uplatňuje najmä pri tvorení od krstných mien (*Martin – martinský*, *Matej – matejský*, *Mikuláš – mikulášsky*, *Štefan – štefanský*, *Valentín – valentínsky*, *Vojtech – vojtešský*, *Jozef – jozefský*, ale aj *jozefovský*), kým tvorenie pomocou rozšírenej prípony *-ovský* sa uplatňuje najmä pri tvorení od priezvisk, od rodových mien alebo od osobných mien z obdobia jednomennej sústavy (*Bernolák – bernolákovský*, *Hurban – hurbanovský* a i.). M. Považaj teda dôsledne analyzuje druhú časť zloženého prídavného mena *cyrilometodský* (*cyrilometodovský*), no vôbec sa nezmieňuje o jeho prvej časti. V prvej časti niet prípony *-ský*, resp. *-ovský*. Prídavné mená typu *cyrilometodský* s prvou časťou na *-o* a prídavné mená typu *hodžovsko-hattalovský* (tiež na *-o*, ale od prídavného mena na *-ský*) sú odlišné. Prvá časť zloženého prídavného mena *cyrilometodský* sa skladá z koreňovej morfémy *cyril-* a spájacej morfémy (interfixu) *-o-*: *cyril-o-metod-sk-ý*. Prídavné mená *cyrilometodský*, *cyrilometodovský* možno podľa nášho názoru porovnávať so zloženými prídavnými menami *srbochorvátsky*, *ugrofínsky*, *anglosaský*, *angloamerický*, *angloarabský* a pod. Vo Veľkom slovníku cudzích slov sa uvádzajú v samostatných heslách prídavné mená *angloamerický* (podľa vlastného mena) s výkladom 1. americký s anglickými prvkami, 2. týkajúci sa Angloameričanov a *anglo-americký* s výkladom „anglický a americký“. Je však otázne, či sa prídavné meno *anglo-americký* ešte používa, či tu už nejde skôr o používanie zloženého prídavného mena *anglicko-*

americký, prípadne *britsko-americký* (pojmy anglický a britský sa zvyčajne stotožňujú, aj keď je medzi nimi významový rozdiel). Podobne azda namiesto podoby *srbochorvátsky* sa bude dnes používať skôr prídavné meno *srbsko--chorvátsky* na vyjadrenie obapolnosti. Prídavné mená typu *cyrilometodský*, *indoeurópsky*, *anglo-americký*, *srbochorvátsky* (bez spojovníka) sa teda používajú vtedy, keď máme na mysli skutočnú alebo pomyselnú jednotu. Spojovník sa píše v prípadoch, keď ide o spojenie dvoch entít, teda *anglicko-americký*, *srbsko-chorvátsky*. Máme však aj prídavné mená *grécko--rímsky* a *gréckorímsky*, ktoré sú z hľadiska tvorenia alebo aspoň podoby rovnaké, pričom sa rozlišujú spojovníkom: *gréckorímsky* – majúci grécke i rímske prvky (*gréckorímsky zápas*, *gréckorímsky sloh*) a *grécko-rímsky* (súvisiaci so starými Grékmi a Rimanmi).

Nie dosť presvedčivá je argumentácia M. Považaja o písaní prídavného mena *cyrilo-metodský* so spojovníkom na základe dokladov z Katolíckych novín. Podľa autora je na týchto dokladoch zaujímavé to, že sú z textu, v ktorom sa referuje o knihe A. Bagina *Cyrilometodská tradícia u Slovákov*. V názve (ale aj v texte) tejto knihy sa zložené prídavné meno *cyrilometodský* píše bez spojovníka v súlade s tým, ako sa zachytáva v kodifikačných príručkách. Pri referovaní o knihe, keď nešlo o priamy citát z nej, sa používala podoba so spojovníkom, teda podoba *cyrilo--metodský*. Keďže podľa M. Považaja nejde iba o jeden výskyt pravopisnej podoby *cyrilo-metodský* v tomto texte, nepokladá použitie tejto podoby za náhodnú chybu, ale za vedomé nerešpektovanie podoby zachytenej v kodifikačných príručkách.

Uvedieme viaceré doklady nielen z Katolíckych novín, ale aj z iných celoslovenských denníkov, v ktorých sa rešpektuje podoba zachytená v kodifikačných príručkách, teda podoba bez spojovníka. Pripomíname, že všetky doklady sú z obdobia po vydaní KSSJ z r. 1997, v ktorom sa prídavné meno *cyrilo-metodský* uvádza so spojovníkom:

Dekanát Rímskokatolíckej *cyrilometodskej* bohosloveckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave pozýva záujemcov... (Katolícke noviny, 11. 5. 1997, s. 17). – Ukázalo sa, že pokračovať v *cyrilometodských* tradíciách bude možné len vtedy... (Katolícke noviny, 10. 8. 1997, s. 18). – Koncert pod názvom Čas vianočný usporiada *Cyrilometodská* spoločnosť v Bratislave... (Katolícke noviny, 7. 12. 1997, s. 2). – ...i vláda SR zamenila v preambule Ústavy SR spomenuté *cyrilometodské* duchovné dedičstvo... (Pravda, 8. 8. 1997, s. 10). – Už v rámci našich *cyrilometodských* tradícií (Pravda, 27. 9. 1997, s. 3). – *Cyrilometodský* odkaz cez víkend v Terchovej. – ...žijú od roku 1990 v Terchovej aj *Cyrilometodské* dni... – Práve *cyrilometodský* chrám v nepriaznivom víkendovom počasí prichýlil... – Začiatok *cyrilometodských* osláv na Devíne... (Sme/Smena, 7. 7. 1997, s. 3). – *Cyrilometodská* misia prišla k nám s prekladmi... – V roku 1990 som založil *Cyrilometodskú* spoločnosť (Sme/Smena, 10. 9. 1997, s. 12).

M. Považaj konštatuje, že autora textu, resp. redakciu pri písaní prídavného mena *cyrilo-metodský* so spojovníkom viedlo uplatnenie všeobecných pravidiel o písaní zložených prídavných mien, formulovaných napríklad aj v PSP z r. 1991.

V nich sa totiž v kapitolke o používaní spojovníka okrem iného uvádza, že spojovník sa píše na vyjadrenie zlučovacieho vzťahu v zložených prídavných menách na vyjadrenie zreteľne vydelených zložiek (s. 118–119). Keďže v zloženom prídavnom mene *cyrilo-metodský* medzi jednotlivými zložkami ide o zlučovací vzťah, je podľa M. Považaja skutočne odôvodnené písať toto zložené prídavné meno so spojovníkom. Podľa nášho názoru je paradoxné, že sa poučka v textovej časti PSP z r. 1991 nerealizuje v slovníkovej časti PSP pri hesle *cyrilometodský, cyrilometodovský*. Vysvetlenie je podľa nás jednoznačné. V PSP z r. 1991 sú nielen poučky o písaní spojovníka, ale aj poučky o nepísaní spojovníka (s. 122). V petitom vysádzanej poznámke sa hovorí, že písaním alebo nepísaním spojovníka sa naznačuje, či ide o vyjadrenie samostatnosti významov alebo o vyjadrenie jednoty, celistvosti a o tvorenie od združených pomenovaní, napr. *grécko-rímsky* (*grécko-rímske vzťahy*, t. j. vzťahy Grékov a Rimanov) – *gréckorímsky* (*gréckorímsky zápas*, t. j. športová disciplína). Aj v zloženom prídavnom mene *cyrilometodský, cyrilometodovský* sa vyjadruje celistvosť, jednota účinkovania Cyrila a Metoda, preto tu treba uplatniť poučku PSP z r. 1991 o nepísaní spojovníka.

Poučky PSP z r. 1991 o písaní (nepísaní) spojovníka treba v jazykovej praxi rešpektovať. Prídavné meno *cyrilometodský* i *cyrilometodovský* zachytené v PSP navrhujeme ponechať (bez spojovníka) i v pripravovanom vydaní PSP aj v jeho slovníkovej časti. V zloženom prídavnom mene *cyrilometodský* sa vyjadruje jednota, celistvosť účinkovania Cyrila a Metoda. V neposlednej miere treba v ortografii rešpektovať tradíciu, jej veľmi dôležitú črtu. Názvy inštitúcií (*Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského, Cyrilometodská spoločnosť*), kníh (*Cyrilometodská tradícia u Slovákov*), listín sa písali a píšú bez spojovníka. Akumulácia interpunkčných znamienok textu škodí. Doklady takisto ukazujú, že podoba prídavného mena *cyrilometodovský* sa v praxi temer nepoužíva, preto ju treba v príručkách vynechať.

Literatúra

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s. – 2. vyd. 1983. 962 s.

KRÁL, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 592 s. – 3., doplnené a prepracované vyd. 1997. 944 s.

Malá encyklopédia Slovenska. Red. V. Hajko. Bratislava, Veda 1987. 664 s.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.

POVAŽAJ, M.: *Cyrlometodský (cyrlometodovský) či cyrilo-metodský (cyrilo-metodovský)?* Kultúra slova, 31, 1997, s. 104–106.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1940. 484 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Bratislava, Slovenská akadémia vied 1953. 408 s. – 11. vyd. 1971. 424 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1, 6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, 1968.

ŠALING, S. – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Veľký slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava – Veľký Šariš, SAMO 1997. 1310 s.

ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. Martin, Osveta 1973. 552 s.

SPRÁVY A RECENZIE

Dynamika jazyka a rozvíjanie komunikatívnej aktivity v materinskom jazyku a cudzích jazykoch

Pri príležitosti výstavy učebných pomôcok MEDACTA '97 sa na nitrianskej Univerzite Konštantína Filozofa 10. – 13. júna 1997 uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia s názvom Vzdelávanie v meniacom sa svete. Rokovalo sa vo viacerých sekciách. Na vedecké a didaktické aspekty slovenského jazyka sa zameralo celkovo 20 príspevkov. Odznali najmä v sekcii, ktorá rokovala pod názvom Dynamika jazyka a rozvíjanie komunikatívnej aktivity v materinskom jazyku a v cudzích jazykoch. Príspevky prednesené na konferencii vyšli už tradične v zborníku (Zborník 1 z vedeckej konferencie Vzdelávanie v meniacom sa svete. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Nitra 1997. 302 s.). Pre čitateľov Slovenskej reči prinášame krátku informáciu o ich obsahovom zameraní.

Príspevok E. Krošlákovej *Staroslovienčina – integrálna súčasť slavistického vzdelávania* sa zameriava na hodnotenie významu štúdia staroslovienčiny z diachrónneho a synchronného aspektu. Osvetľuje názory na rozsah a obsah termínu slavistika. Zdôrazňuje úlohu staroslovienčiny pre pochopenie historickej hodnoty slovanského písomníctva a jej progresívnu úlohu ako liturgického jazyka. Zároveň poukazuje na dôležitosť staroslovienčiny pri porovnávanom štúdiu slovanských jazykov.

Základným východiskom referátu J. Horeckého *Častice ako výstavbové prostriedky diskurzu* je téza, že častice sú konštrukčné výrazy pri výstavbe jazykového prejavu a tvoria základ kategórie diskurzov. Nevymedzujú sa iba ako morfológické slovné druhy, ale zahŕňajú aj útvary, ktoré sa v morfológii nezaraďujú do slovného druhu častíc.

Spoločný príspevok E. Benedikovej a E. Krošlákovej *Dynamika vo vývine slovenskej lexiky* skúma zmeny v oblasti slovenskej slovnej zásoby porovnávaním heslára Mičátkovho slovníka (1900) a Krátkeho slovníka slovenského jazyka (1987). Autorky konštatujú, že časť slov heslára tvorí v súčasnosti stabilnú zložku spisovnej slovenčiny. Niektoré slová prešli hláskoslovnými a pravopisnými zmenami, niektoré patria k dialektizmom a bohemizmom, pri ďalších sa odstránili dubletné podoby.

E. Kostolanský v príspevku *Využívanie počítačovej analýzy jadra slovenskej lexiky vo vzdelávacích procesoch* predstavuje niektoré výsledky počítačovej

analýzy jadra súčasnej slovenskej lexiky. Uvádza celý rad možností využívania týchto výsledkov vo vyučovacom procese.

M. Bugárová venuje pozornosť problematike nekonvenčnej intonácie v bežnej komunikácii. Upozorňuje na to, že práve nekonvenčné varianty intonačných typov, ktoré možno pochopiť iba v kontexte, majú aj dištinktívnu, expresívnu a štylizujúcu funkciu. V reči slúžia ako prostriedky na vyjadrenie pocitov hovoriaceho a jeho emotívnych reakcií.

Príspevok Š. Holiča *Sugestívnosť a emfatickosť v rečníckom prejave* sa zameriava na tie jazykové prostriedky v rečníckom prejave, ktoré najvýraznejšie prispievajú k jeho pôsobivosti, príťažlivosti a účinnosti.

E. Kráľák sa v príspevku *Sociolingvistický výskum a vyučovanie slovenčiny* zamýšľa nad nevyhnutnosťou poskytnúť poslucháčom odboru slovenský jazyk možnosť absolvovať štúdium sociolingvistiky aspoň ako nepovinnnej disciplíny. Na nižších stupňoch škôl odporúča uvažovať o rozšírení základných lingvistických pojmov so zreteľom na sociolingvistiku.

Referát L. Navrátila *Stručný prehľad vymedzenia počtu slovných druhov* približuje vývin počtu slovných druhov, ktorý sa postupne dopĺňal, obmieňal i spresňoval.

J. Vaňko v príspevku *Komplexná analýza vety* pripomína, že analýza vety vo vyučovacom procese má byť komplexná. Mala by vychádzať z vecného obsahu, komunikatívnej funkcie a až potom by mala nasledovať analýza jej sémantickej a gramatickej štruktúry.

T. Bánik v príspevku *Historicko-jazykovedné disciplíny a príprava učiteľov materinského jazyka* akcentuje význam historicko-jazykovedných disciplín pre výchovu vzťahu k rodnému jazyku. Autor poukazuje na vysokú kultúrnu, historickú a sociálnu hodnotu nárečí a celého národného jazyka.

N. Ihnátková porovnáva zblížovanie sa štylistiky a komunikácie vo vedeckej teórii a vo vyučovacom procese. Odporúča prehĺbiť, rozšíriť a systematizovať komunikatívne činnosti v učebných osnovách a učebniciach, a to najmä v základnej škole.

Z. Kováčová analyzuje možnosti didaktického využitia textu na rozvíjanie komunikatívnej aktivity a poznávanie gramatického systému. Vyslovuje názor, že podstatnú časť cvičení v moderných učebniciach by mala tvoriť práve práca s textom.

Na problematiku využívania textu vo vyučovacom procese je zameraný i ďalší príspevok *Variantnosť východiskového textu v jazykovom vyučovaní*. Jeho autorka H. Marcinková zdôrazňuje, že práve východiskový text má dominantnú úlohu pri poskytovaní informácií žiakom a pri formovaní mnohých zručností, schopností a návykov.

Príspevok K. Vrlíkovej prezentuje poznatky z experimentu v jazykových triedach na základných školách v Nitre. Priebežné výsledky z experimentálneho vyučovania potvrdzujú hypotézu o postupnom narastaní komunikačnej kompetencie rozšírením jazykovej výchovy o druhý jazyk už v 1. a 2. ročníku základných škôl.

M. Alabánová pertraktuje niektoré metodické otázky vyučovania slovenského jazyka na prvom stupni základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Autorka poukazuje najmä na kontrastívne javy v morfológickom systéme slovenčiny, ktoré spôsobujú žiakom problémy.

Problematike vyučovania slovenského jazyka na školách s vyučovacím jazykom maďarským sa venujú i ďalšie tri príspevky. K. Balážiková zdôrazňuje potrebu lingvistickej, lingvisticko-didaktickej a psychologickej pripravenosti budúcich učiteľov slovenčiny pôsobiacich v bilingválnych oblastiach na školách s vyučovacím jazykom maďarským, ako aj v bilingválnych regiónoch v Maďarsku. A. Bernáthová skúma efektívnosť uplatňovania princípu komunikatívnosti vo vyučovaní slovenského jazyka v školách s vyučovacím jazykom maďarským a analyzuje výsledky výskumu overovania účinnosti vyučovania podľa nového poňatia. Spoločný príspevok M. Alabánovej a E. Takácsovej poukazuje na význam a efektívnosť používania nových učebných pomôcok v procese výučby na školách tohto typu.

R. Šiška v referáte *Problémy vyučovania pravopisu* konfrontuje výsledky svojich výskumov pravopisných návykov v experimentálnych triedach s výsledkami žiakov s klasickou výučbou. Dokazuje, že žiaci, ktorí sa učili efektívne – multiplicitným osnovaním, využitím mnemotechniky a rytmiky, clonením tabule, bez domácich úloh, ale využívaním efektívnych cvičení z jednej učebnice pre všetky ročníky –, môžu zvládnuť pravopis oveľa rýchlejšie a lepšie ako žiaci, ktorí sa učia klasickým spôsobom.

Príspevok J. Glovňu *Preklad homonymných konštrukcií (na príklade nemčiny)* odznel v subsekcii Cudzí jazyk s didaktikou. Na pozadí slovenskej vety autor preniká do sémantiky nemeckej vety a jej morfosyntaktickej realizácie. Poukazuje na to, že na vyššom stupni vyučovania cudzieho jazyka môžu práve efektívne kontrastívne cvičenia z javov asymetrického dualizmu pomôcť študentom na pozadí materského jazyka hlbšie preniknúť do štruktúry nemeckej vety.

Prednesené referáty sa stretli so značným ohlasom a prvé reakcie na ne odzneli už vo vecnej diskusii pri rokovaní sekcie a subsekcii.

Š. Holič

ABRAHAMOWICZ, D. – JURCZAK-TROJAN, Z. – PAPIERZ, M.:
Mały słownik polsko-słowacki. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne
i Pedagogiczne 1994. 509 s.

Na Slovensku už niekoľko desaťročí vychádzajú vo viacerých vydaniach poľsko-slovenské a slovensko-poľské slovníky rozličných (menších) typov. V Poľsku vyšiel v minulosti vreckový slovensko-poľský a poľsko-slovenský slovník od H. Batowského (Warszawa, Wiedza Powszechna 1972, 194 s.); v r. 1994 vyšli samostatne *Mały słownik słowacko-polski* a *Mały słownik polsko-słowacki*. Obidva slovníky spracoval ten istý autorský kolektív, a to podľa tej istej metódy, takže úvodná časť k ich koncepcii je doslova totožná v oboch verziách, iba rozsahovo je poľsko-slovenská verzia o 50 strán objemnejšia. Z tohto dôvodu naše poznámky k slovensko-poľskej verzii, ktoré sme uverejnili v Slovenskej reči (61, 1996, s. 314–317), platia v zásade aj pre túto druhú, poľsko-slovenskú verziu, preto ich nebudeme opakovat'. Keďže v tejto poľsko-slovenskej verzii východiskovým jazykom pre autorky bol ich materinský jazyk poľština, naše poznámky zameriame predovšetkým na vhodnosť voľby slovenských ekvivalentov k poľským heslovým slovám i k ostatnému exemplifikačnému materiálu.

Celkove nám prichodí konštatovať, že autorkám sa zväčša podarilo k poľským lexikálnym jednotkám vhodne uviesť primerané slovenské ekvivalenty, najmä pokiaľ ide o heslové slová, a to tak čo do významu, ako aj z hľadiska ich štýlovej zaradenosti. Nájdu sa však aj prípady, keď slovenský ekvivalent nie vždy presne vystihuje významovú i štýlovú charakteristiku poľského heslového slova. Uvedieme niekoľko príkladov zo všeobecnej, teda neodbornej slovnej zásoby, keď autorky podľahli vplyvu materinského jazyka. Napr. pri poľ. *dlawić się* je nenáležité slovo „dláviť sa“ (ktoré sa v slovenčine nepoužíva), takže platí iba druhé synonymum *dusiť sa*. Za poľ. *dokola* sa uvádzajú slovenské ekvivalenty *dokola*, *dookola*, *okolo*, pričom prvý sa v slovenčine hodnotí ako hovorový (takže sa na prvé miesto v rade synonymým nehodí), a pod.

Inokedy autorky vynechali taký slovenský ekvivalent, ktorý svojím znením je blízky poľskému heslu. Napr. poľskému knižnému slovesu *uczynić* zodpovedá aj v slovenčine knižné sloveso *učiniť* a nie „urobiť, vykonať“, ktoré sú neutrálne. Za substandardné poľ. *użerać się* by sa v slovenčine viac hodilo expr. *naťahovať sa* alebo hovor. *žrať sa* ako neutrálne *hádať sa*, *škriepiť sa* (nenáležité označené ako *hovor.*). Za poľ. *wzruszenie* je nielen slovo *dojatie* a kniž. *pohnutie*, ale sa žiada doplniť aj ekvivalent *vzrušenie* a podobne aj k slovesu *wzruszyć* máme v slovenčine nielen sloveso *dojať*, ale treba doplniť aj slovesá *pohnúť* a *vzrušiť*. Pri poľ. *zgubić* je v 2. význame nielen slovo *zničiť*, ale aj *zahubiť*. Za poľ. *zmiana* je podľa posledných

Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1991 aj v slovenčine *zmena* (napr. nočná) a nie staršie „smena“, ako sa uvádza v tomto (i v Maľom slowacko-polskom) slovníku.

Podobne aj pri heslách z oblasti odborného názvoslovía sa nájdú prípady, keď sa slovenský ekvivalent žiada doplniť alebo spresniť. Napr. k poľskému slovu *abdykacja* sa podáva ako slovenský ekvivalent *abdikácia*, ktorý má však v slovenčine knižný charakter (v slovníku sa však neuvádza), pretože bežne sa používajú výrazy *odstúpenie*, *podanie demisie*, *vzdanie sa funkcie* a pod. Pri hesle *dlugometrażowy (film)* je slovenský ekvivalent *celovečerný*, hoci aj v slovenčine máme výraz *dlhometrážny (film)*. Pri poľ. *cekaem* (z pôv. *ciężki karabin maszynowy*) sa uvádza menej presne slov. *gulomet*, pretože ide o ťažký gulomet. Poľskému slovesu *umorzyc* ako ekonomickému termínu v slovenčine zodpovedá nielen sloveso *amortizovať*, ale aj *umorit'* (slovník ho neuvádza) a pod.

Pri voľbe slovenských ekvivalentov je značný počet nepresností aj v ilustračnom, exemplifikačnom materiáli v rámci jednotlivých heslových statí. Často tu ide o nenáležité použité slová s nevhodným významom, napr. v hesle *apteczny* je za poľský výraz *apteczna lada* slov. „lekárenský pult“ namiesto náležitého *tara*. Pri hesle *domieszka* je za poľ. *herbata z domieszka rumu* použitý nevhodný slovenský ekvivalent „čaj s prímieskou rumu“ namiesto bežného *čaj s rumom*. V hesle *gryczany* je za poľ. *kasza gryczana* uvedený nesprávny ekvivalent „pohánkové krúpy, pohánka“ namiesto náležitého *pohánková kaša*. V hesle *książeczka* sa za poľ. *książeczka oszczędnościowa* uvádza v súčasnej slovenčine už zastarané spojenie *sporiteľná knižka* namiesto náležitého *vkladná knižka*. Pri hesle *wygoda* sa za poľ. *mieszkanie z wygodami* zvolil nie najšťastnejší slovenský ekvivalent „komfortný byt“, lebo ide vlastne o byt s príslušenstvom.

Podobne nevhodné sa nám javí aj použitie ďalších slovenských ekvivalentov. Napr. v hesle *biedować* sa poľské spojenie *biedować o chlebie i wodzie* nahrádza slovenským spojením „bedáriť o chlebe a vode“ namiesto náležitého *žiť o chlebe a vode*. V hesle *cisnąć* je za poľ. *cisnąć stary lach* nevhodné slov. „vrhnúť staré handry“ namiesto *zahodiť staré handry*. Pri hesle *fantastyczny* sa za poľské hovorové spojenie *fantastyczna pogoda* zvolilo nevhodné (subštandardné) spojenie „bezvadné počasie“ namiesto primeraného, tiež hovorového a expresívneho spojenia *fantastické počasie*. V hesle *obsmarować* je za poľ. prenes. hovor. *obsmarować koleżankę* nevhodne neutrálne (vysvetľujúce) spojenie „ohovoriť kolegyňu“ namiesto primeraného hovor. expres. *omalovať kolegyňu*. V hesle *złożyć* je za poľ. *złożyć komuś podziękowanie* slovenský ekvivalent „poďakovať sa niekomu“ namiesto štruktúrne primeranejšieho *vysloviť niekomu poďakovanie* atď.

Osobitnú, značne problematickú skupinu v recenzovanom slovníku tvoria frazémy. V zmysle staršej poľskej teórie (S. Skorupku) autorky chápu frazeologizmy značne široko. Zahrnujú medzi ne napr. aj jednoslovné pomenovania, ktoré

vzhľadom na svoj základný význam nadobudli nový význam, a tak by podľa nás mali figurovať aj v tomto slovníku. Ide o prípady typu *chwalić sobie coś – pochvalovať si niečo* (s. 45), *krzyzczeć na kogoś – kričať na niekoho* (s. 147), *oszczędzać na czymś – šetriť na niečom* (s. 241), *przerwać komuś – prerušiť niekoho* (s. 308), *nie wahać się – neváhať* (s. 414), *wcisnąć komuś coś – vnútiť niečo niekomu* (s. 418), *zważyć w kogoś – zapochybovať o niekom* (s. 483) a pod.

Podobne – na rozdiel od autoriek tohto slovníka – by sme ako frazémy nequalifikovali mnohé voľné (i keď často používané) združené pomenovania typu *brzydka pogoda* (s. 35), *nieładna pogoda – škaredé počasie* (s. 204), *ładna pogoda – pekné počasie* (s. 160), *zła pogoda – zlé počasie* (s. 478), *flegmatyczny temperament – flegmatická povaha* (s. 83), *powszedni dzień – všedný deň* (s. 289), *regularne rysy (twarzy) – pravidelné črty (tváre)* (s. 324), *tępe uderzenie – tupý úder* (s. 392), *zły humor – zlá nálada* (s. 478), *istota rzeczy – podstata (jadro) veci* (s. 111), *kierunek studiów – študijný odbor* (s. 125), *sztab filmowców – filmový štáb* (s. 381), *iloraz inteligencji – inteligenčný kvocient* (s. 108), *czystość języka – čistota jazyka* (s. 54) a pod.

Medzi frazeologizmy by sme v tomto slovníku nezaradili ani mnohé slovné spojenia so slovesnou syntaktickou stavbou, pretože nie sú ustálené, nevyznačujú sa obraznosťou a nerozložiteľnosťou svojho významu, hoci niektorá ich zložka má často posunutý význam vzhľadom na svoj základný význam. Také sú napr. spojenia *bywać w dobrym nastroju – mávať dobrú náladu* (s. 39), *dostać posadę – dostať zamestnanie* (s. 66), *rozbić coś na drzazgi – rozbiť niečo na márne kúsky* (s. 70), *kłaść dziecko spać – ukladať dieťa do postele* (s. 128), *leżeć w szpitalu – ležať v nemocnici* (s. 156), *odjąć komuś nogę – amputovať niekomu nohu* (s. 225), *pokonać odległość – prekonať vzdialenosť* (s. 272), *postawić wodę na herbatę – postaviť (vodu) na čaj* (s. 284), *mówić, robić coś bez przerwy – hovoriť, robiť niečo bez prestania* (s. 308), *psuć sobie oczy, zdrowie – kaziť si zrak, zdravie* (s. 318), *wymierzyć policzek – vylepiť zaucho* (s. 440), *życzyć komuś dobrze, źle – priať niekomu dobre, zle* (s. 488) a pod.

Okrem uvedených (a im podobných) výhrad v recenzovanom slovníku sú viaceré poľské frazémy preložené do slovenčiny doslova, čo však nevyjadruje význam poľskej frazémy a tým sa v slovenskom texte podáva falošná informácia. Také sú napr. frazémy *cztery litery – štyri písmená* (s. 158), *gościnnie progi – pohostinné prahey* (s. 299), *stanąć na rżęsach – postaviť sa na mihalnice (!)* (s. 348), *zmowa milczenia – dohoda mlčania* (s. 479), *być na chodzie – byť v chode* (s. 45), *nie chcący naumyślnie – nechtiac naschvál* (s. 201) a pod.

Sú však aj opačné prípady, keď slovenský ekvivalent sa zbytočne vzdialil od poľskej predlohy, napr. *silnik zaskoczył* – „motor zapracoval“ namiesto *motor naskočil* (hovor.) (s. 464); *ubywa dnia – deň sa kráti*, ale aj *dňa ubúda* (s. 402); *biec*

jak strzala – letieť ako šíp, ale aj ako strela (s. 374); strzelić głupstwo – streliť capa, ale aj tresknúť hlúposť (s. 374); chłopski rozum – zdravý rozum, ale aj siedliacky rozum (s. 43) a pod.

Pre používateľa recenzovaného slovníka je zaiste nepríjemné zistenie, že zaradenie frazém do jednotlivých hesiel je nesystémové, úplne náhodné (napr. frazéma *być od siedmiu boleści* je v hesle *od* spolu s ďalšími frazémami *gadać od rzeczy, ktoś nie jest od macochy*), čo mimoriadne sťažuje ich vyhľadávanie. A pritom by stačilo uvádzať frazémy podľa istej zásady, napr. pod ich prvé plnovýznamové slovo a pod.

V recenzii o poľsko-slovenskom slovníku sme sa trochu obsérnejšie pozastavili a bohatšie, ako je zvykom, dokumentovali voľbu slovenských ekvivalentov, ktoré v ňom poľskí používatelia budú predovšetkým vyhľadávať. Ak vezmeme do úvahy, že sme nečítali celý slovník, len sme v ňom trochu pozornejšie listovali (a že sme nevyužili všetky naše poznámky), ukazuje sa potreba jeho dôkladnej revízie pred ďalším vydaním, ktoré mu úprimne žičíme, lebo celkove má vyhovujúcu lexikografickú úroveň.

F. Buffa

Nové vydanie Krátkej gramatiky slovenskej Eugena Paulinyho

Kto by sa nepotešil reedícii knihy Eugena Paulinyho, nech by to bola ktorákoľvek z jeho bohatej produkcie. E. Pauliny je jedným z najvýznamnejších slovenských jazykovedcov všetkých čias, autorom, ktorý vypracoval základné diela mnohých slovákistických disciplín. Jeho autorita v slovenskej jazykovede je taká veľká, že na jeho slová sa dokonca v lingvistickom spore neraz odvoláva jedna i druhá strana. Ako prvá z jeho prác sa v reedícii objavuje *Krátka gramatika slovenská*, vo svojom čase pomerne známa učebnica medzi študentmi, v ktorej autor systematicky, sebe vlastným, takpovediac paulinyovským štýlom podáva výklad základných poznatkov o slovenskom jazyku. *Krátka gramatika slovenská* vyšla po prvýkrát už v r. 1960 a naposledy v r. 1971 vo svojom 4. vydaní len s minimálnymi zmenami. Vtedy bola aj oficiálne schválená ako vysokoškolská príručka pre poslucháčov filozofických a pedagogických fakúlt na Slovensku. Dnes vzhľadom na vedomostné penzum, ktoré musí zvládnuť žiak gymnázia, by mohla byť vhodná aj ako gymnaziálna učebnica, resp. ako príručka na prípravu pre filologicky zameraných uchádzačov na vysoké školy. Okrem všeobecnej časti, náuky o slove, tvarosloví a syntaxe sa tu ponúkajú aj základné poznatky o výslovnosti a pravopise, súpisy vybraných slov nevynímajúc.

Dikcia učebnice je školská, dôraz sa kladie na názornosť, prehľadnosť a sústavnosť. Veľmi inštruktívne sú poznámky nadpísané titulkom *Pamätaj!*, kde sa upozorňuje na všetko, čo je zložitejšie, nejakým spôsobom zvláštne alebo čo akýmkoľvek spôsobom vybočuje z pravidelných paradigiem.

Editor I. Ripka v úvode píše, že okrem drobných doplnení textu sa zapracovali nové kodifikačné zmeny z Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1991. Možno vysloviť spokojnosť, že editor ináč ponechal onen špecifický štýl E. Paulinyho takmer bez dotknutia a že na druhej strane dôsledne ponahrádzal „dobové“ vety z dokladového materiálu vhodnými ekvivalentmi. Zdá sa však, že spomínané zapracúvanie zmien neprinieslo vo všetkých ohľadoch očakávané ovocie. E. Pauliny medzi výnimkami z pravidla o rytmickom krátení uvádza podľa starej tradície aj slová s príponami *-ár*; *-áreň*, napr. *mliekár*; *mliekáraň*, *poviedkár*; *obrázkar*; *bábkár*; *bábkárstvo*. Do tohto textu sa vsúva poznámka, že táto výnimka sa týka len prípadov, keď prípone *-ár* predchádza dvojhĺaska, napr. *mliekár*; *mliekáraň*, *poviedkár*; *pamiatkár*. Lenže to dnes neplatí ani v kodifikačnej praxi a zrejme ani v živej norme. V 3. vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka z r. 1997, ktorý má tiež normatívne ambície, potvrdené aj vyhlásením Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, sa všetky slová na *-ár* uvádzajú z krátkym *-a-* bez ohľadu na to, čo im predchádza. A je len otázka krátkeho času, kedy vyjde dávno ohlásené ďalšie vydanie Pravidiel slovenského pravopisu s tou istou inštrukciou.

A čo mal v tomto komplikovanom prípade urobiť editor? Jedno z riešení bolo také, aké zvolil. Domnievam sa však, že nevelmi šťastné. Inou možnosťou bolo upraviť text v korektúrach podľa najnovších nálad medzi kodifikátormi (o „náladách“ hovorím preto, že spomínaná kodifikačná zmena sa neopiera o objektívne zistenia skutočného stavu v systéme slovenského jazyka, ale skôr o dojmy o ňom). Ale bola tu ešte tretia možnosť. Ponechať túto vec tak, ako to mal E. Pauliny, iba s poznámkou pod textom o súčasných kodifikačných zmenách. Dosiahlo by sa tým jednak to, že by sa zachoval pôvodný text E. Paulinyho i dikcia jeho formulácií, a jednak by sa tým najlepšie vystihla skutočná situácia v jazyku, inými slovami: vystihla by sa skutočná, t. j. živá fonologická realita. Na zdôvodnenie pokusov o rozbitie kvantitatívne takej pevnej prípony, akou bola a je v slovenčine prípona *-ár*; nemožno totiž nájsť v jazykovej realite nič, čo by kohokoľvek na niečo také oprávňovalo.

S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

Turecké, turkotatárske či turkické jazyky? – Autori V. Krupa, J. Genzor a L. Drozdík nás už vo svojej knižke *Jazyky sveta*, ktorá vyšla v r. 1983, upozornili (na s. 212) na to, že termín *turkotatárske jazyky*, ktorý možno nájsť vo viacerých slovenských a českých jazykovedných príručkách a slovníkoch, treba považovať za prekonaný, a teda za nesprávny. Vtedy títo autori odporúčali termín *turkotatárske jazyky* nahradiť pomenovaním *turecké jazyky*.

Takto by sa však dostal do protikladu termín *turecký jazyk* (materinský jazyk 40 miliónov ľudí – základného obyvateľstva Turecka, cyperských Turkov a viacerých menších v okolitých krajinách) a termín *turecké jazyky*, ktorým sa pomenúvajú jazyky vyše 100 miliónov ľudí, obývajúcich rozsiahle priestory od okrajových častí juhovýchodnej Európy po severovýchodné oblasti Sibíri. Okrem turečtiny sem patrí napr. uzbečtina, novoujgurčina, salarčina, azerbajdžančina, turkménčina, baškirčina, tatárčina, kazaština, kirgizština, kumánčina atď. Ukázalo sa teda, že navrhovaná terminologická úprava, ktorá sa medzitým u niektorých autorov ujala, má i svoje nevýhody. Viedla totiž k utlmeniu formálnej rozlíšiteľnosti daných pomenovaní (*turecký jazyk / turecké jazyky*).

Ak sa pozrieme na svetové jazyky, môžeme zistiť, že tieto pomenovania sú v nich dost' diferencované. V angličtine sa stretávame s dvojicou *Turkish language – Turkic languages*, v nemčine *türkische Sprache – Türksprachen*, v ruštine *tureckij jazyk – türkskije jazyky*, hoci zasa na druhej strane napr. ani vo francúzštine sa nejako zvlášť nezvýrazňuje príslušná formálna diferencovanosť. Najčastejšie sa totiž v tomto jazyku používajú ekvivalenty *langue turque – languages turques*.

Autori *Jazykov sveta* neboli u nás jediní, čo termín *turkotatárske jazyky* už v danom čase odmietali. Aj inde sme zaznamenali pokusy nájsť vyhovujúcejšie pomenovanie a vyhnúť sa termínu *turkotatárske jazyky*, proti ktorému svedčí fakt, že sa v ňom bez zvláštneho dôvodu vyzdvihuje jeden z menších jazykov danej skupiny (tatárčina). Niektorí autori sa pokúsili presadiť termín *turkské*, resp. *türkské jazyky* (porov. napr. Mruškovič, V.: *Jazyky Európy*. Martin, Matica slovenská 1983, s. 86–92; Ratkoš, P.: *Kontinuita slovenského osídlenia v 9.–11. storočí*. In: *Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše*. Bratislava, Veda 1984, s. 19), čo je zrejmy kalk z ruštiny. Novšie sa však v tomto použití ustáľuje forma *turkické jazyky* (podľa modelu *lechické jazyky*), v dôsledku čoho vznikla podobná situácia ako v angličtine. Navyše je to v zhode s už dávnejšou praxou v antropologickej a etnografickej slovenskej i českej spisbe. Tvar *turkický* používa vo viacerých svojich publikáciách napr. známy etnológ J. Wolf, ktorý v knihe *Abeceda národov* (Praha, Horizont 1986) upozorňuje, že týmto termínom nahrádza „v zhode s logikou vecí“ staršie termíny *turkotatársky* a *turecký* (národ, jazyk).

Tieto informácie doplníme ešte o fakt, že aj vo väčšine našich príručiek a slovníkov donedávna prevažovalo v danom význame používanie termínu *turkotatárske jazyky*. Tak sme to našli nielen v *Slovníku slovenského jazyka IV* (Bratislava, Vydava-

tel'stvo SAV 1964, s. 615), v Slovníku cudzích slov M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (Bratislava, SPN 1979, s. 903), ale aj v Úvode do štúdia jazykov Š. Ondruša a J. Sabola (Bratislava 1981, s. 264; paralelne sa tu však spomínajú aj turecké jazyky) a u J. Mistríka (Jazyk a reč. Bratislava, Mladé letá 1984, s. 367). V 3. vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka (Bratislava, Veda 1997) sa tento názov neuvádza v nijakom variante, kým v českom Akademickom slovníku cudzích slov II (Praha, Academia 1995, s. 788), ktorý vyšiel v slovenskom preklade, sa uvádza len heslo *turkický* s výkladom „*lingv. turkotatarský*“, avšak bez ďalšieho komentára. Pritom sa ukazuje, že vo vedeckej (odbornej i popularizačnej) literatúre sa v danom význame ustáľuje znenie *turkické jazyky* a *turkické národy*. Ako dobrý doklad tu môže poslúžiť napr. nová encyklopedická príručka V. Krupu a J. Genzora Jazyky sveta v priestore a čase, ktorá vyšla celkom nedávno (Bratislava, Veda 1996). Tu sa v celom texte používa iba forma *turkický*.

Uvedenú situáciu nezohľadňujú v dostatočnej miere ani najnovšie slovníky. Platí to napr. aj o novom Veľkom slovníku cudzích slov od S. Šalinga, M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (Bratislava – Veľký Šariš, SAMO 1997). Na s. 1251 tu síce nájdeme heslo *turkický* (*turkické jazyky*), avšak len s kvázisynonymným výkladom „*turecké jazyky*“. A takisto i vo výkladovej časti hesla *turečtina* sa možno stretnúť s vysvetlením „*lingv. jazyk z juhozápadnej skupiny tureckých (staršie turkotatarských) jazykov z rodiny altajských jazykov*“. Pracuje sa teda s výrazmi *turkické* i *turecké jazyky* ako s rovnoprávnymi synonymami, čo podľa nášho názoru nie je šťastné riešenie, ktoré by uspokojivo zachytávalo reálnu situáciu. Z lexikografických príručiek, ktoré doteraz vyšli, možno vyhovujúce spracovanie príslušných hesiel však nájsť v Slovníku cudzích slov (Bratislava, SPN 1997), ktorý je slovenskou mutáciou spomínaného českého Akademického slovníka cudzích slov. V stručnom prehľade jazykov sveta tu nachádzame heslá *turečtina*, *turkické jazyky* a *turkotatarské jazyky*, spracované v takejto podobe: *turečtina* – turkický jazyk, úradný jazyk v Turecku a na Cypre (popri gréčtine), menšinami používaný aj v Bulharsku, Macedónsku, Moldavsku, Grécku, USA, Rumunsku, Iraku; *turkické jazyky* – vetva altajskej jazykovej rodiny deliaca sa na juhozáp. (napr. turečtina, azerbajdžančina, turkménčina), juhových. (napr. uzbečtina, ujugurčina), severových. (napr. altajčina, jakutčina) skupinu a povolžskú bulharčinu s čuvaštinou; predtým nazývané turkotatarské; *turkotatarské jazyky* – starší názov pre turkické jazyky.

Z toho, čo sme doteraz uviedli, je zrejmé, že z trojice výrazov (termínov) spomínaných na začiatku (*turecké jazyky*, *turkotatarské jazyky* a *turkické jazyky*) dávame prednosť poslednému termínu. Táto forma, ako sme už konštatovali, sa ustálila dávnejšie v antropologicko-etnologickej literatúre, ale čoraz silnejšie sa presadzuje aj v novej lingvistickej produkcii. Vo výkladových slovníkoch pri spracúvaní uvedených hesiel navrhujeme postupovať tak, ako to urobili v zhode s originálom prekladateľa slovenskej verzie najnovšieho Slovníka cudzích slov z r. 1997, pre ktorých je základnou podobou forma *turkický* (*turkické jazyky*, *turkické národy*).

S. Ondrejovič

Súčasťou každej štúdie od 1. čísla 63. ročníka Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedecko-výskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 63, 1998. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: I. Ripka. Výkonná redaktorka: S. Duchková. Technický redaktor: V. Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1997

